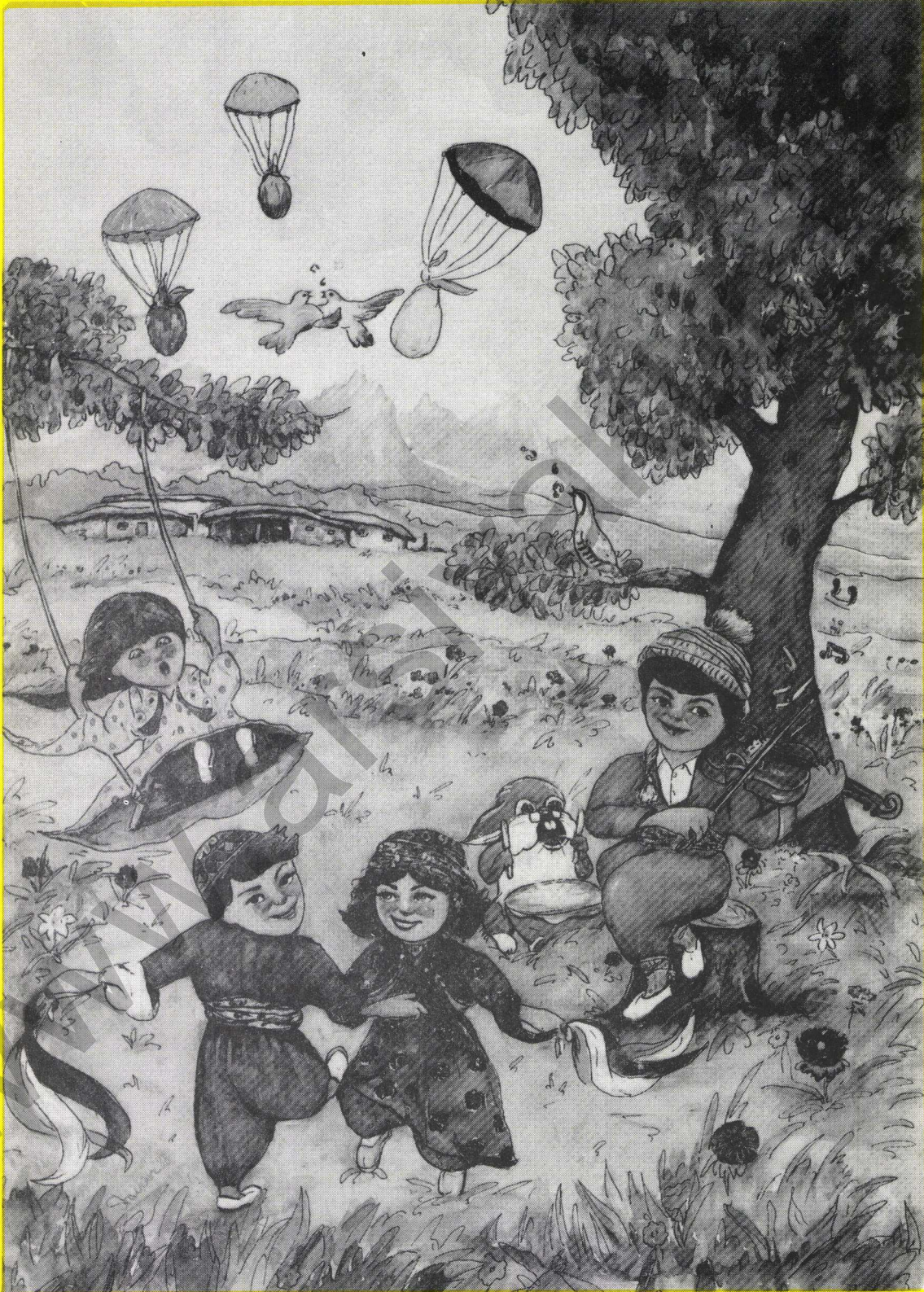

BERHEM

Kovara Lêkolînên Civakî û Çandî

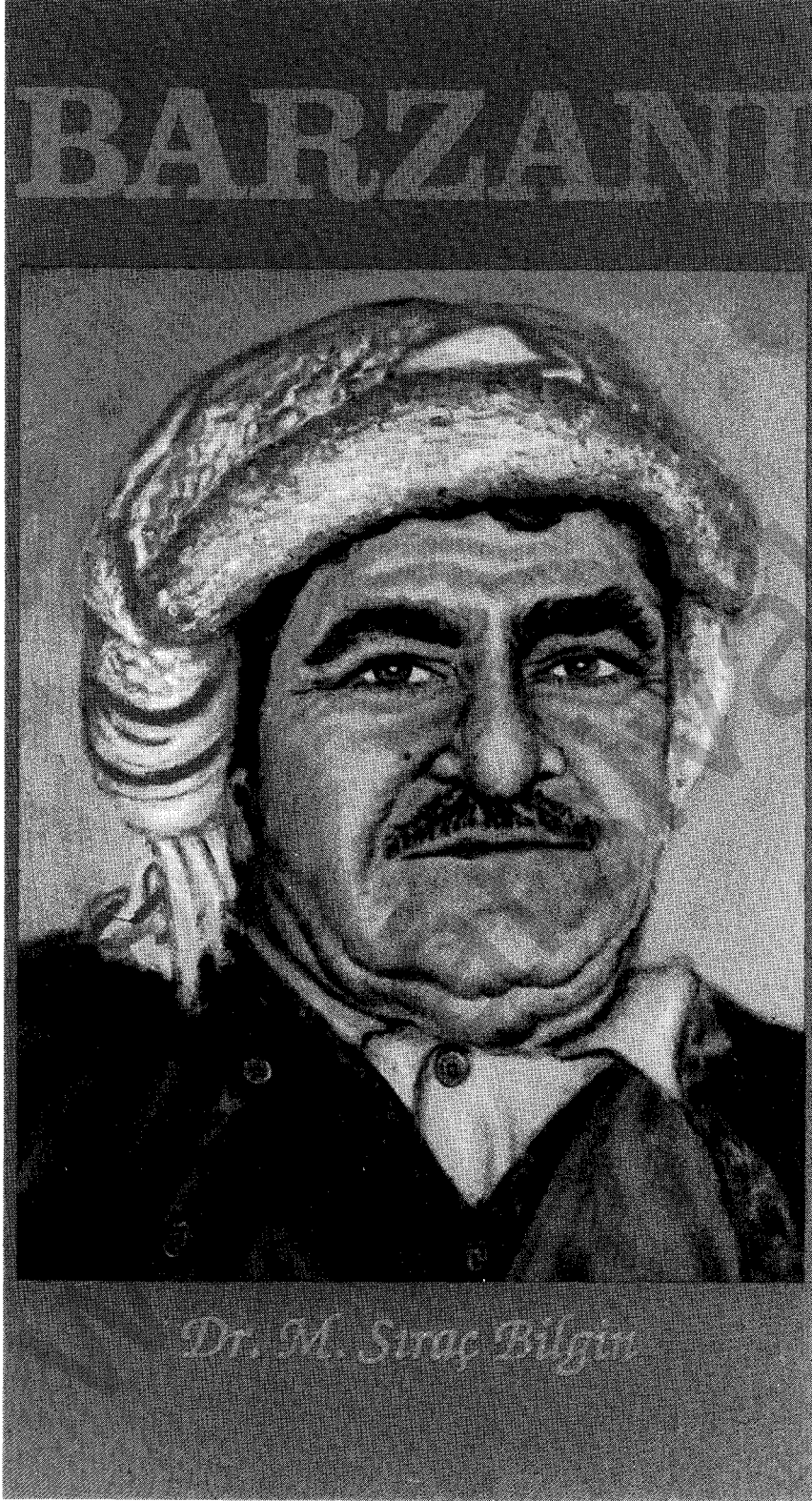

Gulan-Îlon 1991 / Hejmar: 11-12

BERHEM

Perrcama Dozkarîya Kultirî u Camatiye / Gulane-A.P.Verêne 1991 / Mare: 11-12

"Her büyüyen imparatorluğun denetim sağlamak için ordularını gönderdiği bu yörede, sürekli bir istikrar asla sağlanamamıştır. Sümer, Asur, Pers, Roma, Moğol, Arap, Selçuk ve Osmanlı imparatorlukları sırayla bu topraklara kana buladıkları ve tarihe karıştıkları halde bugün hala bölgenin istikrara kavuşması için adresler aranmaktadır."

BARZANİ

Dr. M.Sıraç Bilgin

Stockholm 1990

İsteme Adresi:

Alle.10 A
740 41

Morgongåva / SWEDEN

BERHEM

Sosyal ve Kültürel Araştırma Dergisi
Mayıs-Eylül 1991 / Sayı: 11-12

Berpîrsîyar/Ansvarigutgivare
Mustafa DÜZGÜN

Redaktion

M. PIRO
B. BARAN
R. T. HULMANI
H. TORNÛCENGI
K. SILBUS

Amadekarê Bergan:
E.AYDIN

Adres:

Kotkagatan 15, 6ir.
164 75 Kista
Stockholm - SWEDEN

Tel: 08 - 750 48 28

Post Giro: 425 23 97 - 7

Konto:

Första Spar Banken - 142 163 484

Temsildariyên BERHEM'ê:

Almanya Federal: Hawar
tel: 069 - 62 98 09

Belçika: Derwêş M. FERHO,
tel: 016 - 20 64 45
02 - 230 89 30

Aboneti/Prenumeration:

Kes/Enskilda 140 Sek sal/år
Meqam/Myndigheter 200 Sek sal/år
Ewropa 160 Sek sal/år
Lib/Lösnummer 25 Sek / 4\$ / 7DM

Författares bokmaskin
Stockholm 1991

ISSN 1100 - 0910

NÎVÎSARÊN VÊ HEJMARÊ

4

NAMEYÊN XWENDEVANAN

5

NAME JÎ BO XWENDEVANAN

REDAKSIYON

7

SOVYET TÜRKMENİSTANINDA KÜRTLER

T.F.ARİSTOVA
G.P.VASİLYEVA
Çev. H.NSİBİN

13

XEBERDANEK Bİ CELÎLÊ CELÎL RE

B.BARAN

16

DERSİM'DE KIZILBAŞ-KÜRTLER

PETER J.BUMKE
ÇEV. H.ALI

27

TAYÊ VATENÊ VERÊNAN

MUNZIR COMERD

30

ZEND-AVESTA II

Ing. JAMES DARMESTETER
Türkçelestiren: NERGİZA TORİ

33

PÎRÊ Û ROVÎ

Berhevkar: B.BARAN

37

SERAMİK Û XILIKÊN KURDÎ

FARUQ HEFÎD

38

ÇOMAR BÖLÜKBAŞI AYAKLANMASI 1649

A.HAYDAR AVCI

46

AHMED ARIF ÖLDÜ

A.BALI

55

AFŞAR İLLERİ VE TURNALAR

A.HAYDAR AVCI

60

MEMÊ ALAN DESTANI VE KÛRT
UYGARLIĞI-II

Dr.C.BENDER

60

TAYÊ DÎWAYÊ DÊRSİMÎ

M.DUZGIN

70

DERSİM YÖRESİNDEN ÜÇ TÜRKÜ

74

MEDYA'DA DEVLET SİSTEMİNİN
OLUŞUMU

V.I.AVDIEV

Çev:H.ALI

76

ROVÎ Û BAZ

RIZAÇOLPAN

81

1514-1639 DÖNEMİNDE KÛRDİSTAN'IN
DURUMU

H.HOLI

84

HEVPEYÎVÎNEK BI SEYDAYÊ TÎRÊJ RE

ŞEFİK KAYA

89

BİR BELGE

Çev.D.YILDIRIM

90

HESEN EFENDÎ YÊ DEWA PÎLE

MUNZİR COMERD

92

ÇİBENOKÎ

HAWAR TORNÊCENGÎ

KAPAK:

SHWAN, 1988

*Bo minalanê Kurdistanekem! Ji bo zarokên Kurdistana min!
Seweta domananê Kurdistanê mi/Kürdistan'ımın çocukları için*

Son bir yılın en acılı günlerini Kürdistanlı çocuklar yaşadı. Sorunun bugünkü boyutlara ulaşmasında kuşkusuz büyük katkısı oldu büyümeden canveren yavruların. Bu yüzden BERHEM'in bu sayısının kapağını, çocuklarımızın umut ve sevinç dolu geleceğini son derece ustaca dilegetiren ŞIWAN'ın firçasına ayırdık.

NAMEYÊN XWENDEVANAN

TERÖR YASASI

Derginizin 10. sayısını aldım. Öncelikle en içten teşekkür - lerimi belirtmek isterim. Olumlu veya olumsuz bir eleştiride bulunmak istemem en azından şimdilik. Fakat olumlu bir çalışma olduğunu da belirtmek gerekir.

Sanırım sizler de Türkiye'deki son gelişmelerden habersizsiniz. Özellikle Nisan ayında Anti-Terör Yasası'nı çıkardılar. Sözümona demokratik bir adım gibi farklı bir biçimde kamuoyuna sunuldu. Oysa son derece anti-demokratik bir yasa. 141 ve 142. maddeleri kaldırdı ama bundan daha ağırını yürürlüğe koydu. Yine, şartlı salıvermeden tüm tutuklular yararlanıyor diye propaganda yaptılar, oysa adli tutukluların bir kısmı ile tüm suçlular yararlandılar. Aslında süregelen devlet terörü bir ölçüde bu yasa ile tamamen meşrulaştırılmış oluyor. Polise keyfi işkence yapıp keyfi adam öldürme serbestisi getiriyor. "Düşünce suçu" dahi bu yasa ile terör kapsamına alınmıştır. Yine yasa ağır tutuklular için ağır hükümler içermektedir. Örneğin bugüne kadar çeşitli özel günlerde yaptığımız büyük sınırlamalar getiriliyor. Artı siyasi tutuklular için yeni cezaevleri (tek kişilik hücre sistemi) yaptırılıyor. Kısacası yasa, birçok anti-demokratik maddeyi kapsıyor. Kamuoyundan adeta gizlenerek ve çarpıtılarak çıkarılan bu yasanın esas içeriği yeni yeni kavranıyor. Kamuoyunda tartışıldıkça yasanın hayat bulacağını sanmıyorum. Nitekim geçtiğimiz yıl da böylesi bir kararname yayınlanmıştı, ancak ne kadar hayat buldu biliyorsunuz.

Çalışmalarınızda başarılar ve esenlikler dilerim.

Mehmet Kızılaslan

E Tipi kapalı cezaevi/Çanakkale

RÜSSELSHEIM'DE HALK GECESİ

2 Mart 1991'de Rüsselsheim'de coşkulu bir Halk Gecesi yaşandı. Her bakımdan zincire vurulan bir halkın dilini, sanat ve kültürünü işleyen böyle bir gece daha önce yaşanmamıştı burada. Gece tertip komitesinden bir arkadaş açılış konuşmasında şunları söyledi:

"Gecemizin amacı Dersim halkıyla dayanışma içine girmek, onu az da olsa kültürü ve özgeçmişiyile sizlere tanıtmak, yaşaya - geldiği ağır ulusal baskı ve zulümden ötürü kabarıp yükselen isyanını sizlere ulaşturmaktır.

Gün geçmiyorki doğup büyüdüğümüz o topraklar üzerinde en acı olaylar yaşanmasın, yokedilmek istenen bir halkın isyanı duyulmasın! Genci ve yaşlısıyla işkence altında, topluca karakollara götürülüp insanlık dışı uygulamalara tabi tutulmakta... Haberler geliyor Kürdistan'ım dan, Şırnakta 20 Kürt köylüsü kurşunlandı diye. Gecemizin amaçlarından biri de, Tunceli İnsan Hakları Derneği Başkanı Ali Özer ve TKP/ML davasından yıllar dır hapis yatan ve şu anda bacağına birisinden rahatsız olan Aydın Hambayat'la maddi ve manevi dayanışmayı gerçekleştirmektir."

Dostça selamlarımla.

Qereman

Li gor plana me divîya ku hejmara 11. di heyva Gulan a rawirtî de bi derketa; lê li ber hinek sedeman ev neçû serî û ji ber vê yekê em niha du hejmaran, ango ya 11-12. bi hev re pêşkêşê we dikin. Divê xwendevan me biborin.

Wek dibînin qapaxê vê hejmarê renekî taybetî dide, ji naveroka wê dûr dixuye. Lê di eslê xwe de ser bi mebestekî Kurdiyê yê; piştî şerê navbera dewleta Iraq û Amrikayê Yekbûyî û yên dewletê din, sedem bi êrişa Saddam Husên ê xwînwar gelê Kurd ji warê xwe rakir û zor da sinorên dewletên îşxalkerên Kurdistanê. Di vê bûyera mezin de yên ku bêtir telef bûn xasima zarokên Kurd bûn. Ji ber serma, birçûl, bê dermanî û yên nebûnên din bi hezaran zarokên derguşê mirin. Dê û bavên ew xistin çalên sar ên li ser çîya û zozanan. Bona vê em qapaxê vê hejmarê didin wan zarokên Kurdistanê ku di vê bûyera ecen de ji dest çûn. Wênekare Kurd Şiwan, dinyayek xweş û tijî hêvî pêşkêşê zarokên me dike; dixwaze Kurdistanek azad û demokratîk de ew li gor dil û daxwaziyên xwe bijîn. Em jî bi vê xwasteka Şiwan re ne.

Dostê hêja H.Nsibin, di derheqa Kurdên Turkmenistana Sovyet de nivîsarek ji Ingilîsî wergerand Tirkî. Lêkolîvanên Sovyet li ser kultur, ziman, kinc û kolên wan dişekin; behsa tarîxa wan a goç kirinê dikin. Kurdên Xoresanê ji Dêrsim birin, Kurdên Turkmenistanê jî ji Xoresanê birin Turkmenistanê.

Lêkolîvanê Alman Bumke, nivîsara xwe de behsa bîr û bawerîya Kurdên Qizilbaş dike. Lêkolî di beşek biçûkê Dêrsimê de, navça Moxendiyê de hatîye çêkirin. Lê çarçova nivîsarê xweş diyar kirîye û her wiha bersîva tohmet û ditinên pirûpûç jî bi ostatî daye. Ev nivîsara xweşik ji aliyê H.Ali ve hatîye wergerandin.

Di saya berhevkariya M.Comerd de xezîna Gotinên Pêşyan ê Dimilî -xasima yê mintiqê Dêrsimê- di vê hejmarê de bêtir dewlemend dibe. Dîsan saya xebatê wî de wek dîwa, sond, erf gele berhemên folklorê me ji windabûnê xilas bûn. Xênî van, nivîsara ku di derheqa Hesên Efendî yê Başkoyê de pêşkêş kirîye, her ew jî xwedî mana û mebestek hêja ye.

M. Duzgin di vê nivîsara xwe de li ser dîwayên navça Dêrsimê dişekine. Bi arîkariya van dîwa û hinek berhemên dinên folklorîk li kânatê nihêrîn, dinyabîni û tewra cimaetê bêtir ronî dibe.

Her wiha Sê Lawcêyên Dêrsimê -ku Tirkîya wan jî pêre ye- de qehremaniya gelê mî tî ziman. Beşa Dimilî bi du bêyîtên Davud Sularî, bi tiştên folklorîk ên xebata Hawar ve birekî taybetî distîne.

Beşê Kurmancî de li gel hinek nivîsarên din du çîrokên xweşik hene. Wek xwendevan dîzanin em carna di rûpelên vê kovarê de cih didin çîrokên folklorîk jî. Birayê ezîz R.Çolpan di vê nivîsara xwe de çîroka Baz û Rovî berhev kirîye û bi zimanek

10. sayimîzîn geçen Mayıs'da yayımlanması planlanmıştı. Çeşitli nedenlerle bu gerçekleşmedi ve şimdi Mayıs-Eylül sayıları, yani 11-12. sayılar birlikte elinize geçmiş bulunuyor. Bu gecikmeden ötürü okuyucunun hoşgörüsüne sığınıyoruz.

Kapak konumuzun biraz ayrı duran bir görüntü sergilemesi, ABD-Irak savaşının ateşkesle duralmaya yüz tuttuğu günlerde Saddam Hüseyin'in kanlı saldırısı sonucu Kürt halkının kitleler halinde ülkeyi terketmesi sırasında yaşanan aktüel gelişmeleri simgelemesinden ileri geliyor. Milyonlarca Kürt kar-kış dinlemeden sömürgecilerin Kürdistan'daki telörgülerini çiğneyip ötetarafa geçmenin acı ve risklerini göze aldı. Bu olayda en çok da kundakdaki çocuklarımız can verdi. Dili, direnci ve de hiç bir taksiratı olmadan, açılan soğuk çukurlara gömüldü binlercesi. İşte kapak onların anısına ayrılmış bu sayıda! Kürt ressamı Şivan, fırçasıyla özgür ve mutlu bir gelecek diliyor çocuklarımıza.

Sovyet Türkmenistanı'ndaki Kürtler hakkında fazlaca bir bilgimiz olmadı şimdiye kadar. H.Nsibin dostumuzun İngilizce'den çevirdiği bu yazıda onların göç tarihleri, dil, kültür, töre ve giyim-kuşamları konusunda önemli bilgilerle karşılaşacaksınız. Dersim çevresinden Horasan'a ve oradan da Türkmenistan'a uzanan uzunca bir yolculuğa karşı kültürlerini korumayı sürdürüyorlar.

Arkadaşımız B.Baran'ın Celîlê Celîl'le yaptığı röportajın konusu Dersim. Zevkle okunacağını sanıyoruz.

Alman araştırmacı Bumke, Kürt-Kızılbaşların dinsel inançlarını, toplumsal kurumlarını, töre ve yaşamlarını inceliyor. Araştırması, Dersim'in Mohundu çevresi gibi dar bir alanı kapsamakla birlikte sağlıklı gözlemlere dayanıyor. H.Ali'nin Almanca'dan çevirdiği bu yazının, Kürt-Alevilere ilişkin önemli bilgiler verdiğini, yanlış ve amaçlı bazı yargıları düzeltceği kanısındayız.

BERHEM'in önceki sayılarında yayımlanan Kırmancı (Dimilî) atasözlerinin Dersim yöresine ait olan kesimi, M.Comerd'in bu yeni derlemesiyle daha da zenginleşti. Dua, beddua ve benzeri folklor konularında yaptığı araştırmalarla, yazarımızın birçok şeyimizi yitip gitmekten kurtardığını burada sevinçle belirtmeliyiz. Ayrıca Başköylü Hasan Efendi hakkındaki yazısı, günümüzde yer yer karşılaşılan bir keşmekeşliği eleştiriyor. M.Düzgün'ün Dersim yöresinden derlediği dualar, bura halkının inançları, dünyaya bakışı, evreni yorumlayıp değerlendirışı konusunda belirli sonuçlara varmamıza yardımcı oluyor. Dimilî olan asıllarının yanı sıra Türkçeleri de verilen Üç Türkü ile M. Cömerd'in derlediği Davut Sulari'nin Kırmancı (Dimilî) iki beyiti, Hawar'ın bilmece ve şairî maceralarıyla Kırmancı kesimi bir hayli yüklü

xweş û rahwan pêşkêş dike.

Heval B.Baran jî çîroka gelerî ya Pîrê û Rovî berhev kirîye û pêşkêş dike. Ev çîroka hem di Dimûlkî de û hem jî Kurmancî de te gotin.

Du lêkolînên nivîskarê hêja A.H.Avcî bi hev re hatine pêşkêş kirin. Ya yekê di derheqa serîhildana Çomar Bölükbaşı yê Îzolî de ye. Çawa berxwedaye, çer çer kirîye û bi çî awayî kuştine û serjêkirine, hêkate wî li gor belge û zanîyarên ber dest pêşkêşê xwendevanan dike A.Avcî. Lêkolîna wî ya din jî di derheqa cîwar kirina Afşarên goçber de ye. Dewleta Osmanî zorek mezin da Afşaran ku wan jî Torosan rake û cîhek dîr de îskan bike. Usa dixuye, di sedsalîya 19. de li der û dorê Çîyayên Toros de Kurdên goçber jî hebûne û dewletê xwastîye wan jî her nîştacê bike. Carna êriş birîye ser wan, car car dest danîye ser hesp û malên wan. Bona vê yekê hozanê bi nav û deng Dadaloğlu gotîye "Pir hêf bû Afşar û Kurdan re". Ev nivîsara derdixê ortê, divê di vê bûyerê de cîh û rola Kurdan çîye gere zana lê bikolin.

Sedem bi mirina Ahmed Arîf, heval A. Bali nivîsarek nivîsî. Di wê de behsa jîyan û hunermendîya wî dike.

Dostê hêja C.Bender di vê beşê nivîsara xwe ya dirêj de giranî dide Newrozê û lînîhêrînên ku di derheqa wê de derketine holê, mînaqaşe dike. Çawa di destpêka vê nivîsarê de jî me gotibû, ev nivîsara jî bo nirxpêdanên zanistî rê vedike û vekirîye. Bi weşandina vê beşa dawî ve êdî dor tê dîtînen xwendevanan ka hûn çî dibêjin!

Nivîskar H.Holi li gor pêwendiyên navbera dewletên Îran û Osmanîyan, li ser rewşa Kurdistanê ya serdema 1514-1639'an disekine.

H.Ali jî di wergêra xwe de li ser Pêkhatina Sîstema Dewlî di Medyayê de disekine.

Em hêvî dikin ku xwendevanên hêja van nivîsarên binavkirî û yên binavnekirîyan van herdu hejmarên BERHEMÊ bi kêfxweşî bixwînin û kedek bi ber jê bistînin.

Kovarek mîna kovara BERHEM -ku gîhaye hejmara 12.- meseleyên xwe yê malî çî mîxabin hê çareser nekirine. Çî bi devkî û çî bi nivîskî be, giş xwendevan û dost pesna wê didin û hewcedarîya ku bi wê re heye dîyar dikin. Lê çî mîxabin ku hinek xwendevan heqê abonêtîya BERHEMÊ naşînin. Hûn giş dizanin ku xebatkarên vê kovarê ne mîlyoner in û her pars jî nakin: Em fîdakari dikin, divê xwendevan jî qene perê BERHEMÊ bê qalûqir di wext de bişînin, ku bikare bimeşe. Bi rastî em nîzanin çîma hinek kes wisa dikin!

Bes em hêvî dikin ku ev nahezî tenê jî îhmalkariyê hatibe pêş û kesên mîhatab deynên xwe bişînin.

Heya cara din bimînin xweşiyê de.

bu sayda.

Kurmanci kesiminde ise R.Çolpan ve B.Baran'ın derledikleri iki güzel masal ve diğer yazılar var. Yazarımız A.H.Avcı'nın iki araştırması birden yeralıyor bu sayda. İzolî Kürt aşiretine mensup olan Çomar Bölükbaşı'nın Osmanlılara başkaldırışını, yığıtçe direndikten sonra Van Gölü kıyısında sona eren sertveni belgelere dayanılarak ortaya konulmuş. Afşar İlleri ve Turnalar'da ise Osmanlı'nın, Toroslar'da yaşayan göçebe Afşarları yerleşik yaşama zorlarken, onların ve yöredeki Kürt aşiretlerinin atlarına elkoymaya varan ve ünlü ozan Dadaloğlu'na Ne yaman hayf oldu Afşarlar Kürtler... dedirten acımasızca uygulamaları belgelerle sergileniyor. Bu olayda Kürtlerin belirli bir kesimin de Osmanlı'nın gazabına uğradığı açık, ama henüz yeterince incelenmiş değil.

Ünlü şair Ahmed Arif'in ölümü nedeniyle A.Bali dostumuzun konuyla ilgili bir değerlendirmesini (Türkçe) yayımlıyoruz.

Dostumuz C.Bender seri yazısının bu bölümünde ağırlıklı Newroz ve Newroz'a ilişkin bazı görüşler üzerinde duruyor. Özgün bir yaklaşımın ürünü olan bu seri böylece sona eriyor. Başlangıçta da belirttiğimiz gibi bu araştırma tartışmaya açık ve elverişli yanıyla da büyük bir önem taşımaktadır. Bakalım kimler ne diyecekler!

Yazar H.Holi, 1514-1639 döneminde Kürdistan'ın konumunu kısaca irdeliyor ve Osmanlı-İran devletleri arasındaki anlaşmazlıkların ülke yaşamında yolaçtığı sonuçları değerlendiriyor.

H.Ali'nin V.İ.Adiev'den yaptığı çeviride ise, Medya'da Devlet Sisteminin Oluşumu inceleniyor.

Tüm bu yazıların zevkle ve ilgiyle okunacakları kanısını taşımakla birlikte, zaman zaman bazı imla ve dizgi yanlışlarıyla karşılaştığımız üzümlerle belirtelim. Bu eksiklikleri gidermek için daha çok özen göstermek gerektiğini biliyoruz.

12. sayısını okuyucusuna sunmayı başaran BERHEM gibi bir derginin henüz mali sorunlarının tümüyle üstesinden gelemediğini yeniden anımsatmak isteriz. Okuyucularımızın küçümsenmeyecek bir bölümü her nedense abone bedellerini göndermemekte ayak direliyorlar. Kendi rızalarıyla abone oldukları bir yaygın organına karşı -hiç bir özür belirtmedikleri halde- böyle bir tutum izlemelerini anlamakta güçlük çekiyoruz. Biz BERHEM çalışanları gönüllü milyonerler değil, birçok özverili okuyucumuzla birlikte belirli bir ülkü için bu maddi ve manevi zorluklara katlanan insanlarız sadece. O halde BERHEM'in küçücük miktardaki parasını hemen göndermeli ve onun ayakta kalmasına yolvermelisiniz. Yoksa bunu izleyecek daha değişik şikayetlerimizden kimseye yarar gelmez.

Bir dahaya kadar kalın sağlıcakla.

SOVYET TÜRKMENİSTANI'NDA KÜRTLER

Bu araştırma 1963 yılında gerçekleştirilmiş. Aradan geçen 28 yıl gibi kısa sayılmayan bir sürede Sovyet Türkmenistanı'nda yaşayan Kürtlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamlarında doğal olarak önemli değişiklikler olmuş, birlikte yaşadıkları halklarla olan kültürel etkileşimleri yeni ve daha değişik bir düzeye varmıştır. Bununla birlikte konuya ilişkin bilimsel çalışmaların bilinen en yenilerinden biri okuyucularımıza sunulan bu araştırmadır.

Redaksiyon

T. F. Aristova ile G. P. Vasilyeva 1963 yılında, Sovyet Türkmenistanı'ndaki Kürtlerle ilgili bir araştırma yaptılar. Bunun sonuçları Sovyetskaya Etnografiya'nın 1964'de yayımlanan 5. sayısında yer aldı. Yazarlar kaleme aldıkları bu yazı ya bir yığın fotoğraf, harita ve çizelgenin yanısıra birçok metin de eklediler.

Hemen hemen tümü sunulan bu yazıya arabaşlıklar kondu; bir yığın karmaşık cümle, anlaşılır hale getirildi. Okuyucuya fotosuz, ama buna karşılık birçok dipnotu katarak sunuyoruz bu yazıyı.

Sovyetlerdeki resmi düşünce, ülkede bulunan Kürtleri Kürdistan anlayışından uzak tutmak yolundadır.

(Central Asian Review'in notu)

Sovyet halkları arasında görülen kaynaşma eğilimi, günümüzün önemli olgularından biridir. Küçük etnik gruplar bugüne kadar buldukları yerlerde varlıklarını koruyageldiler. Sosyalist ulusla yavaş yavaş uyum sağlıyor, sırayla birliğe karışıyorlar. Bu durum öncelikle Sovyet Türkmenistanı'ndaki ulusal-azınlıklar arasında, özellikle de Kürtler arasında kendini gösteriyor.

1959'da yapılan nüfus sayımı Türkmenistan'da 2263 Kürdün yaşadığını gösterdi. Gerçekte ise Kürtler birçok başka küçük gruplarla birlikte Kürt bulunuyorlar. Önceleri bu gruplar Türkmen veya Azeri olarak kayıtlara geçmişti. Türkmenistan'da kalan Kürtlerin çoğu dağınık köylerde, Aşkhabad ve Göktepe bölgelerinde veya Aşkhabad, Mari ve Bayram Ali kentlerinde kalırlar. Yapılan araştırmada, Türkmenistan'da Kürt adının yalnız gerçek Kürtler için kullanılmadığını gösterdi. Kürtler anadilleri olan

Kürtçe'de kendilerini *Kurmanç* diye adlandırıyorlar. Burada, kendilerini *Türk* olarak adlandıran ve antropolojik olarak Türkçe konuşan diğer gruplara, dilsel bakımdan yakın olan akraba gruplara da *Kürt* deniliyor. Yazıda kullanılan *Türk* sözcüğü ve yazının diğer bölümlerinde de yer alan bu sözcük, Rusça'daki *Tyurk* 'u karşılıyor. Türkiye'deki Türklerle hiç bir ilgisi yok. Adı geçen *Türkler Germab* köyünde ve *Firyuza*'nın bir semtinde Kürtçe konuşan halkla komşudurlar.

Aktüel olan bölgede Kürtlerin dağılımı rastgele değildir. Tümü Fars ülkesinden gelen göçmenlerden oluşuyor. Horasan (Khorasan)'dan geldiler. Aralarında bulunan ihtiyarlar atalarının kaldığı **Kelte, Çınar, Şamxan, Polikon, Kiyurkon, Malyan, Sispar, Melanzhir, Zeydar, Rabat, Hayrabad** (Khayrabad), **Cafarabad ve Halva Çeşme** gibi köyleri hala hatırlıyorlar. Fars ülkesinin doğusunda, günümüzde de Türk ve

Kürtlerden oluşan bir halk kitlesi yaşıyor. Kürtler büyük bir olasılıkla I.Şah Abbas yönetimi döneminde buraya göç ettirildiler. Bu sırada savaşkan göçebeler yerlerinden alınıp en uzak batı kesimlerine yerleştirildi. Onları cephe gücü olarak kullandılar. Eldeki yazılı kaynaklara inancak olursak, yani 1000 yıllarındaki ve-riler bize bunları sunuyor. Bu dönemi izleyen yüzyıllarda da Arapların yanısıra Selçukluların saldırgan savaşçı birliklerine katıldılar.

1800 yıllarında Nadir Şah da Şah Abbas'ın politikasını izledi. Bu sıra Horasan'daki *Amarlu* Kürt aşiretini destekledi. 1890'lı yıllarda *Amarlu*, *Zafaranlu*, *Şadillu*, *Kayvanlu* ve *Çemişkezek*'le birlikte Doğu Fars ülkesinde büyük bir etkinlik oluşturdu. Tüm bunlar denetimlerinde birkaç ayrı kabileyi de (tupar) bulunduruyorlardı. Yaşlı kuşaktan bunları hala hatırlayan kimselere var. En güçlü ve en savaşkan olan aşiretler Nadir Şah döneminde çeşitli nedenlerle yavaş yavaş etkinliklerini (*Amarlu* ve *Kayvanlu*) yitirdiler. Buna karşılık diğerleri, geçmişte büyük bir kabile olmadıkları halde güçleri ve ünleri alabildiğine geliyor. Horasan'da Türkçe konuşulan yerler bir zamanlar belli bir gerilime sahipti. Hıristiyanlığın ilk yüzyılında bu olguyla karşılaşıldı. Ancak Selçukluların bölgeye gelişinden sonra kendine güçlü bir taban buldu. Ortaçağ'dan da iyi bilinen Horasan'da, birçok Türk aşireti pozisyonunu koruyordu. *Bayatlılar*, *Afsarlar* ve *Türkmenler* bunların en çok tanınanlarıydı. Geçen yüzyılın sonu ile içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında Türkmenistan'daki etnik halk grupları gerçekten de karıştı. Kürtler ve Fars kökenliler çok az bir sayıyı barındırdıkları için dışında kalıyor. Burada Araplar, Beluciler, Çigis (Çingenler), Türkmenler ve birçok Türkçe konuşan grup da vardı. Değinen gruplardan yalnız *Bayatlar*, sayılarının kalabalık olması yüzünden kendi kimliğini karıştırmaksızın koruyordu. Dışında kalanlarını da araştırmacılar ortak bir adla *Türk* diye tanıttı.

1800'lerde Horasan'da Kürtler ve Türkler yine kapı-komşu olarak yanyana yaşıyordu. Bununla birlikte 1900'lerde

artık sınırlı bir biçimde semtlerde yanyana oturur oldular. Yerel yöneticilerin bir bölümü, Türklere yakın oturan birçok Kürt aşiretinin (*Zafaranlu*, *Şadillu* vb.) giderek anadillerini unuttuklarını ve bunun yerine Türkçe'yi kullandıklarını söylediler. Üstelik Horasan'da resmi dil Farsça olduğu halde.

Diğer önemli bir gelişme de, Türkmenistan sınırına yakın bölgelerde kalan Kürt çobanlarının şiddetli kışlarda sürülerini *Kopet Dağı*'nın kuzeyinde kalan bayırlara sürmeleri idi. Çünkü burda kışın bile hayvanlara ot bulunurdu. Yazın da buradan Horasan'daki köylerine geri dönerlerdi. Buna karşılık *Deregezli Kürtler Abiverd*'e yakın bir yere yerleştiler. *Abiverd* Ortaçağ'dan kalma bir yerleşme alanı, *Kakhka* tren istasyonuna yakın bir yerde. Kürtlerin Türkmenistan'da ilk yerleştikleri yöre, dağ köylerinin günündeki yerlerle *Aşkebad*'ın güneybatısındaki *Alibeg*, *Gindovar*, *Siyulyukli* ve doğu taraflarında kalan bazı köylerdir. Aynı zamanda 1900'lerin ilk evresinde Türkler *Kulkulab*, *Germab*, *Siyulyukli* ve diğer köylere inerler. Yine uzun bir süre önce, *Firyuza* vadisinde Türkler ve Kürtler kalıyordu. Başlarda Türkler ve Kürtler birbirlerinden kopuk bir biçimde (burda yalnız *Germab* ve *Proxladnoye*'de Türkler ilk başta buralara yeni gelen Ruslarla birlikte oturdular) yerleşmişlerdi. Büyük bir olasılıkla Kürtlerin buraya yerleşimi, daha uzun bir geçmişe dayanmıyor. Çünkü ilk yerleşenlerin ne hayvanı ve ne de sürülecek toprağı vardı. Zorunlu olarak uzak Türk bölgelerinde toprak kiralyıyorlardı. *Firyuza*'da ve *Çuli*'de kalan Kürtler, bahçıvanlık, Rus memur ve tüccarları yanında muhafızlık gibi işlerde çalıştılar. Bu biçimde *Bagır*, *Keşi*, *Bekrova*, *Kıpçak* ve *Gökçe* gibi Türkmen köylerinde Kürtler giderek çoğalmaya başladılar. Bunların birçoğu Horasan'daki akrabaları ile ilişkilerini sürdürdü.

Günümüzde yaşlıların belleğinde hala canlılığını koruyan kabilelerin (Tupar) adları da şöyle: *Durunganlı*, *Badilli* (*Badyilly*), *Khesse*, *Seffe*, *Safkon*, *Şare* ve *Calcali* (Jaljali). Aralarından bazıları kendini *Türk* olarak adlandırmıyorlar ve bu on-

ların alt-kolları, *Tireler* (*ezbet*, *kabile-Çev.*) arasında da yaygındır: *Körler*, *Be-gler*, *Kesikler-Kuraylar*, *Karakhan*, *Kiyurdovle*, *Bilore*, *Bugayırlı*, *Galpak* ve *Yemreli* gibi. Bilebildiğimiz kadarıyla bu kabile adlandırmalara devrim öncesi litteratürde rastlanmıyor.

Birlik Sürecinin Kalıcılığı

SosyalistTürkmen ulusu, Sovyet egemenliğinin gerçekleştiği tarihten sonra, Türkmen orijininden gelmeyen küçük halklara da giderek değer vermeğe başlar. Bunlar geçmişte entegre olamayan Uygur (Tarançi), Beluci, Camşidi ve Kürtlerdir. Adıgeçen bu halkların konuştuğu diller ve kültürleri, Türkmenlerinkinden sonra gelir. Son yıllarda da büyük bir olasılıkla kendi öğeleri ile bunları zenginleştirirler. Bu durumda, özellikle de Kürtlerin Türkmen kültürü içinde entegrasyonu açıkça görülüyor. Yerleşim alanlarında yan yana olmaları; fabrika ve kolhozlarda, eğitim veren orta, yüksek ve diğer okullarda tek dilli öğrenimi paylaşmaları; birbirlerinden evlenmeleri bu işlevi alabildiğine hızlandırdı. Aynı konum devrim öncesi dönemde tersi bir gidişe sahipti. Türkmen beyleri düşük statülü Kürtlere intikam alıcı acılar çektirip onları sömürüyordu. Diğer yandan Türkmenlerin bir başka alışkanlığı da, Horasan'da yaptıkları talanlar sırasında ele geçirdikleri Kürt (ve Fars) kızlarını birlikte götürmeleri idi. Söz konusu kızlar hali vakti yerinde olan kimselerin yanında cariye olarak çalışıyor veya hali vakti yerinde olmayanlara karı olarak veriliyordu. Bu kızların dünyaya getirdikleri çocuklara da *yarım* adı verilirdi. BunlarTürkmen toplumunda bazı haklara sahiptiler. Rusların Türkmenistan'a elkoymasından sonra yukarıda anılan baskılar sona erdi. Daha sonraları gelişen kapitalist ilişkiler nedeniyle *temiz Türkmen kızlar* için yüksek miktarda başlık parası, *kalim* bunu izler. Bu yüzden, fakir erkekler evlenecekleri hanımı ya *yarımlardan*, ya da Kürt kızlarından ahırlar. Bunlara verilen *kalim* düşüktü. Kötü geçen yıllarda ödenen başlık bir torba unu geçmiyordu. Böylesi bir durumda herhangi bir Kürdün, kızını bir Türkmen avulla evlendirmesi durumunda,

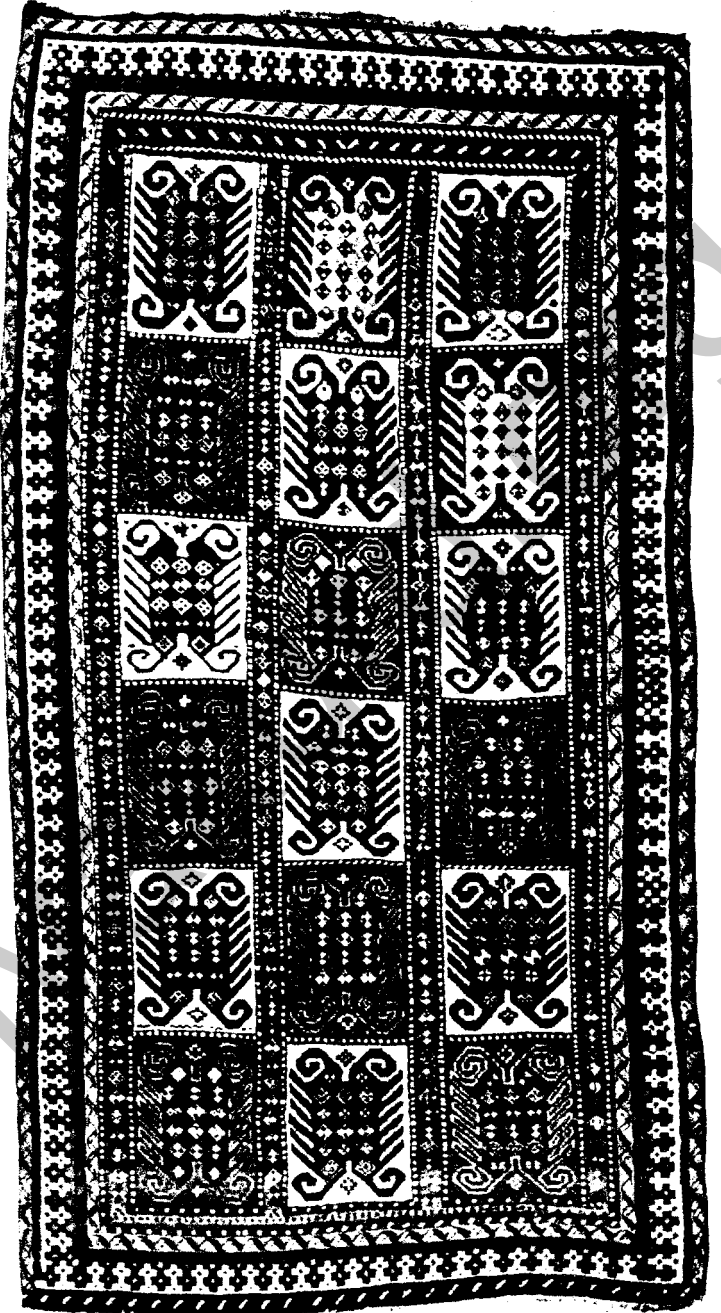

doğal olarak evlenmiş olan erkeğin ailesi ile birlikte değişime uğruyordu. Böylece damadın ailesi ile kayınbabanın ailesi arasında temelli ilişkiler kurulur. Buna rağmen Türkmenler Kürtlere karşı bir tür saygısızlığı yine de sürdürürler. Kürt kadımları ile evlenen Türkmen ailelere yine yan bir gözle bakıyorlardı.

Kürtlerle *Türkmen-Annauliler* arasında yapılan bu özel evlilikler kısa süreli bir layıklığı anımsatıyordu. Annauli bilindiği gibi birkaç küçük Türkmen kabile için geçerliydi. Bunlar **Kopet Dağı**'na yakın kalan bölgede *Teklerin* gelişine kadar kaldılar. Büyük bir olasılıkla da orijinleri antikçağa varan İran dilli bir halktılar. Bu nedenle de Kürtlerle *Annaulilerin*, gelenekselleşen birbirinden evlilikleri uzun bir geçmişe dayanıyor. **Deregez Khanate**'de kalan Kürtler, -Tıpkı Horasan'ın diğer bölgelerinde kalan Kürtler gibi- bu kabilenin kızları ile evlenmeği yeğlerler. Bugüne kadar bile tüm Türkmenistanlı Kürtler kendilerini Türkmen görürler. *Annauli* tarafındakilere *dayı* ve *Annauliler* de Kürtleri *yeğen* kabulederler. Kürt kadımlarıyla *Türkmen-Annauliler* türü evlilikle çok nadir karşılaşılır. *Annaulilerle* evlilik kuşaklarca sürdürüğü için, **Deregez**'de kalan Kürtler dış görünüşleri dışında Kürtlüklerini koruyamamışlar. Kültürleri ise *Annauliliğe* yanaştı. **Kadamba** ve **Maniş**'te (Aşkhabad bölgesinin doğu taraflarında kalır) kalanlar, örneğin Türkmençe'yi çoğunlukla *Annauli* ağızyla konuşurlar. Sadece ihtiyarlar Kürtçe'yi biliyor. Bu konuyu şöyle toparlayabiliriz: Geçmişe kıyasla günümüzde birbirlerinden evlenme daha da artmıştır. Kürtler Rus, Tatar ve Türkmen kadınlarıyla evleniyorlar. Hatta Kürt kızları (bu sadece kentler için geçerlidir) gerçek kocalarını Azeri ve Türkmenler arasından seçiyorlar. Kürtlerin çoğunluğu günümüzde hala belirgin bir ulusal bilinci taşıyor ve kendilerini bir halk (*narod*) olarak görüyorlar. Yani Türkmenlerden ayrı bir kökenden geldiklerini biliyorlar. Ama buna karşılık ulusal kültürleri, Türkmen kültürü ile yakın bir ilişki içinde geliyor (Rus devlet kültürünün etkisi) ve dengeli bir

şekilde birleşmeye yöneliyor.

Günümüzde Kürtlerin yaşadıkları **Bagır, Bekrova, Yanbaş, Fıryuza, Çuli, Maniş** ve **Germab** gibi köylerden bir kaçını seçeceğiz. Bununla da çok uluslu olan bu gerçekliğin bir bölümünü kavramaya çalışalım. Örneğin **Bagır**'ı ele alalım. Yukarıda adlarını sıraladığımız köylerin en büyüğüdür. Türkmenler nüfusun en büyük bölümünü oluştururlar. Geçmişte yürürlükte olan *apartheyd* (ırkçılık, ırkayırımı) bu köyde tamamen yok oldu. Türkmenler ve Kürtler sırayla düzenlenmiş evlerde kalırlar. **Bagır**'ın doğusunda kalan yeni kurulmuş **Yanbaş**'ta hemen hemen yalnız Kürtler oturur. **Fıryuza** dört kesimden oluşmakta. Yerel dilde de bu yerleşimler *yerleşilen alan* olarak adlandırılıyor. Halkı da şu şekilde bölünmüş: İlk kesiminde Ruslar, Kürtler, Farslar; ikinci kesimde Ruslar, Kürtler; üçüncü kesimde Türkler, Kürtler ve çok az Rus; dördüncü kesimde yalnız Türkmenler kalırlar. **Germab**'da geçici olarak Türkler ve az sayıda birkaç Kürt, Türkmen ve Rus evi vardır. Yukarıda adı anılan diğer köylerde Kürtler azınlıkta yaşıyor. Aynı konum kentler için de geçerli. Burda Türkmenlerle ve diğer uluslarla karışık yaşıyorlar.

Horasan Kürtleri halı yapımında büyük bir üne sahipler. Böcek desenli bu halıyı zamanında Horasan'dan göçürülen Türkmenistan'daki akrabaları da yapıyorlar.

Konutları

Kürtlerin Türkmenistan'daki konut sorunu, kır ve kent alanlarında alabildiğine büyük değişikliklere uğradı. Özellikle de

Sovyet yönetimi altında. Öncelikle son on yılda. Kürtlerin içinde kaldığı konutlar sokak tipindedir. Yani evlerle belediyeye bağlı olan okul, posta, eczane, hastahane, kulüpler, bakkallar yolun kenarlarında yer alırlar. Her evin kendi arsası bulunur ve sokağa bakar. Arka kısmında da evler var. Bunlar sokaktan görünmezler. Her ev komşu evinden ve sokaktan alçak bir çeperin yardımıyla ayrılmış. Geçmişte Kürtlerin kaldığı evler Türkmen evlerine kıyasla çok ilkel. Balçıkta yapılan bu kulübelerin çatısı altında insanlarla davalar bir arada yaşıyorlardı. Bugünse evlerin çoğu kaya temeli üzerinde yükselen briket duvarlardan inşa ediliyor. Damları da tabaka veya eğimli saçtan yapılmış oluklar, şist ve kiremitten oluşuyor. Büyük ve aydınlatici pencereleri, tahta döşemeleri ve açık renkle boyanmış kontrplaktan yapılmış tavanları var. Kışın evler tuğladan yapılan sobalarla ısıtılıyorlar. Evlerin çoğu bir veya iki büyük odadan oluşur. Bunlara bağlı olarak camlı bir taraça ile önünde bir çardak yer alır. Aile genellikle yazın vaktini burda geçirir. Dıştan bakıldığında Kürt evlerinin Türkmen evlerinden pek farklı olmadığı görülür. Biraz ayrıcalıklı sayılan bir konu da, mefruşat (kır anlayışı dışında kalanların, kentlilerin modern mobilyayı tercih etmeleri sonucu) olmaktır. Geleneksel bakır yapımlı mutfak kuşamı veya büyük tencereleri (sitel, beruş, kharkara), çorba tabakları (langari, şokasa) veya kilden testiler gibi. Hemen hemen bunların tümü fabrika üretimine bırakıldı. Çay servisi piyalelerle (bardaklarla) yapılır. Bunları bakırdan bir tepsinin (sini) üzerine yerleştirerek getirirler. Akşam yemeğinin etiketi tamamen değişime uğradı. Şimdi -lerde tümünün bir tabaktan yemek yemesi artık olağan değil. Bıçak ve çatal modern biçimde kullanılıyor. Yemeğin kendisi de yine büyük değişikliklere uğradı. Bunu da sebze, makarna üretimine ve karışık şekerlemelerin bulunmasına borçludurlar. Diğer halkların bazı yiyecek maddeleri de fabrikalarda üretiliyor. Örneğin Türkmenlerin yaptığı çörek, yeşil çay, çal (pastörize deve sütü veya inek sütü), karpuz ve üzüm ezmesi, Türkmen yöntemiyle pilav, Rus ve Ukrayna çorbası, pir-

zola, salata, ev yapımı tatlı ve pastalar vb. Kendi yemekleri de şenliklerde ve aile buluşmaları sırasında hala yapılıp yeniyor. Bunlardan pufböreğini bal veya pekmezle (fater myaska), Kürt pilavını da eritilmiş yağda kızartılan erişteyle yapıyor. Diğer bir yemeklerinin adı da *talkham*. Kaynatılmış kavun, daha sonra kurutulur ve etle karıştırılır. *Düğün ekmeğini*, daire şeklinde bir sacı ateşin üzerine koyarak yaparlar.

Giyim

Giyimin özelliği ilk etapta bir bölümü kırsal alanda, bir bölümü de kentte yaşayan kadınlara göre biçimlenir. Giyimleri; yandan yırtmaçlı gömlek (*kros, koynekh*), geniş pantolon (*shilvare, byne, kadai shilvar*) bir eteği andıran alt elbise şeklinde giyilir. Üstünde de bir üst etek (*shilvare sar, chit shilvar*) gelir. Kısa bir ceket (*kulla, kullaja*), küçük bir başlık (*kum, kulta*) üstünde bezden veya muslinden yapılmış (*kavn*), ipek (*charshav*) veya yün (*shal*), kısa çorap veya kadın çorabı ya tamamen beyaz (*bujoli*) veya renkli (*kurruk, jorab*) ve fabrika üretimi ayakkabı giyilir şenliklerde.

Kürtlerden ayrı olarak yaşlı Türk kadınları, daha başka bir gömlek, *koynekh*, geniş pantolonla (*pochta, balakh*), uzunlamasına dikişli bir giysi; genç ve orta yaşlılar ise sadece *kadai shilvar* ve *chit şalvarı* giymekte. Bugün *pochta* çok nadir görülür. Çünkü Türk kadınları sık sık *kadai shilvar*'ı giyinirler; hem bunun üstüne ayrıca bir etek giyinmeden. Sonuncusunu da bayram ve ziyaretlere bırakırlar.

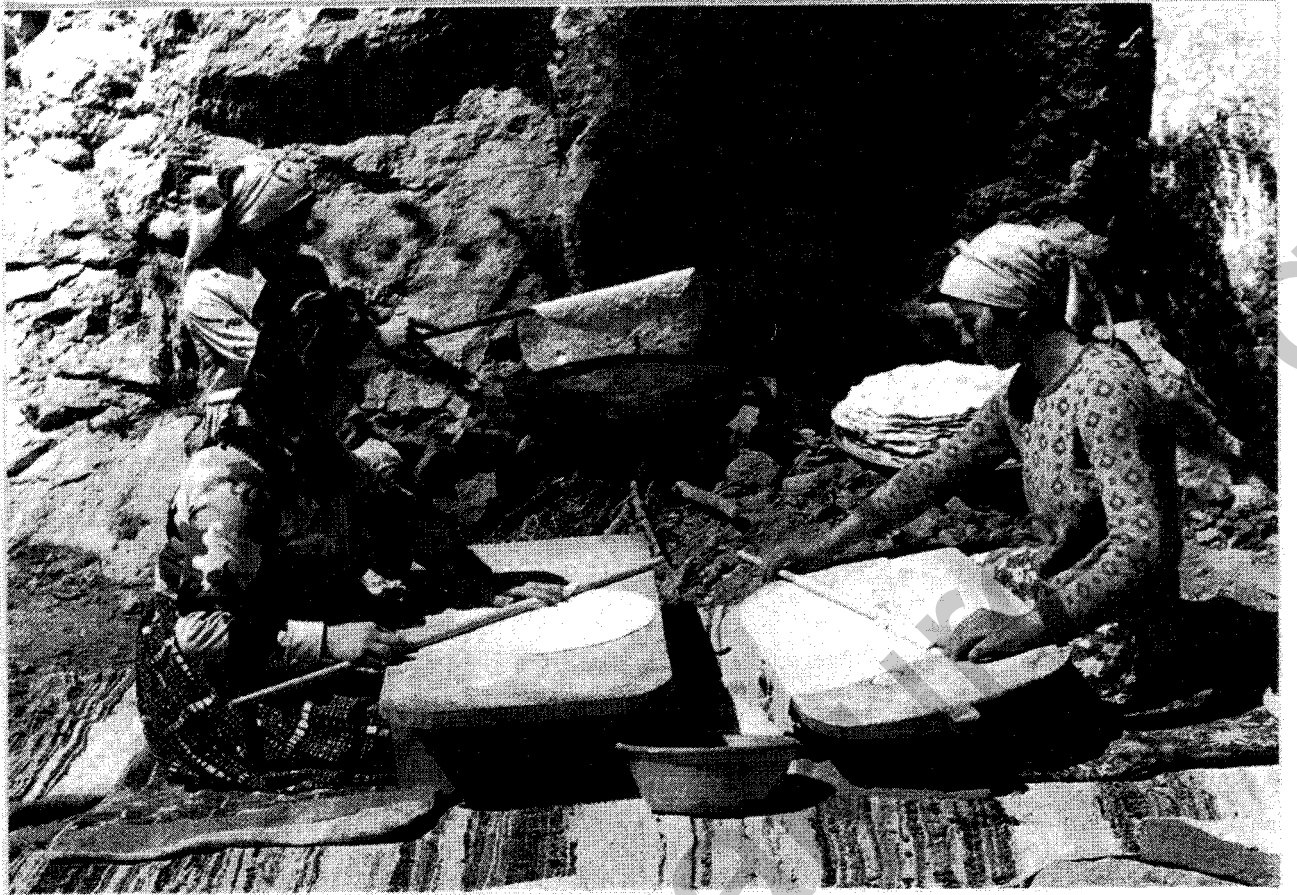
Saten, pamuklu, yün ve diğer ince kumaşlardan; renkli kumaşlardan etekler; tek renkten yeşil, pembe veya lacivert gömlekler seçilir. Üst ceket de pelüş veya kadifeden dikilir.

Kızların giyim elbisesi Türkmen ve eski Kürt giyimi gibidir. Geçmişte Kürt kızları entari şeklinde bir gömleği 11-12 yaşlarına kadar ve daha sonraki yıllarda da normal giyim olarak kullanırlardı. Günümüzde ise yerine pamuktan kumaş veya açık renkten saten ve karışık renkleri

giyerler. Bu giyimleri uzun kolludur. Yine buna korsaj veya korsenin üst tarafına bir parça eklerler. Yakası öne doğru düşükçedir ve boyun etrafını yuvarlak olarak çevirir ve kural olarak da dize kadar uzanır. Bu giyimin altındaki giyimler fabrika üretimi olan modern alt giyim ve kısa pantolondan oluşur. Kızların iç giyimi yaklaşık *Özbeklerinkine* benzer. Bu moda veya bu giyimler Kazakistan ve Kırgızistan'da da kullanılır. Kürt kadını evlendikten sonra da geleneksel giyimini sürdürür.

Kürt ve Türkmen kültürü tandansları arasındaki yakınlık ve Rus kent kültürü her iki kültürün kaynaşmalarını yakından etkiliyor. Konut ve mutfak konusu dışında, (yukarıda ele alındılar) söz konusu etki giyim konusunda açıkça görülür. Özellikle erkeklerin giyiminde. Kürt ve Türkmen erkekleri kent stilini, buna karşılık yaşlılar ve küçük çocuklar geleneksel giyimi kuşanırlar. Erkeklerin çoğu katelbise giyer. Fabrika üretimi ayakkabı, askeri şapka veya kuzu derisinden şapka taşırlar. Türkmenlerin şapka ve palto üretimi belirli bir popüleriteye sahiptir. Kadın giyiminde daha çok muhafazakarlık görülür. Türkmenlik etkisi de çok güçlüdür. Birçok Kürt kadını (özellikle de Türkmenlere yakın olanları) gömleklerini Türkmen el yapımı kadifeden (*gırmızı keten*) yaparlar. Biçimleri de değişime uğradı. Gömleklerin kolları (*konserfaki*) dikilmeden formlanır. Üretilen malların en incesi (büyük bir olasılıkla elle yapılmış kadifenin eni fabrika üretimi kumaşın eninden daha geniş) nakışla yakanın etrafına işlenir. Bu Türkmenlerin karakteristik giyimidir. Geçmişte Kürt kadınları kırmızı renkli gömleği çok nadir kullanırlardı. Şu anda bu renk popüler oldu onlar arasında. Kürt kadınlarının bir bölümü Türkmen ulusal giyimini kullanmaya başladı. Kent ve diğer merkezi yerleşim bölgelerinde kalan Kürt kadınları da kent stili giyinirler. Pantolar ve mantolar dükkânlardan satın alınır, hem kent ve hem de kır insanı için kışın korunma gereksinimini karşılar. Aynı konum *panjak* için de geçerlidir. Bunun diğer bir adı da *ıstıtan ceket*'dir ve kalçaya kadar uzanır. Fabrika üretimi bir model.

Sovyet Türkmenistanı'ndaki Kürtler de düğün ekmeğini sac üzerinde pişirirler.

Düğün

ve

Diğer Ailesel Gelenekleri

Kürtler ve Türkler ailesel ve törensel geleneklerinde Türkmenlerden hala alabildiğine ayrı görünüyorlar. Düğün törenlerindeki bireysellik korunmuş. Kürtlerle Türkler arasında bir ayrıcalık söz konusudur. Düğün diğer halkların yanında olduğu gibi, aile ve ona yakın insanlar bakımından büyük bir öneme sahiptir. Sovyet rejiminden sonra evlenmeye ilişkin tüm yöntemler değişime uğradı. Bunlardan *Kalyın*, yani *başlık* ortadan kaldırıldı. Düğün basitleştirildi. Genelde Sovyet

gerçeği ile bağdaşmayan her durum ve koşul terk edildi.

Küçük yaşta nişanlanma, sororate ve levirate bilinçli bir şekilde bazı durumlarda korunuyor. Buna karşılık kız kaçırma ortadan tamamen kaldırıldı (1961'de Türkmen Kriminal yasasında kadınlara karşı suç olarak tanımlanıyor. CAR, C. XIII, no. 3, s. 227-229). Buna karşın düğün töreni tüm geleneğiyle korunmuş durumda. Gelinin yakınları (babası veya kardeşi, anası veya kızkardeşi ve dayısı da) isteme sırasında (*ilchi*) bulunurlar. Baba gelinin ebeveynleri ile olan görüşmeleri kendisi yönetir. Düğünün yapılacağı yeri ve zamanı kararlaştırmak gibi. Erkeğin ebeveynleri nişanladıkları günden düğün gününe kadar geline hediyeler götürürler. **Germab** Türkleri arasında gelini annesi veya kızkardeşi düğün sırasında evden dışarı çıkarır. Yine aynı anne veya kızkardeşi tarafından yeni evine götürülür. Düğün töreni (*davat*, *toy*) sırasında sunulanlar karşılıksızdır. Kürt düğününde at yarışı da yer alır. Bunun dışında birbirle-

riyle alayımısı eğlenme, atış ve daha sonra da canlı oyunlarla (*yek karsi*, *do karsi*, *se karsi*) ve şarkılarla devam eder.

Kürt ailesinin içinde diğer bir önemli konu da doğan çocuğa adkoymaktır. Buna ilişkin olarak yapılan tören bazen günlerce sürer. Çocuğa ad yedinci günde dayısı (day) tarafından, -böyle biri yoksa- çocuğun babasınca verilir. Tüm yakın akrabalar ve komşular bu törende hazır bulunurlar. Geleneksel adlardan olan *Abaskuli*, *Abdulla*, *Esen*, *Alibeg*, *Mayram*, *Fatma*, *Musuma* vb. dışında Rus ve Türkmen adları da olmaktadır. Diğer bir önemli ailesel töre de cenaze törenleridir. Geleneksel motifi tıpa tıpa hala sürdürülüyor. Kürtler arasında ölünün cesedini eve koyma geleneği yok. Türkmenler bunu böyle yaparlar. Kürtler ise ya samanlığa ya da avluya koyarlar. Kadınlar birlikte mezarlığa gider. Geçmişte Kürtler (Türkler de) ölülerini kendilerine ait ayrı mezarlıklarda gömerlerdi. Yani Türkmenlerinkinden ayrıydı. Dini ayrılıklar yüzünden ölülerini ortak bir mezarlıkta gömmeyi kabul etmiyorlardı. Kürtler İslamın Şii

mezhebine, Türkmenler de Sünni mezhebine bağlıdır. Ama şimdilerde artık ortak mezarlıkları da görülmüyor.

Dil

Türkmenistan'daki Kürtler ve Türkmenler iki ve hatta üç dillidirler. Türkmençe, Rusça ve kendi anadillerini konuşurlar. Okul eğitimi Türkmenice ile yapılır. Örneğin Germab, Firyuza'da eğitim Rusça ile yapılmakta. Bunun dışında tüm işyerlerinde, kolхозlarda, kurumlarda ve alış-verişte her üç dil de kullanılır. Kürtler ve komşuları Türkmenler aralarındaki iletişimi sürekli Türkmençe olarak gerçekleştirirler. Kürt evlerinde ise günlük konuşmalar anadilde yapılır. Buna karşılık Sovyet döneminde eğitim gören çocuklarla diğer gençler Türkmençe konuşmayı tercih eder. 2263 Kürtten 881'inin anadilinin Türkmençe olduğunu bildirmesinin önemli bir uyarı olması gerekir. Firyuz ve Germab'ta kalan Kürtler ve Türkler Rusça'yı mükemmel konuşmakta. Türkmenice'yi de az bilirler. Bu nedenle de Germab'da kalan kadın ve çocuklar köylerinin dışında Türkmençe bilmediklerini söyleyemiyorlar, anadillerine yakın olmasına rağmen. Günlük kullanılan Rusça ve Türkmençe sözcükler hem Türklerin ve hem de Kürtlerin dillerine gizlice sızabiliyor. Örneğin Kürtler Türkmenice'den *komek* (yardım), *piçağ* (bıçak), *yerkume* (çamur kulübe), *don* (entari/fıstana), *koynek* (kız entarisi/fıstana) ve *çarık* (ayakkabı); ve Rusça'dan *akişke* (pencere), *istikana* (bardak), *stol* (masa), *panjak* (kadın ceketini) gibi sözcükleri ödünç aldılar. Yine bunun dışında yığınlarca ödünç sözcük ve terim var. Örneğin tarımla, evle, toplumla ve politika ile ilgili (*kolhoz*, *traktör*, *gazete*, *telefon*, *telgraf* vb.) pekçok sözcük.

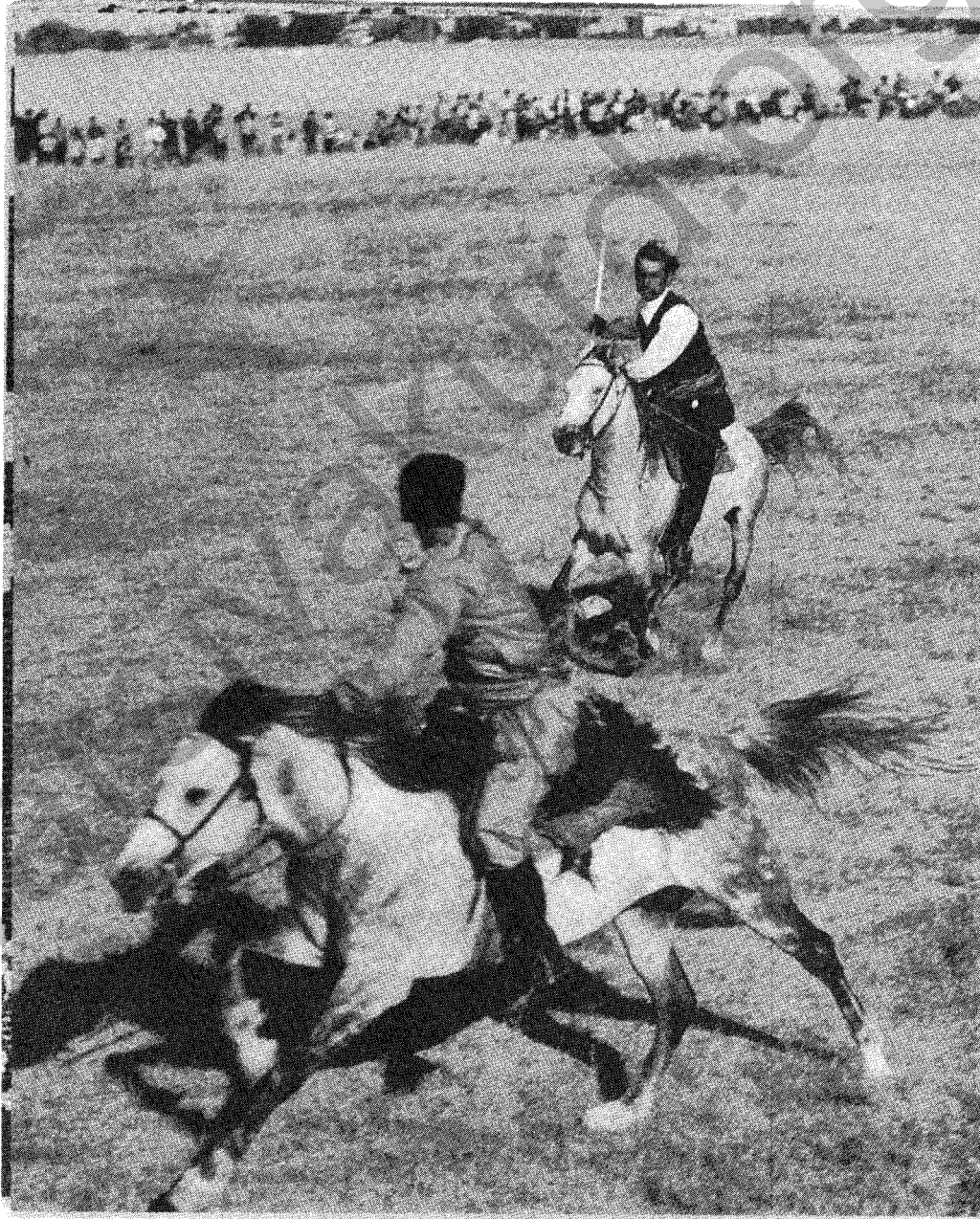
Karşılıklı Durum

Sonuç olarak eklenmesi gereken, Kürt ve Türkmen kültürleri arasındaki etkileşimin karşılıklı olduğudur. Örneğin Kürt kadınları Türkmen kızkardeşlerine

pürüzsüz renkte çorapları (*jorap*) örmeği öğretiyorlar. Türkmenistan'da giyilmeleri olağandır. Yine Türkmenistan'da üretilen halı ve nakışlı eşyalara *Kürt Nakışı* (*Kürt nakış*) adlandırması olağandır. Batı Türkmenleri arasında yapılan *khalat'a* (elbise) Kürt tipi (*kürt biçim*) adı verilir. Bugüne kadar bile erkekler için modern bir giyim. Kürtlerin

hızlı tempolu ölçüleri Türkmenlerin modern dans repertuvarına yerleşmiş durumda.

(Bu yazı *Central Asian Review*, Cilt 13, 1965, London'dan alınmıştır.)

Cirit, Kürt düğünlerinde oynanan en eski oyundur. Türkmenistan'daki Kürtler bu geleneklerini hala yaşıyorlar.

Sala çûyî ku Birêz Celîlê Celîl hatibû Swêd, ji Redaksiyona BERHEMÊ heval B.BARAN bi wî re xeberdanek çêkir. Giraniya wê xeberdanê li ser Serhildana Dêrsimê ye. Lê çî mixabin ku heya niha deliveya çapkirina wê xeberdanê bi dest neket û hinek dereng ket. Divê xwendevan û Kek Celîl me biborin.

R e d a k s i y o n

B.BARAN- *Kek Celil, ez dixwazim li ser navê kovara BERHEM, ji bo ronîkirina çend meseleyên tarixî hinek pirsra ji te bikim. Lê beriya her tiştî ku bixwazibî di derheqa xwe û malbata xwe de xwendevanên me agahdar bikî, em gele dilxweş dibin.*

C. CELÎL- Ez bi xwe ji bajarê Yerîvanê me. Ji yana min li Ermenîstanê, welatê Sovyetîstanê, li Ermenîstanê ye. Ez li wê derê ji dayîk bûme. Min xwendina xwe li wê derê standîye û karê xwe ji neka her li wê derê didomînim. Emrê min jî êdî îro, heftê meha heftemê ya sala 1990 de dibe 55 salî. Kar û barê min li ser kurdojîyê ye, li ser tarîx û folklorê Kurdî.

Kurê Casimê Celîl im. Bavê min yek ji wan karkerên pêşin ê Kurdên Sovyetê ye ku bi destên wana hîm û bingeha litteratura Kurdên Sovyetê hate danînê. Ocaxên kulturî û ronakbîrîyê hatine sazîkirinê li Yerîvanê... Ne caiz e ku ez ji malbata xwe zêde xeber bidim. Tiştên ku birayê min, xwuşka min, ez û em dikin ew deynê me ye, yê her Kudekî ye, ye her rewşenbîrekî ye ku bi doza mîletê xwe heşiyaye û dibîne ku em ji mîletên derdora xwe gelek şûnda mane... Borca me ye em xizmeta mîletê xwe bikin. Li ser kultura wî, edebiyata wî bixebitin. Ev ne tişteki pesndayîne ye.

B. BARAN- *Di wê hevpeyîvînê de em dixwazin bi giranî li ser Serhildana Dêrsimê ya 1937-938'an bisekinîn. Wek ku tê zanîn hindek rojnamevan, lêkolînvan û nivîskar -çî bi zaniût çî ji ber nezaniût beserûrakirina Dêrsimê dixwazin bi quwetên derve girêbidin. Bi taybetî Yekitiya Sov-*

XEBERDANEK BÎ CELÎLÊ CELÎL RE

B.BARAN

yetê ve. Tu wek şexsiyetekî dîrokzan, Kurdnas di arşîvên wê de kar kirîye; belg û zanîyarîyên wan arşîvan bi kar anîne. Gelo di nav wan de rastî belgekan zanîyarîyek wisa hatî?

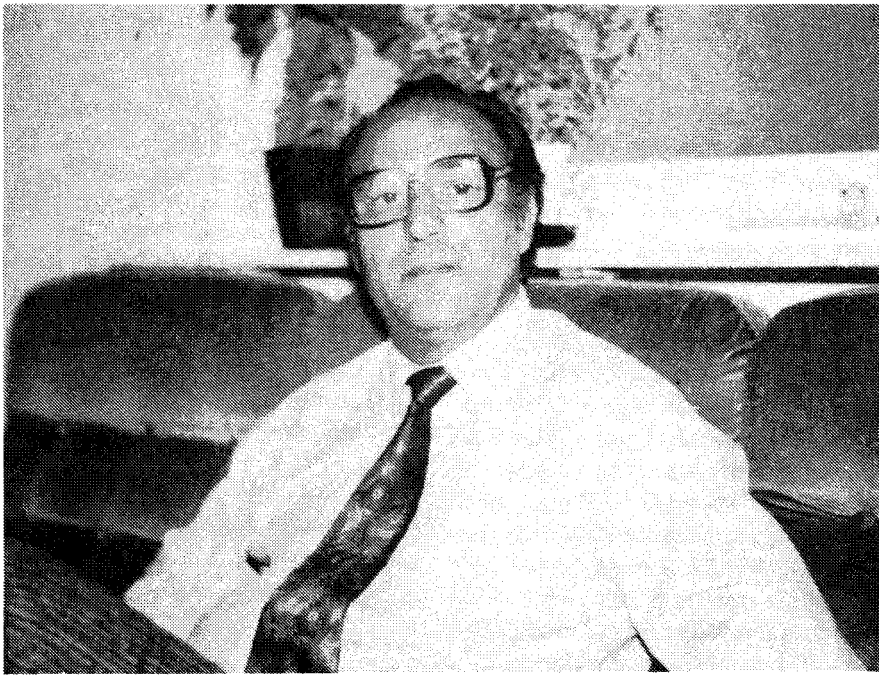
Ez bibêjim, cîhek wek Dêrsimê, di nava dîroka Kurdistanê û dîroka mîletê Kurd de cîhê xwe yê taybetî, xusûsî, xuya girîyê. Dema ku navê Dêrsimê didin, çî bi hududên xwe, çî bi ehliyeta xwe, bi rabûn û rûniştandina xwe, çî bi zarava xwe û xeyseta xwe, em parçeyekî Kurdistanê tînin ber çavên xwe. Ez bi xwe bi tarîxa Kurdan ve mijûl dibim. Bi tarîxa Kurdan a sedsalên 19. û 20. ve. Destpêka sedsala 20. ve heta xilasbûna Şerê Yekem ê Cîhan.

Çawa dibêjin, şerkerîya Kurdan bona azadarîyê, hereketa şerkerîyê ça (çawa) prosesekî şîrdank heva girêdaye dest pêdike, destpêka sedsala 19. de. Û loma jî ez, çawa dibêjin serekaniya rabûna Kurdan, bona azadarîyê wek hereket, min lêkolînên xwe de yek û yek vekirîye û dizanim. Loma jî ez dikanim fikra xwe li ser Dêrsimê jî bibêjim.

Dêrsim wek mîntiqekî siyasî bi jîyana xwe ve, bi jîyana xwe ya siyasî ve - weke ez dibînim- di nîveka sedsala 19. de dikeve tê meydanê. Rola Dêrsimê di nav Kurdistanê de, bi pirsra siyasî ve tê girêdan. Wesa jî serkerîya Rusan û Tirkên Osmanî

ve... Dêrsim mîntiqekî stratejîk e û di nav eleqetîyên Rusyayê û Tirkîyayê de rolek mezin lîstîye. Wek tê zanîn Rusan û Tirkan, di qirna 19. de gelek caran şer kirine. Di destpêka sedsala 19. û 20. de di nav herdu dewletan de şer çêbûne. Çiqas şer çêbûye ew qas hukmê Rusan li ser mîntiqê û binaliyêd Osmanîyan de, li ser wîlayetên Rohilatê ewqas zêde dibe. Çimkî li wê derê mîletên bindest diman, bindestê Osmanîyan. Çawa Ermenî, Kurd, Asurî... Ewana gişka gûmana xwe bi azadarîyê ve girêdidan. Ewana didîtin li Rusyayê gelek mîlet hene ku gihîştine heqên xwe. Em bibêjin wekî siyasî û rola Dêrsimê nek faktorên derve ve girêdayî bûna... Faktorên hundurda... Dêrsim, Kurdistan bi xwe taybetî sedsalan de êdî çawa erdekî siyasî bûye, mîletekî ku gihêştîye xandarîya ku Mîletekî tame û bindest e, parçekî wê ji Dêrsimê. Nava jîna siyasî ye, gelerîye Rohilata Navîn de Kurd rolekî mezin dileyîzîn. Kurd destpêdikin hindî hindî jîyana xwe ya siyasî zêde dikin. Wexta şer çêdibû, Tikiya Osmanî gelek muhtaç bû. Wekî Dêrsim erdekî vekirî jê re hebe. Ku esker ji wê rîya stratejîk ve here. Şer de bi serkeve. Em bibêjin şerê Rusyayê de... Gelek caran pîlan çêdikirin, berî şer piştî şer. Wekî Dêrsim hukumdariya Tikiya Osmanîyan re rê veke. Heta nîveka sedsala 19. Dêrsim ji bo hukumdariya Turkîyayê re girî bûye. Hu

Celilê Celil

kumdarîyek serbixweyi bûye. Serok eşîr û serok ehliyetên Dêrsimê Kurd, serbixwe bûne. Zêde tiştê Sultan di vê mintiqê de tune bû. Tê bibêjî memurên wana li Dêrsimê hebûne. Na! Sîyaseta Osmanîya weku dixastin Dêrsim bixin bindest, pêşîyê dixastin rê çêkin. Çinkî Dêrsim welatekî asê ye, Dêrsima çîyayî gelek asê bê. Wan çaxan dest bi şerên hemberî Tirkên dikê. Eşîrên Kurdan li Dêrsimê hemberî vê sîyasetê disekin. Helbet gava sîyaseta heye û şerkarî heye, miletê bindest û şerkar gumana xwe bi armançê ve girêdide.

Lê tu bibêjî, wekî ji derva, destê Rusa têda hebû, weku qîma 19. de Dêrsim hemberî Tirka rabike. Ez ê bibêjim sedsala 20. jî, eger rê hebûna wan ê danistandin bi Tirkên re bikirina; çimkî jîyana Dêrsimîya lokal bûye. Sedsala 20. de jîyana Dêrsimîya daha bêtir bi halê Kurdistanê ve tê girêdan. Çimkî êdî destpeka 20'î de zordarîya Tirkên hemberê eşîrên Kurdan gelek xurt bibû. Gelek caran koka Kurdên Dêrsimê dihanîn û gelek lîztik çêdikirin di nav malbatên serok eşîran de. Yekî dihavêtin, kurê wî an kurê apê wî, birarziyê wî nasdikirin. Eşîr hember eşîran de radikirên. Ew sîyaseta gelek Kurdên Dêrsimê heşar kirin û ewana Kurdayetîya xwe da

hin xurt bûn. Min malumetek xwend... Dema ku CiwanTurk bên sêr hukum, destpeka sedsala niha de rojnaxmevanan - ku Ermenî dinivîse diwê "700 suarê Kurdên Dêrsimê hatine Xarpitê, hemû bi çek û sîleh demostrasîyon çêkirine û gazî dikin **Yaşasın Kürdistan** (Bijî Kurdîstan). Demek fikirdarîya Kurdê Dêrsimê parçeyekî Kurdan e û gelek bilind bûye di nav wan de. Salên ji 20 ta 30 rabûna Şêx Saîd, dura jî heya sala 37'an, an rabûna Seyîd Riza, nava tarîxa Kurdan de gelek cîhekî qedirbilind girtîye. Êk dixwazin rabûna wan (mebest serhildanên Şêx Saîd û Seyîd Riza ye -BB) bi dîyanetê ve girêbidin, ewna dixwazin kêmanî bibînin di nava rabûna Kurdan de. Lê ew rabûnana, Sêx Saîd û Seyîd Riza, ew serbilindîya miletê Kurd in. Mixabin wek tê gotnê tenê rabûna Dêrsimê, her rabunek lokal bûye. Her mintîqa xasîyetek wê hebûye. Hevgerêdana wan hebûya, mesela mintîqa Erdelanê, mintîqa Baban û Soran, Cizîra Botan, eşîrên hêla Bayazîdê... Demek her tişt girêdayê hal û jîyana sosyal û aborîya wê mintîqê ye. Tujbûna halê jîyana wana timê hereketa atadariye bûye, lê mintîqe, mintîqe çavan ew agir gur bûye û Kurd jî rabûna û şerkarîya mezin kirine. Mintîqên dinê wê gavê hazir nebûne. Lê gava bind-

estîya zordarîya dijmin mintîqên dinê da jî bilind bûye, zêde bûye, evana rabûne. Ewa, yêk jî wan sebebên e ku çima heta nika hereketa Kurd sernameke. Ewa lokal bûna, wek lokalî hududê jîyana sosyal-aborî û kamlbûna jîyana dabare li wan mîntîqan de.

B. BARAN - Hebûn û xurtbûna sîstemek eşîrî rolekî çawa di civata Kurd de lîztîye û çî tesîra wê li ser hereketa azadariya Kurd bûye?

C. CELİL - Em bibêjin sed salîya 19 û 20'î de sifte jîyana Kurda ya sosyal-aborîyê de, jîyana eşîretîyê de rolekî mezin lîztîye. Jîyana eşîr -patrîarkalî em dibêjin-komekê ewik, navekî bi navê eşîrî gotin; ew jîyana sîstemek gelek kewn e û bi destên Tirkên ve jî ew jîyan gelek xurt bûye. Hereketa Hemîdîya çekir û ewa wana nas-kir çawa hukumdariya wan eskerîye. Hemîdî bi eşîr, eşîr demak ewa çekdariya grup nek tenê jîyana eşayir ya etnîkî li bi çekdarîyê û hevgerîna koma, em bibêjin Hemîdîye ve ewana parçe bûne û hê xurt bûne.

B. BARAN - Kek Celil, belê niha jî em wexta ku civata Kurd û Kurdîstanê mêze dikin ew tişt gelek xurte nav Kurda de.

C. CELİL - Bîr û bawerîya eşîrîyê yan jî jîyana eşîrîyê hêjî dom dike. Helbet ku wan tiştana kêmanî bûyana, miletê me jîyanek bilind ve, ne eşîrî ne feodalî ve, eger îro xilas bûya sed sala 20. de ji van kêmasîyan dûr bûya hereketa me wê pir xurt bûya û tek dest bûya. Ew kêmanîyek gelek mezin e û mukun e ku li ser psîkolojîya Kurdên wan mintîqan de tesîrê xwe hê hebe û hela li ser wê psîkolojîya Kurdan jî lîstikên dijmin carna bingeh bigirin.

B. BARAN - Gora hindik gota ra Seyîd Riza wexta ku ji bo Kurdîstanê hat dardekirin, serê xwe dijmin ra danenî; lê ji alîye din ve hinek kes hene dibêjin ne wisa bû zêdetir fikra dîyanete têda hebû. Fikra te wek Kurdnasek di vî warî de çî ye?

C. CELİL - Ez dizanim wekî Kurdnasên me, çî li Sovyetê, çî li derveyê Sovyetê, lêkolîn çêkirine ser rabûna Seyîd Riza, em dikarin bibêjin wekî rabûna Seyîd Riza lêkolînek mezin, kûr û fireh heya nika helbet tune. Lazim e Kurdnasîyê de ew qimeta xwe a hêja û kûr hê hewce ye. Lê tiştê ku

aşkire ye, çinkî ew tarîxek gelek kew nîye, tevbûyên wê hîn van salan, hîn van pelan saxbûn, ji me re digotin, "Ew parçeki rabûna Kurdistanê ye û bona serxwebûna Kurda bûye. Lê helbet Seyîd Riza çawa serokê wê şerkarîyê, ça Seîd rolek mezin lîzîfyê bo Kurdên dora xwe. Em gerekê çawê xwe negirin ser wê yêkê. Weke dîyanet jîyana me de hê dewra wê heye. Lê dîyanet em dizanin nava Kurdan de, tarîxa Kurdistanê de timî rolekî zidî hukumdariya Tirk lîzîfyê. Mesela em Dêrsim berdî, Dêrsim gelek aşkireyê wekî Qizilbaş timî diji hukumdariya Sultan û Tirkan bûye. Xênî wê, nava Sunîyan jî -Sunîyan jî berde- Kurdên perçên dîn, hereketa Şêx Ubeydullah bi rengê dîyanetê bû, yanê Nexşibendî, Nexşibendî bi nîyeta xwe zidî qanunên Sultan û hukme Sultan ser mîletê Kurd qebul nedikir. Demak nava tarîxê de eyane, bona gelek mîletan, weku rabûna bona atardariyê quwet standîye bi şikleki alîkariya dîyanetê pêra hebûye. Ew dîyanetê xizmeta azadariya mîletan kiriyê. Diyanet perde bûye bona rabûna mîlet. Nava Kurdan de jî gelek caran ew perde bûye. Mesela di sala 1914 de rabûna Kurdan li Bitlisê... Gelek sloxanên dîyanetê hebûn lê çi sloxan bûn... Wekî heqê me jî heye... Îslam bi xwe qebul dîke wan tiştana, wekî wekhew bu gereka wekî ne Îslamîyê, çi ku seba Kurdan tê kirinê, demak diyanet bûye çik bûna Kurdan wekî heqê xwe mîletê biparêzin. Çima Mele Selîm gava rabûna wî şikest, çawa wek serokeki rabûna Kurdan a milî xwe teslîmê Balyozxana Rusa kir! Çawa rabûnek sîyasî wîya parêztin. Çi heye ku paşê hucim kirin ser Balyozxane li Bitlisê û wîya dardekirin. Demak rabûna Kurdan timî xwedî bîngêhên sîyasî bûye, rabûna azadariyê bûye. Lê gelek cara dîkanê rewşa wê ya cihê hebe, zêde sosiyalî be, wekî sîfetên ruhanî pêra hebin... Em gerek rind bizanîbin, wek mîletek di nava jîyana mîletê me de, dîn rolekî mezin dîfîze. Eger mîleteki bîndest radibe bona azadîyê, bona xizmeta dîyanetê rabûnê dîke... Rabûna Dêrsimê jî yek ji wan e û rabûneki Kurdan ji bona azadariyê bûye. Eger dixwazin kêmasîyek bibînin jî wê rabunêda, wek ne rabunek bona azadariyê,

ewana şaş in, îspatê van gotinan tune, bîngêh tune.

B.BARAN - *Serîhildana Dêrsimê, ne tenê bi dîyanetê ve girêdidin, bi Zazafî ve jî girêdidin. Vî babelî de nihêrînên we çî ne?*

C. CELÎL - Dijmin bona ku mîleteki hemberî wî sîkinîye û dixwazî azadîya xwe bîstûne, parçe parçe bike û quveta wî kême ke, mesela tenê ne wek mesela Zazafî nake, hereketa Kurda xurt bûye hanayîne nava meydanê, naka hê xurtkirina mesela Zazafî mesela nava Êzîdîyê, mesela mîntîqa tînin ortê, mesela dîyanete tînin ortê. Eger em xurtanî nikarîbin hemû em Kurd jî hemû parçên Kurdistanê wek yek destekî hemberî wan tel û tînan nesekin, demak ew kêmasîya me ye. Demak em dijminê xwe kême nasdikin. Gere rewşenbîrên me gelek zêde xebat bikin di nava mîlet de, ku destê dijmin nav de negere, bîngêh negire. Zaza parçeyekî, nexşekî mîletê Kurd e, em gerekî biparêzin: Zarav, rabûn û rûnişkandin, dîyanet û reng û rûye parçekê Kurdistanê... Gere em hemberê wan tiştana rûnî bin, înkâr nekin heyîna rewşa Kurdistanê, heyîna parçeyên Kurdistanê, her parçeyek lehçeyên xwe, rabûn û rûniştînek xwe heye; xu û xesîyetek, kîncê xwe hene, rewşek xwe heye... Em gerekî wan tiştana çawa rengên kesk û sorê dibînin her parçe ki Kurdistanê rengêki jî rengên keske-sorê ye. Keske sor, şeng û şox e; çûnki jî gelek rengan e.

B.BARAN - *Suala me ya dawîye, di derheqa kowara BERHEMÊ de ye, wê çawa dibîni?*

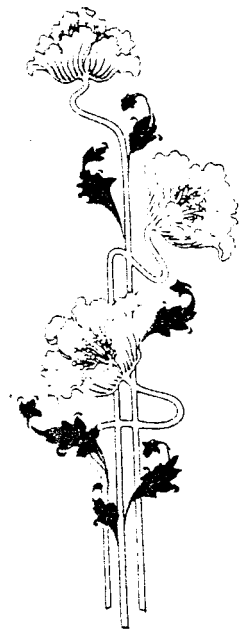
C. CELÎL - Kowara BERHEM, 8-9 hejmarên wê di vî dawîye de ketin destê min. Min belgen wê nihêrî û gelek kefa min pê hat, wekî kowaraka waha hêja meydanê de heye. Daxwazîya min ew e Kurdiya wê xurt be û hîn wek kowerek Kurdi nihêrîna xwe lokal nekin, tenê li çerçeva Dêrsimê mêze mekin, çiqas dîkanî bîngêhan fireh bikin. Lê ez fam dikim wekî Dêrsim çawa rewşekî qîymet jî we ra nava wê meydanê de cîh digire.

B.BARAN - *Kowara BERHEM kowarek loqalî nîne. Ew taybet li ser el û eşîrên giş Kurdistanê, adet û toreya wan; li ser*

tarîx û etnoğrafya Kurdistanê di her çar parçan de, bi kurteberî BERHEM li ser ci-vak û çanda Kurdistanê dîsekine. Rehma Xwedê lêbe sêydayê Cigerxwin digot "Hirçê 33 çîroken xwe hene, hemû li ser yekê ne." Xwastina me hemûya li ser Kurdistan û mîletê Kurd e.

C. CELÎL - Ez dixwazim cîhe wekî etnografya, ya ne rabûn û rûnişkandin, deba mîlet zêde bidin xweşkirin baş dibe. Wekî hîn li ser mitolojîya Kurdan bîsekinin, bîdîn xuyakirin, nava cimayetê de berhev bîkin û mesela ser Zaza, ser ziyaretên Qizilbaş, Dêrsimîya, me re kême tişt eyanen. *Dedeyên wana, ziyaretên wana, seyîdên wana, gelek tiştên xweşik hene... Dibe gerek em pê bîhesin.*

Sipas ku we ev xebirdan da çêkirin.

DERSEM'DE KIZILBAŞ-KÜRTLER*

* Elinizdeki bu araştırma Volkswagen Vakfı ve Özgür Berlin Üniversitesi'nin yardımlarıyla 10 aylık yerinde inceleme ve konuyla ilgili çok sayıda kaynağın toplanması ve incelenmesiyle gerçekleşti.

Bu çalışmada emeği geçen ve büyük katkıları olan her iki kurumun çalışanlarına teşekkür ederim. Erlangen'de XX. Alman Orientalistleri gününde bu yazımın kısa bir özetini sundum. Çalışmamda adı geçen Ermenice, Macarca ve Osmanlıca tekstler Nadya Döner, Krisztina Khel ve Klaus Kreiser tarafından çevirildi.

Giriş:

Kültürel coğrafya, halkbilimi ve dinler tarihi açısından Orta-Doğu ve Kuzey Afrika'ya ilişkin yazında, belirli halkların marjinal grupları arasındaki coğrafi, ekonomik ve siyasal bağlara, farklı inançlara veya inançsızlıklara, bunların tasarımları ve dini eylemlerine defalarca dikkat çekildi (*Canfield 1973a, Coon 1952, Gellner 1969, Müller 1967, Planhol 1968*). Bu bağlamda, ulaşılması zor dağlık bölgelerde kurulu yerleşim birimleri, muhafaza alanları, geriye çekilme sahaları (*Krohn 1931: 342, Müller 1967*) ya da oturanlarının kendilerine özgü siyasal görüşleri gerçekleştirdikleri yer, kültürel anlamda da kendileri ile komşuları ya da devlet merkezi arasında bir duvar oluşur (*Confield 1973a*). Bu farklı nitelikleler aynı zamanda siyasal otorite merkeziyle olan farklı ilişkiler anlamına da gelir. Bu farklı niteliklemler ve devletle olan ilişkiler, aynı yörede ardarda gelmiş, yani birbirlerini izlemiş olabilir.

I. TARİHSEL VE TOPLUMSAL ÖRGÜTLER

Dersim günümüzde marjinallik ve zamansızlık arasındaki bağın gösterilebi len, hatta sonuç bakımından başarılı da olabilen bir yöredir. Fırat'la Peri havzaları arasında kalan bu yöre 11. yüzyıldan bu yana o civarda kurulmuş olan hükümdarlıklarından ne Selçukluların (*Cahen 1968*), ne Akkoyunluların (*Woods 1976*) ve Safevilerin (*Sohrweide 1965, Sümer 1976*), ne de Osmanlıların 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar doğrudan kontrolleri altına girmiştir. Burası göreceli olarak çevrede kurulu küçük şehirlerdeki, yani Tercan, Kiğı, Palu, Çarşacak, Pertek ve Çemişgezek'deki Kürt ve Türk beylerinin yönetimindeydi. Ancak bu Sünni haneler, ne sürekli bir vergi toplama sistemi ve ne de bir asker toplama düzeni oluşturabildiler. Osmanlı Sultanlarının burada 1855/56'dan sonra bu yönde sürdürdükleri kampanyaların da başarısız kaldığını (*Andranik 1900, Butyka 1892a,*

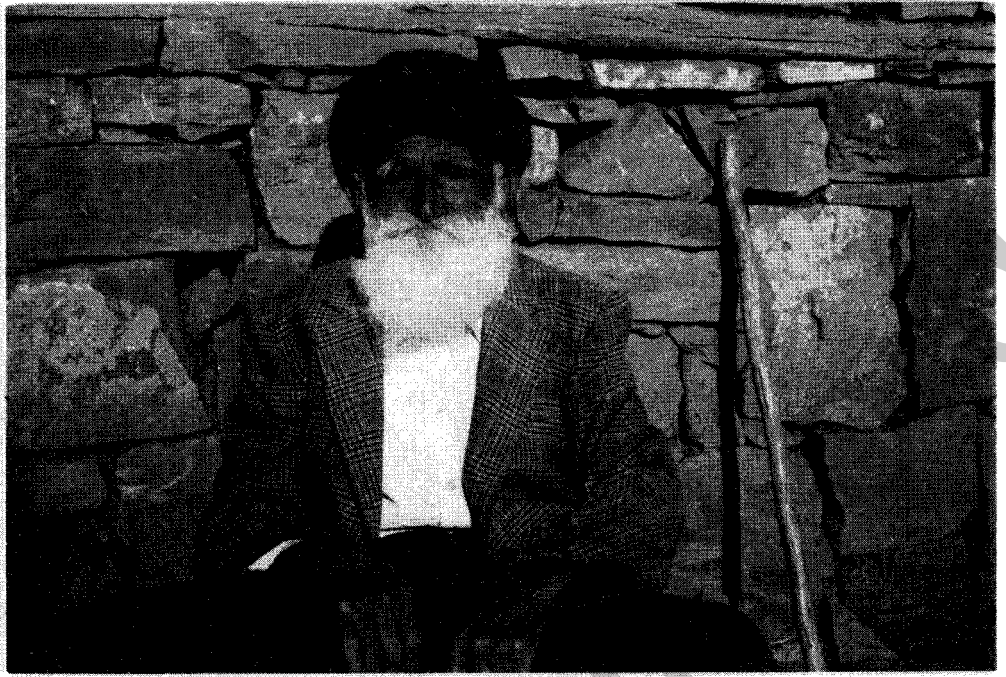
1892b, Jaba 1860, Taylor 1868) o dönemin gezgincileri bildirmektedir. *Barbaro* (1471), *Lucas* (1700), *Brant* (1835), *Moltke* (1838) ve *Ritter* (1843:75) gibi daha önceki gezginler de, Palu ve Erzincan'da edindikleri gözlemlerden yola çıkarak ulaşılması zor ve heybetli dağlık Dersim yöresinden söz ederler.

Dersim'in güneyinde yerleşik bulunan bir Kürt aşireti olan Hizol'un, sözlü anlatımlara göre, atalarının Mardin, Urfa ve Diyarbakır arasında bulunan Karacadağ ve Malatya üzerinden 300-400 yıl önce gelip Mazgirt yöresine yerleşmiş ve hayvancılıkla uğraşmışlar. Bunların Dersim'deki varlığı, Türk benliğine ilgi duyan ve güvenilirliği siyasal açıdan kuşkulu olan kaynağa göre (*Fırat 1970: 95, karşılaştır Beşikçi 1977: 221*) 13. yüzyıla dayanır. Hizollar da, kısmen onlardan önce ve kısmen aynı dönemde buraya göçen Şadi ve Hıran (Xıran) gibi komşu aşiretlerin yanısıra, Türkiye Kürdistanı'nda çoğunluğun konuştuğu dil olan Kurmanci'yi konuşurlar. Burada daha önce yerleşmiş bulunan Dersim aşiretleri (1), Bingöl,

Palu, Siverek Sünni Kürtlerinin Dımlı dil grubundan olan Zaza- ca'yı konuşuyorlar. Sözlü verilere göre bunlar, burada önceden yerleşik olanların dinini, yani Aleviliği kabul etmişler. Hizol aşiretinin Mardin ve Malatya'da kalan kısmı bugün hala Sünnidir. Diğer bir bölümü ise Sivas'a göç etmiş ve eski bir Alevi aşiretleri federasyonu olan Koçgiri'ye bağlanmıştır (Kemali 1932: 146f, Sykes 1915: 373f). Yine sözlü verilere göre bu durum yeni göçen aşiretlere mezhep değiştirmede ve asimile olmada belli bir rahatlık sağlamış tır. Diğer taraftan, kaynaklardan ötürü spekülasyonlara neden olan bazı tarihçiler iddia edilen tezin tersine, 16. yüzyılda Sultan Yavuz Selim'in Kızılbaş takibatında, aşiretin bir kısmının ulaşılması güç dağlık bölgeye çekildiğini ve geride kalanların da Sünnileştikleri tezi de aynı derecede akla yakındır. Bu tezin, yörenin gururlu tarihçilerine daha cazip gelmesi gerekir ve o nedenle bunların bu tezi değil de diğer tezi için savundukları, açıklığa kavuşturulma ihtiyacında olan bir durumdur. Söz konusu dönemde, bağnazlık ve dinsizlik belirlemelerinin alanı olmayan göçebe grupların, yani şehirler ve devlet denetiminin dışında olan bu grupların tümü dinsizlik zannı altında bulunuyordu. Kesin olan belirleme şu ki, Dersim'e göçen ve buraya yerleşen aşiretler Alevi, en azından o dönemden sonra Alevi oldular.

Hizolların şimdi yerleşik buldukları 40 köyün adlarının çoğu Ermenice'dir. Türkçe ve Kürtçe adlara hemen hemen rastlanmıyor. Bölgede karşılaşılan Ermeni kiliseleri ve üzerindeki yazılar, yörenin eski oturanlarını çağırıyor (Boudoyan et Thiery 1972). Ermeni köyle ri, o dönemin IV. Ermenistan'da Palhatun ve Copik kantonlarının bir parçası olan Mazgirt'in kıraç dağ yamaçlarını verimli bölgelere duyulan özentiden dolayı, Kürt aşiretlerinin buraya göçün -den önce terk edip Murat ovasına, yani Palu yöresine göç etmiş ve I.Dünya Savaşı sırasındaki soykırım ve sürgünlere kadar orada

yaşamışlar (Hübschmann 1904: 293f, Markwart 1930). Oldukça zengin olan Kürt sözlü edebiyat verilerinin hiç birinde o dönemde Ermeniler'le Kürtler arasında yaşanmış bir şiddet olayından söz edilmiyor. Onlarca yıldan beri Palu'nun kuzeyinde varlığını sürdüren Ermeni köylerine, Kuzeyden gelen diğer Hizollular yerleşmiş ve yaşamaktadırlar.

Bugün az da olsa hala yörede söylene gelen ve geleneksel yaşamın dramatik yanlarını gösteren Kürtçe balatlar, bu araştırma için önemli bir kaynak olmuştur. Aşiret reislerinin öncülüğünde yürütülen aşiretler arası toprak ve yayla davalarını, kız ya da kadın kaçırılmalarını, köy yakmalarını, soygun veya terkedilen çaresiz ve erkek akrabalarının desteğinden yoksun kişilerin, kadınların cinselliğine bağlı olan namus kavramını; kahramanları ve anaların dövülerek öldürülen çocuklarına ağıtlarını içeren bu balatlar (halk türküleri), o dönemin koşullarını, siyasal iç çatışmalarını yansıtan şiddetin biçimlenişini dilegetirirler. Ezbetin kan davaları, namus davaları vb. alanlarda hep ortak hareket ettiği halde, iş alanında bu ortak harekete rastlanılmıyor. Aslında sadece dayalı yapılar küçük çaplı üretimde çiftçi böyle uygun bir desteğe gereksinim de duymuyor (Meillassoux 1976). Fakat sırf baba tarafından gelen akrabalarla

Dersimliler sakal ve bıyıklarına

büyük değer verir,
İslamın sünnetine uyup
kırpamazlar.
(Hawar'ın arşivinden)

yapılmayan maddi karşılıklı Üretilen mal değiş-tokuşu bu çiftçilerin yaşamsal risklerini azaltıyordu.

Aşiret reislerine ya da ağalara ödenen ödenekler çok cılız bir gelişme gösteriyordu. Bunlara yapılan, kuralsız ve nitelik bakımından değişken olan bu ödemeler, o sistemde yaşayan yaşlılar tarafından haklı gösterilmeye çalışılıyordu. Bu yaşlıların gözünde onlar (aşiret reisleri), konuk kabul eder, soygunlarda ya da diğer aşiretlere ve Sünni beylere karşı savunmada, ezbet içi anlaşmazlıklarda önderlik ederler. Bu ağa ve reis çevresinin kendi hüküm ve sömürü alanlarını geliştirme arzularına yönelik şansları da sınırlıydı. Ağanın yaşam düzeyi aşiretin mensubu çiftçilerden pek farklı değildi. Tek fark bunların sürekli çalışmaları ve evlerinin daha büyük olmasıydı. Önceki bir ya da iki kuşağa yönelik araştırmalar, bunların genellikle kendi aralarında ya da kendi seviyelerinde, barış anlaşmaları sonucu kız alıp verdiklerini gösteriyor.

II. ALEVİLİK BİR DİNİN TARİHSEL OLARAK İNCELENMESİ

Gelecek bölümde önce Alevi dininin bu yöredeki kurumları ve sembolleri, henüz hayatta olanların bilgileri ve 19. yüzyılın yazılı verilerine dayanarak incelenecektir. Bunun hemen ardından Dersim'deki Alevilik, yüzyılımızın yeni tip marjinallik prosesiyle karşılaştırılacaktır.

1. Kutsal Erkekler:

Alevi ve Bektaşî (3) tarikatlarının dini uygulamalarındaki benzerliğe çokça dikkat çekildiği halde (*Bardakçı* 1945, *Bene-kay* 1967, *Birge* 1937, *Oytam* 1970), bu tarikatların örgütsel yönleri, özellikle de Kürt Alevilerinki çok az araştırılmıştır.

Mazgirt yöresinde beş *seyit*(3) grubu bulunmaktadır. Bunlar *Hacı Bektaş* çevresinden *Şeyh Ahmed Yesevi*, *Baba Mansur*, *Hacı Kureys*, *Cemal Abdal* ve

Seyit Seyfettin (ya da *Seyit Sabun*)'dan oluşan şahsiyetler vasıtasıyla her *Oniki İmam*'la, yani *Ali* ve onun evlatlarıyla babadan akraba sayılırlar. Seyitler katı *endogam*dırlar (kendi aralarında evlenen). Bunların *talipler*'le bağlantısı Bektaşîliğin *Dört Kapı* öğretisine göredir. Her Alevi'nin *seyit* olması gereken ve onu yönlendiren, ona dini kuralları öğreten bir *rehber*'i vardır. Her *kapı* için tasavvur edilen *On Makam*'dan biri de *Sünnet*'tir. Rehber *Şeriat Kapısı*'ni temsil eder. Alevilerin dini önder olarak gördükleri ve onları yönlendiren *Pir* de başka bir gruba mensup olan bir seyittir. *Pir*, *Tarikat Kapısı*'ni temsil eder. *Pir*'le Rehber'in aşiret bireyle-riyle bağı her iki taraf için de *miras* yoluyla gerçekleşir. Seyitlerin de başka gruplara mensup olan *pir*leri ve rehberleri vardır. Aşiret köylülerinin gözün -de *Pirlerin Piri* de *Mürşit*'tir ve *Dördüncü Kapı*'yı, yani *Hakikat Kapısı*'ni temsil eder. Böylelikle seyitler arası zincirleme bir ilişki ağı oluşmuştur. Ancak bu kesinlikle bir hiyerarşi değildir. Seyitlerden sadece bazıları kapalı bir törenle *dedeliğe* getirilir. Bu yükseliş için dini bilgi sahibi olma

ve *keramet* ölçü alınır (*Andranik* 1900: 167f). Bu iki özellik de bir menşee çizgisinde devredilmeyi gerektirir. *Üçüncü Kapı*, yani *Marifet*, *müsahtipliğe* denk düşmektedir. Bu, taraflardan birinin seyidi olan bir *pir* tarafından, yaklaşık aynı yaşta olan erkekler ile hanımları arasında yapılır. Bunun önkoşulu Alevi olmaktır ve bu Alevilerin üç-dört kuşağa kadar birbirleriyle evlenmeleri yasaklanır. Bu, dini görünümde olan ve gerçekte olmayan akrabalık-kardeş ilişkisi, ekonomik açıdan da sürekli bir yardımlaşmayı içerir.

Mazgirt'de yerleşik olan üç aşiretin (*Hıran*, *Şadi*, *Hizol*) büyük bölümü *Baba Mansur*'ların talipleridir. Bunlar da kendi aralarında *Baba Mansur*'un üç oğlu -*Seyit Kâzım*, *Seyit İbrahim*, *Seyit Mahmud*- arasında bölüşülmüştür. Bunlar şu sekiz köye yerleşmiş bulunuyorlar: *Mohundu* (*Moxendi*), *Şöbek* (*Şobag*), *Lödek* (*Lodeg*), *Küpük* (*Kupık*), *Kurkurik* (*Qur-qurık*), *Faraç* (*Ferec*), *Gölek* (*Golek*), *Teman*. Bu köylerin hemen hemen tümü sözü edilen üç aşiretin sınır alanları arasında bulunmaktadır. Bu jeopolitik konumlanma, seyitlerin siyasal bakımdan

Düzgün Baba'nın mekân tuttuğu yer

Seyid Gazi (Sey Qaji) gibi yörenin büyük şairleri, *Dersim*'de 366 Evliya bulunduğunu söylemişler. Halkın inancına göre bunların en büyüğü *Düzgün Baba (Kemerê Duzgini) Bava Duzgün*'dir. Bahardan güzün son aylarına kadar halk tarafından kitleler halinde ziyaret edilir, kurbanlar kesilir.

(*Hawar*'ın arşivinden)

aracılık yapma fonksiyonuna işaretler. Köylüler bakımından seyitlerle olan en güçlü ilişki, *pir* ilişkisidir. Onların bağlı oldukları *rehber* de genellikle aynı *pire* bağlıdır. Rehber de bu *pire* bağlıdır. *Pirlerin Piri*, yani *Mürşit* ise başka bir seyit grubuna bağlı olduğundan kendi *talipleri* (mürşitleri) yakınında, yani uzakta otururlar. Onun için de çok az ziyaret edilirler. Seyit ve köylü ilişkisine bağlı olan *pir-talip* ilişki mirası ile toprak mirası birbirleriyle dengelenmiş değil. Çünkü seyitlerin talipleri sürekli artıyor. Bundan başka, Mazgirt'deki seyitler, özellikle *Baba Mansur* ve onların batı ve kuzeydeki komşuları *Hacı Kureys* ve doğuda da *Cemal Abdal*, *pir-talip* ilişkileri merkezinde, bütün Kürt Alevileriyle, yani Kars, Erzurum, Muş, Bingöl, Erzincan, Sivas, Kayseri, Malatya, Maraş ve Adana'dakilerle birbirlerine bağlıdırlar. Görüldüğü kadarıyla Türkler bu ilişki ağının dışında tutuluyor.

Şimdiye kadar sadece *formel* ve *örgütsel* açıdan ele alınan seyit sorunsalı, bundan sonra yöre insanının terminoloji-

sinde bulunan ve seyidin rolünü belirleyen üç özelliğe değinmek istiyorum.

Seyitler her şeyden önce *güne* (yazık anlamında)dırlar. Yani güvercin, bülbül ve başka birkaç zararsız, tehlikeli olmayan korumasız ve yazık görüldükleri için avlanmayan kuşlar gibi...

Bir de yedi değişik hayvanın özellikle rini üzerinde bulunduran ve bu yüzden de yenmesi dinsel bakımdan haram sayılan tavşan gibi (Douglas 1966: 41 vd.). Burada *güne* kısmen yazık, fakir, zavallı, desteksiz ve dayanaksızlığı çağırır. Aşiret yapısı açısından seyit saldırgan olmayan, dokunulmayan, ancak aşiret yapısı dışında tutulan ve bu yapının tamlayıcı olan bir ögedir. Siyasal olarak bunlar ara bir tabakayı oluşturduklarından aşiretler arası ve ezbet içi sorunlarda hakemlik rolünü üstlenirler. Çünkü aşiret reisleri ve ağalar bu tür olaylarda hasım ya da taraf durumunda olurlar (Andranik 1900: 167 ve devamı). Bu tür anlaşmaların uzun süreli olmalarını sağlamak için araya evlilikler ya da kirvelikler konur (Kudat 1974). Aşiret sınır bölgelerine yerleşmiş olmaları bu rolü oynamalarında onlara kolaylık sağlıyor.

Seyitler kendi içlerinde şiddet kullanmazlar. Aşiretlerin talan ve saldırılarından da muaf tutulurlar. Bunlar genellikle pasif durumda yaşadıkları halde, bazen istisnai hallerin görüldüğünden de söz edilir. Örneğin; seyitlerin zorla kadın kaçırmaları ya da kışın yapılan döğüşlerde kullanılmak amacıyla mermi gibi kullanılabilen taşları önceden toplamaları gibi.

Seyitlerin başka bir özellikleri de, kendilerine miras yoluyla geçen *keramet*in hükmüyle *yolu* (din ve tarikat kuraları) bilebilmeleridir. Bu nedenle köylünün gözünde onlar, Ali'nin *bel-evlatları* olarak görünürler. Oysa ki Bektaşilerde, *yol-evlatlığına* henüz yeni katılanlar da olgunlaşıp *keramete* erebilirler. Bektaşilikte kökeninin *On İki Şia* imamına dayandığını kabul eden her kişi kutsanabilir. Alevi köylülerin ilahi inançları ile Bektaşilik arasında geçenler arasında gergin bir ilişki söz konusu. Alevilerde kutsallık, bazılarına atfedilen *keramete* dışı yansır.

Bu görüşüm bir taraftan miras yoluyla sürekli olarak gün celliğini korur ve hiç yok olmaz, diğer taraftan mistik ve kutsal bir geçmişte kişilerde ilahi bir güç olarak ortaya çıkar. Bu yolla kabul edilir ve güçlenir. Bektaşilikte bu tam tersinedir. Bu olgu (manifestation) ya da dışavurma, bir bilgenin denetimi altında kişisel olarak mistik yolda evreler halinde edinilmiş beceriye bağlıdır. Bu zıtlık varlığını yüzyıllarca sürdürmüş ve ekonomik açıdan çokça soruna kaynak oluşturan ikiye bölünmüşlükte kendisini hissettirmişti (Faroqhi 1976: 183 ve devamı). Bir yandan Bektaşilik Tekkesi (Tarikat merkezi ile Nevşehir'deki türbe), diğer taraftan kendilerini *Haci Bektaş*'ın devamı (evladı) olarak gören, köy Alevilerinin merkezi olan ve başlarında bir *Dede*'nin bulunduğu evlenmezler topluluğundan *Baba*'larla tarikatın asıl merkezini oluşturanlar.

Munzur Dağları üzerindeki kutsal göllerden biri

(Foto: YZ.Ademhan)

Selman Farası'nın garip bir düşünde Aslan kendisine bir gül sunar. Bir koyun o gülü yer ve bir kuzuya dönüşür. Bir kadın da o kuzunun etinden yer ve hamile kalır. Ondan bir erkek çocuk dünyaya gelir. Selman tüm bu olup bitenlere tanık olur.

Birkaç yıl sonra o çocuk, Selman'a bir gül verir. Selman sonra bu fenomenin Hz.

Munzur Dağları üzerindeki kutsal göllerden biri

(Foto: YZ.Ademhan)

Ali'nin görüntüsü olduğunu kavrar.

Aleviler'le Bektaşiler arasındaki fark - lılığa bunların efsanelerinde de rastlamak mümkündür. Aşağıda Mazgirt'den alın - mış olan bu efsane, beктаşiye, Tanrı'nın her yerde, canlı ve cansız her şeyde hazır ve nazır olduğu anlamına gelir.

Dersimli Alevi için bu onlara Hz. Ali tarafından bağışlanan üstün yüce bir hünerdir. Hz. Ali'ye bu kerametın Allah'tan mı verildiği ya da kerametın Hz. Ali'yi Allah mı yaptığı netlik kazanmaz. Net olan, kuşaktan kuşağa devredilen ve onun için çok yaygın olan kerametın seyitlere Tanrı (Heq, Xwedê) vasıtasıyla ve

at gibi sürmesi anlatılır (Gölpınarlı 1958: 50). *Baba Mansur*'un binip *Hacı Kureys*'e karşı sürdüğü duvar bugün hala Mazgirt'in Muhundu bucağında görülebilir. *Keremete* sığınıp *rüya* görmede, hastalıklarına duayla çare bulmada, Tanrı'yla ilişki kurmada bu ve benzeri kutsal yerlerin aracılığından yararlanıldığı anlaşılıyor.

Seyitler yol (tarikât) konusundaki bilgilerini başlıca *Buyruk*'tan (*Aytekin*), yani Alevilerin *İmam Cafer Sadık* tarafından kaleme alındığına inandıkları *Buyruk* adlı kutsal kitaptan ve öteki kaynaklardan alırlar. Bu kutsal kitabın çeşitli yorumları Türkçe'dir. Alevi Kürtlerin dini

Oniki Hizmet -ÇN'dan birini verir. Dini açıklamalardan ardından muhabbet kurulum ve pirin saz eşliğinde okuduğu *beyit*lerden sonra İmam Hüseyin ve Hasan'a yakarıшта bulunulur. Yiyecekler yenir. Yermekten sonra, toplantıda hazır bulunan bireylerin kişisel ve ahlaki suçları, Alevi öğretisinin ışığında tartışılır ve uygun cezalar verilir. Bu cezalar gelecek toplantılardan azledilmek, ortak harcanan ya da pire kalan maddi mallara ilişkin bir uygulama da olabilir.

1850'de yaşandığı sanılan aşağıdaki öykü, seyitlerin gerekirse aşiret reislerini bile cezalandırdıkları ve seyitlerin gücünü ortaya koyuyor.

Dersim köylüleri güneşe karşı dua ederken

Hızır Orucu'nda köy halkı hep birlikte dışarı çıkar ve doğan güneşe karşı kendi anadiliyle uzun bir süre dua eder.

(Hawar'ın arşivinden)

rildiği inancıdır. Bunlar zaman ve mekân sınırlarını aşan ve bir anda birbirinden uzak iki yerde olabilmelerini sağlayan doğaüstü güce sahiptir.

Bundan başka *Hacı Bektaş*'ın yaşamına ilişkin efsaneler, sözelimi duvara binip

dilleri, Bektaşi lirikleri ve Pir Sultan Abdal nefesleriyle birlikte Türkçe'dir.

Bunu bilmeden ve seyit yokken ne cem ne de *civat* tutulabilir. Bu dini toplantı Perşembe akşamları, özellikle de *Hıdır Eliyas Bayramı*'ndan önceki Perşembe akşamı, *Pir* tarafından bir talibin evinde yapılır. Bütün komşular buna katılmakla yükümlüdür. Katılanların tümünün temiz yürekli olmaları gerek. Onun için de evsahibiyle aralarında herhangi bir kurgunluk olan varsa, onunla derhal barışmalıdır. Yiyecek ve içecekler de birlikte getirilir ceme. Seyit, ceme katılanlardan her biri - ne, Bektaşi cem ayininin *Oniki Post* (yani

Bir Hıran (Xıran) ağası, evinde, bir *civat* tutmasını pirinden rica etmiş. Pir, ağanın herkesçe bilinen bir hırsız ve soyguncu olduğunu ve en az bir yıl boyunca hayvan çalmaktan uzak durması gerektiğini söyleyerek ağanın bu isteğini reddeder. Bu ağa için büyük bir cezaydı, ancak derken sonunda anlaşmışlar. Ağa bundan böyle en azından yalan söylemeyecekmiş. Günün birinde köylülerden birinin öküzü kayboluyor. Köylü öküzünü ararken yolu ağaya da uğruyor ve ona, öküzünü görüp görmediğini soruyor. Ağa, yeminine bağlı kalarak köylüye ahırını gösteriyor. Birkaç tekrardan sonra ağanın canı sıkılmış, kalkıp pirinin huzuruna gitmiş. Pire, yalan söylemeden çalmanın bir anlamının olmadığını bizzat görüp yaşadığını, bu yüzden artık her ikisinden de (yalan ve hırsızlık) vezgeçtiğini, bildiriyor.

Hüner ve insan sarraflığı seyitler bakımından *civat*'ın oluşumu ve hedefi için önemli bir malzeme oluşturuyor. Seyitlerin maddi karşılıklı ceza vermeleri, onlara, görevlerini gerçekleştirmede bir başka rol yüklüyor. Halk terminolojisinde bu şöyle ifade edilir: Seyitler gezerler. Onlar da herkes gibi çiftçilikle uğraşırlar. Dini görevlerinden ötürü, işlerinden kısmen muaf tutulurlar. Seyitlere, taliplerine yaptıkları ziyaretlerde -*civat* kurulum ya kurulması- para ya da mal olarak bir başışta bulunulur. Buna *çiraluk* denir. Bu hazır bulunan seyide verilir. Seyit bunun

bir kısmını harcar, artanını da kendi pirine verir. Pir de aynı yöntemi uygular. Bu başışlar çeşitli yollardan *Bektaşî tarikat merkezine* giderdi. Orda, ya oraya gelen fakirlere verilir, ya da tekkenin giderlerinde kullanılırdı.

Bu seyit sorununu araştırırken görül - dü ki inançsızlık ve marjinalliğin temeli - ni siyasal yönetimle aşiretler ve kabileler arasındaki uzlaşmaz çelişki oluşturuyor (Bobek 1948). Geleneksel kuralların yanında, seyitler aracı olarak da görev üstleniyorlar. Onlar zora başıurmazlar; birlik geleneğine bağlı kalarak toplantı - larda araya girerek toplumsal barışı sağlarlar.

2. Bayramlar:

Alevilerin bir dizi dini bayramları var. Kutsal yerlere düzenlenen ziyaretler esasında kesilen kurbanlar hazır bulunana lar arasında dağıtılır. Kışın yapılan, aslın da Ermenilere ait olan *Kaland* (Gağand olabilir -Çev.) *Bayramı*'nda (Melikoff 1975: 66, 1978: 277) ve *Hıdır Elias Bayramı*'nda (Gökalp 1978: 211 ve devamı, Melikoff 1978: 277) kesilen hayvan etlerinin yanında özel olarak hazırlanan ekme kler (niyaz -ÇN) de dağıtılır. *Muharrem*'in onuncu gününde, yani *Aşure* gününde, oniki gereçten oluşan bir çorba dağıtılır. Bu dini olmayan yemek dağıtı - mına benzemektedir. Bunun dışında Kurmanci'de *fek vekırın* denen ve ölünün 40'ında -ölünün yiyemediği ekmeği ola - rak-

komşulara dağıtılan 80 adet ekmek. Düğünler ve konuk ağırlamalar da bu törenlerden sayılır. Burada *ibadet* çeşitli dağıtım biçimleriyle gerçekleşiyor. Bu dağıtımların ortak yanı, dağıtımın sadece baba tarafından akraba olanlar arasında yapılması ve bu itibarla sosyal olmasıdır. Bu dağıtım (verme) kişiye toplumsal prestij ve dini çıkar sağlar (Steiner 1978: 85 ve devamı). Yani ekonomik değerler bu gelenek aracılığıyla *sevab*'a dönüştürülür. Bu gelenek sadece Alavilere özgü değil, ancak Aleviler için, sunanın namazı yerine geçer. Cemlerde birbirlerine sundukları en iyi yiyecekler de, aynı gerçeğin bir

başka biçimlenişinden ibarettir.

3. Dini Tasavvurlar

Alevilerin dinsel tasavvurları genel olarak dünya dinlerindeki özellikleri andırıyor. Yani iyiyi yapıp kötüyü bırak - mak gibi (Scholem 1977: 49). Aleviliğin dinsel özelliği, alışlagelen ibadetten çok güncel yaşantıyı inançlarına ölçü alma - larıdır. Dinsel benlikleri en çarpıcı bir biçimde kendi kendilerini tanımlamakta kullandıkları *eline, diline, beline sahip olanlar* tümcesinden anlaşılıyor. Bu araş - tırmada Sünni İslam'ın, Şi'anın, Sofistiğin, Yahudi Hıristiyanlığının, eski ve Ortaçağ Hıristiyanlığının, eski İran'ın, Ön ve Merkezi Asya inançlarının Alevilik ve Bektaşî tarikatına etkileri tartışmasına girmeden, bu konuya ilişkin olarak dik - katleri Augustinus'un sözünü ettiği Ma - nicilik kurallarına "*Tria signacula, poris et manuum et sinus*"a çekmek istiyorum (Augustinus in Migne 1877: 1353 vd., Baur 1831: 248 vd., Colpe 1954: 110, Po - lotsky 1977: 133). Bu üç sözcüğün ön harfleri *edep* sözcüğünü verirken, toplumsal yaşamın da temelini oluşturuyor. Elle - rinle çalışmayacak, öldürmeyecek, sadece çalışacaksın. Kimsenin kalbini kırmaya - cak, yani kimseye hakaret etmeyecek, an - cak ilgi gösterip gönüllerini yapacaksın. Nikâhlı bulunduğun kadından başkasıyla cinsel ilişkiye girmeyecek, üremedeki yüke ortak olacaksın. Bu kurallara aykırı davranışlar, toplumdaki dışlanmayı doğu - ra çağı için, kişi cezalandırılır. Sözü edilen bu son kural aynı zamanda insanları hay - vanlardan ayıran bir özelliktir de.

4. Ortodoksluk:

Sünnilik taraftarları, Dersim'de *cami* bulunmayışını ve Alevilerin İslamın şart larından sadece *şahadet getirmeyi* yerine getirmelerini -seyitlere verilen ödenekleri *zekât* saymadan- dinsizlik için bir kanıt sayıp onların böylelikle kendi kendilerini inananlardan soyutladıklarını iddia ederler. Alevilerin *dört kitabın da hak olarak görülmesi* gerektiği görüşleri de ciddiye alınmaz. Diğer taraftan Alevilerin,

doğruluğunu ispatlayacak kanıtların mev - cut olduğu (Andranik 1900: 168), ölümden sonra *tekrar doğma* düşüncesinin taraftar - ları oldukları söylenir.

Sünnilik taraftarları, Alevileri, özellik le cinsel ilişkiden sonra yıkanmadıkları (Yalman 1969: 41 vd.) için temiz saymaz - lar. Bu yüzden onların kestiği hayvanlar *haram* kabul edilir. Bir de onların *leş*, yani kesilmemiş hayvanları yedikleri söylenir. Yine Alevilerin, toplantılarında ve cemle - rinde anne ve babalarını tanımadıklarına ilişkin iddiaları -Avrupalı bazı gezginler ve onları okuyanlar da dahil- bir hayal ürünü - dür. Bunu gerekçe göstererek Alevileri *mum söndürenler* olarak tanırlar.

Alevilerle Sünniler arasındaki farklar bazı sembolik biçimler altında belirgin - leşir. Sözelimi Alevilerin kısaltılmayan bıyıkları, *taqiya* (dinini gizleme kuralı) de - nilen ve bu bıyık sahibinin dinsizliğini görünümlen şeyler. Ve bir de bunların *tavşan* eti yememeleri gibi durumlar. Bu tür nitelermeler kızgınlığı ve anlaşmazlığı körüklemenin yanında, din değiştirmeye de neden olabilir. Bir Hizol köyünde, yak - laşık 80 yıl önce köydeki anlaşmazlıklar dan ötürü bir kesim Sünniliği seçmiş, *sey - it* yerine Nakşibendi tarikatı *çelebilerini*, yani genellikle Palu ve Bitlis'te yerleşmiş olanlarını dini önder kabul etmiştir. Dönmüş olan bu kabile Türk kökenli olan ve fakat çoktan Kürtleşmiş bulunan *Turkan ezbetine* mensupmuş. Bundan hareketle Kürtlerin barbarlaşmış Türkler oldukları yolundaki Türk yakıştırmaları bu gibi gru - plar için doğruluk kazanmış oluyor.

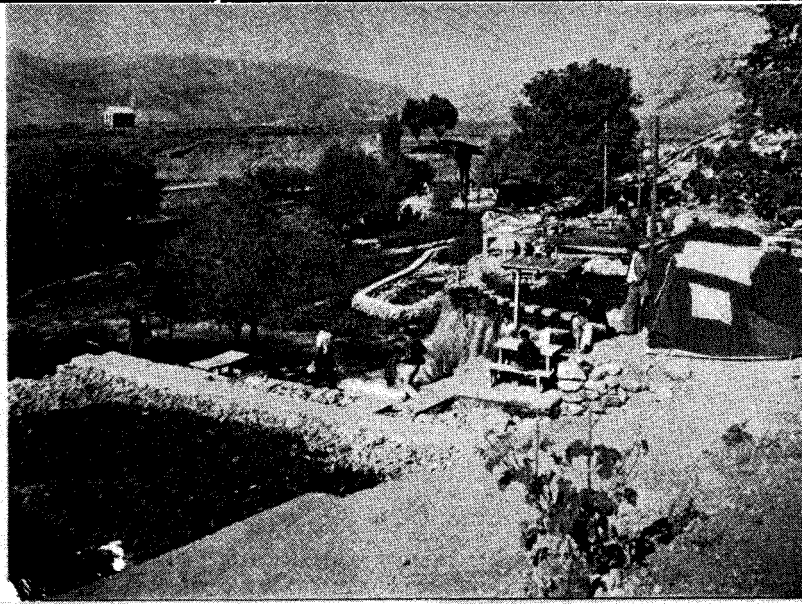
III. MARJİNALLİK

VE

DİNSİZLİK(I)

Alevilerde din ve sosyal örgüt arasın - daki bağ, anlaşırma ve birlik, yani seyitte bütünleşen bu sıfatlar, *cıvatta* geçerlilik kazanan ve yiyecek dağıtımıyla gerçekle - şen dini ibadetleri ve dini tasavvurları, in - sanı dinin temeli olarak değerlendirir.

Bu dinin dış ilişkilerine bakılarak Aleviliğin Safevi ve Bektaşî köklerinin, Osmanlı Devleti'nin merkezi dini olan or

Munzur Gözeleri

Munzur Çayı'nın çıktığı gözeler, yani kaynağı halkça kutsal bilinir. Yılın belirli bir gününün şafağında süt olarak aktığı na inanılır. Ancak 1938 Dersim katliamında kutsal Munzur'un kanaktığı söylenir. Özellikle yaz aylarında halk burayı ziyaret eder ve kurbanlar keser. Burası turizm bakımından da bölgenin önemli yerlerinden sayılır.

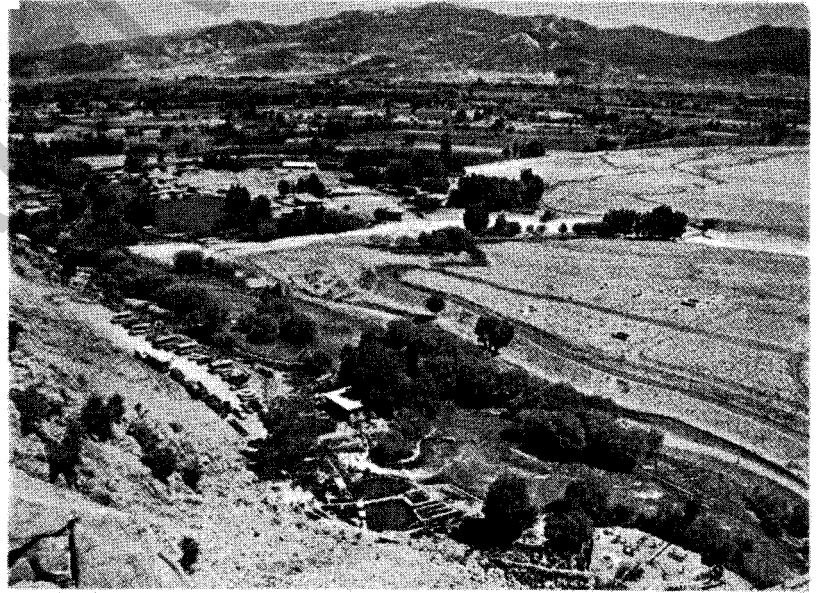
(Foto: Y.Z.Ademhan)

todoks Sünniliğe karşı, yüzyıllar boyunca aşiret bireylerinin bilincinde kalıp kalmadığına açıklık getirmek mümkün değil. Kaynaklara bakılarak bunların, o dönemde kendilerini dinsiz olarak belirleyip katılıktan (ortodoksluktan) soyutladıklarını söylemek olanaksızdır. Bu konuyla ilgili olarak sadece Dersim yöresinin de 16. yüzyıl sonlarında meydana gelen birkaç Kızılbaş isyanına ilişkin kaynaklar var (*Andreasyan* 1963: 27 vd., *Eyüboğlu* 1977: 54 vd., *Selânikî* 1970: 258 vd.) (4).

1850'den beri Dersim Alevilerine merkezi otorite tarafından yöneltilen ve sadece beylerle sınırlı kalmayan saldırılar, onların dinsel bakımdan önderlik sıfatı kazanmalarını sağlamıştır. Dersimliler; yöreyi denetim altına alıp vergi ve asker

toplamayı amaçlayan Osmanlı saldırılarından sonra, kendi kültürel ve dini benliklerini savunma zorunluluğunu duydular.

IV. ULUSAL DEVLET VE LAİKLEŞTİRME

*Kutsal Munzur, bir dağın eteğinden çıkan 40 Göze'den doğar ve hemen bir ovaya açılır.
(Foto: Y.Z.Ademhan)*

Bugün görüldüğü biçimiyle endüstri ürünlerinin, devlet yasalarının, okulların Dersim'e girmesi Aleviliğin toplumsal

temellerini yok etmiştir. 1916 yılında Hıran, Hizol ve Şadi aşiretleri; Rusya ile süren savaş gerekçesiyle devletin zorla asker toplamasına karşı isyana kalkışmışlar. Kendilerine yapılan tehditte, asker vermezlerse 1915'de Ermenilere yapılanın, soykırım ve sürgünlerin aynen kendilerine uygulanacağı söylendiği halde (*Dersimi* 1952, *Kemali* 1932: 146 vd.) Aleviler; 1925'de Palu beyleri ve Nakşibendi şeyhleri tarafından yürütülen, Şeriatı gerçekleştirmek isteyen Kürt ulusal karakterli isyana, devletle birleşerek karşı çıkmışlar (*Bruinessen* 1978: 353 vd.). 1938'de Atatürk'ün "çıban başı" olarak nitelendiği Dersim, askeri olarak istila edilip Türk yönetimi altına alınarak "Tunceli Vilayeti" adı verildi. Dersim Kürtleri'nin soykırım ve sürgünlere karşı giriştiği isyan, bir seyidin önderliğinde gerçekleşmiştir (*Dersimi* 1952, *Şivan* 1975: 89 vd.). 1916'da, seyit köylerinden sadece biri olan Şöbek (Şobag)'te 72 erkek yok edilmiştir.

Ulaşımı rahat olan Mazgirt yöresinin bu üç (Hıran, Hizol, Şadi) aşireti 1938'de, soyguncu bazı aşiretleri disiplin altına alma ve zararsız hale getirmeyi hedef olarak gösteren Türk askeri birliklerine karşı

yapılan başkaldırıya katılmamışlar. Buna rağmen bu yörenin ağa ve seyit ailelerinden bazı erkekler idam edilmiş ve yöre insanlarının büyük bir bölümü tutuklanmış, daha sonra çıkarılan bir genelafla serbest bırakılmışlar.

O dönemden sonra soygunlar ve aşiretler arası çatışmalar son bulmuş, geleneksel nedenlerden kaynaklanan anlaşmazlıklar köy sınırları dışına taşmamıştır. Aşiret reislerinin yetki alanı daralmış, seyitler alınan tedbirlerin boy hedefi haline gelmiş ve yetki alanları, yani uzlaştırıcı rolleri çokça azalmıştır. *Çıralık* ödeneği de genellikle gençler tarafından ödenmez olmuş. Nüfusta görülen patlama, toprak ürünlerinde ve aşiret içi bölüşümde karşılaşılan düşüş seyitleri ve taliplerini aynı ölçüde etkilemiştir. Böylelikle, zaten dar olan geçim kaynakları yüzünden birbirlerinin rakibi olmuşlar. Geçim sıkıntısından ötürü, endüstrinin gelişkin olduğu kentlere göç başlamıştır (Bumke 1976: 18 vd). *Seyitlerin* dini eğitimi ile -bazı elit çevreler hariç-taliplerinin eğitim şekli arasında hemen hemen fark kalmamıştır. Dini toplantılar, dini toplantılara katılanlara Türk hükümetinin kötü gözle bakması ve ondan da önemlisi bu toplantılara katılma halinde ödemekle yükümlü bulunduğu ödenekleri de ödemek durumunda kalınacağı için son 10-15 yıldan beri yeterince ilgi görmez olmuştur. Pirin ahlaki öğütleri, seyidin *kerametinin* azaldığı gerekçesiyle artık önemsenmiyordu. *Musahip* ilişkileri daha az kurulabiliyordu; çünkü musahipliğin gerekleri, değişen koşullar altında, bürokrasi ve değişen iş tarzından dolayı hemen hemen imkânsız hale gelmişti.

Bu dinsel örgütlenme iç dinamiğini bu biçimde yitirdiği için, gittikçe zayıflıyordu. İzole olmuş bazı dini yükümlülükler dışında fazla birşey kalmamış. Böylelikle de "*mum söndürenlerin*" dinlerinin sihiri bozulmuş ve yokalmaya yüz tutmuştur. Eğer laikleşme Berger'in dediği biçimde bir süreç olaran kabul edilirse, yani toplum kültürü, dini kurumlar ve sembollerden uzaklaşırsa, bu savın Alevi dinini de içerdği anlaşılır.

Düzgün Baba'da kurbanların kesildiği yer.
(Hawar'ın arşivinden)

V. MARJİNALLIK VE DİNSİZLİK(II)

Bu laikleşmeye karşın hala seyitlere, kutsal yerlere, bayramlara ilgi göstermek ve Sünniliğe karşı çıkmakla kendini gösteren bir Alevi benlik duygusuyla karşılaşılır. Bu düşünce sadece yaşlılar, yani 1938 kâbusu sonrası değişen ilişkileri oportünistçe ve köylüvari bir değerlendirmeye, olmuş-bitmiş bir şey gibi göstererek Atatürk'ün partisi olan CHP'yi onlarca yıldan beri seçip diğer partilerin anti-laik girişimlerine karşı çıkanlar tarafından paylaşılmıyor. Sanki *cuius regio eius religio* (Ülke kiminse, din de onundur) ilkesini izliyor gibiler. Onların bundan en büyük beklentileri, böylelikle belki onların, istatistiklere göre az gelişmiş yörelerden sayılan bölgelerinin de geliştirilmesidir (Nestmann 1974: 134 vd).

Genç kuşak da aynı paralelde, arasıra karşılaşılan dini ödevleri, bunun Aleviler'in bir özelliği olduğunu, örneğin *Mu-harrem* ayında *İmam Hüseyin*'in şehit düşmüş olması nedeniyle 12 gün oruç tutarak geçirmenin Sünniler'inkinden bir

farkı bulunmadığını savunur. Onlar da bir Bektaşilik ilkesi olan *Ölmek var dönmek yok'u* benimserler. Kendilerinin eski Alevilerden olmadıklarını, fakat asla Sünni olmayacaklarını vurgularlar.

1938 sonrası kuşak, babalarının yapıp ettikleri nedeniyle Tanrı tarafından öbür dünyada yargılanacaklarına inanmakla birlikte herkesin onu kalbinde taşıdığı inancını benimser, kendilerini anti-ırkçı ve hümanist olarak nitelerler. Bunların görüşlerine göre, gerçek kötü, onların az gelişmişliğine neden olan ekonomidir. Tanrının birliğiyle ilgili geleneksel ve hemen hemen bir atasözü gibi insanların farklılığını dilegetiren *Xudê yek e, insan yek nine* (Tanrı bir, insanlar bir değil) biçimindeki ifadelerle, daha iyi bir topluma duyulan isteği dilegetirirler. Seyidin yerine kitaba inanan, yazın monopolü sahibi tarafından öğretmenler arasında ve böylece köylerde de yaygınlaştırılan yeni tarih değerlendirmesine göre, *Ali, Hacı Bektaş* ve dinsiz köylü lideri *Pir Sultan Abdal* karşılıklı sosyal dayanışmayı, ezilenlerin ezenlere karşı birliğini ve adaletli

bir mal bölüşümünü isteyen sosyalistlerdir (*Karşılaştırım: Hacı Bektaş, Turizm Derneği, 1977*).

Hala genellikle seyitler tarafından belstelenen deyişlerde ve tartışmalarda, Kerebela'da öldürülen *imamlar*, çatışmalarda öldürülen ya da şehirlerde 1971'den sonra asılan, kurşunlanan ve kendilerini *marksist-leninist* olarak tanımlayan *sol militanlar*la birlikte anılır. Bu militanlardan bazıları seyit ailelerindedir.

Bu dünya onlara, kurtuluşun yegâne yeri ve olası bir cennet gibi gelir. Kendi gücüne güvenmede, adalet için gerekli devrimi gerçekleştirecek olan örgütlü gücü oluşturmada esinlerini *leninizm*den alırlar. Bu istem *ataerkilliğe* de karşıdır. Anlaşılan gençler, eski kuşağın yaşam formunu benimsemeyecekler. Genç kuşak kentlere gidip yüksek öğrenim görüyor, çiftçiliğe alternatif başka meslekler ediniyor, hemşire ya da öğretmen olarak geri geliyorlar. Kentlerde kalanlar, geldikleri yer itibarıyla sadece *mum söndüren* olarak değil *Kürt komünistler* olarak da dışlandıklarının deneyimine sahıboluyorlar.

Üç K, yani **Kızılbaş-Kürt-Ko münist** belirlemesi, Türkiye'de yaygın kana ya göre, devletin bütünlüğü açısından tehlike oluşturan ve o nedenle döndürülmeleleri (dini ve siyasi olarak), asimile edilmeleri, yutulmaları, tutuklanmaları gereken önemli ve tehlikeli azınlıkları ifade eder. Bu üç özellikten ötürü Tunceli'li insanlara doğum yerleri yüzünden iş verilmez, yüksek okula giriş sınavını başarmaksa kendi anadilinde okumayan bir Kürt için zaten güç. Okula başlarken ilk birkaç yılı salt Türkçe öğrenmek için harcamaları gerektiği ve bu zaman zarfında birhayli şeyi öğrenme fırsatını kaçırdıkları için, zor olan girişleri engellenir.

Doğu Anadolu'nun ekonomik ve siyasal geriliğine gerekçe olarak gösterilen Türk Devleti'nin sömürgeci baskıları, son dönemlerde artık yalnız yöre entelektüellerinin savunmalarıyla sınırlı kalmıyor (Beşikçi 1969, Jafar 1976). Aşiret toplumuna özgü anlaşmazlıkların sınıf çelişkileri temelinde ulusal sorunla

birleştirilip gerekli olan şiddetle kurtuluş mücadelesi vermek gerektiği, bu çevrelerce tartışılıyor. Genç Dersim Kürtleri, öteden beri hep siyasi ihbar niteliği taşıyan Moskova ile Pekin taraftarları için kullanılan Kızılbaş nitelemesini şaka gibi duyumsar ve pek ciddiye almazlar.

Diğer taraftan bu ihbarın sürekliliği nedeniyle de olsa ciddiye alırlar. Türkiye'nin belirgin siyasi güçleri, kendilerini, bugün artık katı Sünni olarak değil, milliyetçi Türk ve anti-komünist olarak kabul ederler. Doğu Anadolu vilayetleri, özellikle Tunceli, yeni tipte bir ekonomik ve siyasal dıştalanmayla karşı karşıyadır. Alevi inançsızlığı Ortadoğu'da hiç de rastlantı olmayan yeni bir kimlik arayışı içindedir. Bunlardan biri kendisini Kürtler'in *bel-evladı* olarak, diğeri de buna karşı olup kendisini Leninist tarikatın *yol-evlatları* olarak görüyor. Bugünkü bakış açısından bu iki gruptan hangisinin daha başarılı olacağını kestirmek mümkün değil.

AÇIKLAYICI NOTLAR:

1. **Alevi**; Anadolu'da, Hz. Muhammed'in damadı ve Şii Müslümanların temel sembolü Ali taraftarlarına denir. Türk ve Kürt Alevilerin dini inançlarında İslam öncesi Orta Asya, Eski İran ve Hıristiyan öğelere rastlanmaktadır.

2. **Bektaşî**; Yarı kutsal Hacı Bektaş Veli'nin taraftarlarıdır. Osmanlılar döneminde çok yaygın değişik tarikatları mevcuttu.

3. **Seyit**; İslamda aile kökeni Peygamber'e kadar inen kimselere denir.

4. **Kızılbaş**; Anadolu'da, İran Safevi hanedanlığının kurucusu Şah İsmail taraftarlarına ve daha sonraları İslamda ayrılıkçılara dendi.

5. Yerel tarihçiler 60.000 (Murat 1973: 68), 100.000 kadar (Şivan 1975: 94) katliam kurbanından söz ederler.

Bibliyografya:

1. ADRANİK, 1900 *Têrsim*, Tiflis
2. ANDREASYAN HRAND D, 1963, *Bir Ermeni Kaynağına göre Celali İsyanlar*, Tarih Dergisi 17-18: 23-42, 1963

3. AUGUSTINUS AURELIUS (1877), *De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum*. In: J.-P. MIGNE (edit), *Patrologia Latina*; vol. 32: col. 1309-1378. Parisii. 1877

4. AYTEKİN, SEFER (edit.) s.a. *Buyruk*, Ankara

5. BARDAKÇI, CEMAL, 1945 *Kızılbaşlık Nedir?* İstanbul

6. BAUR, FERDİNAND CHRISTIAN 1931 *Das manichaische Religionssystem nach den Quellen neu untersucht und entwickelt*. Tübingen.

7. BENEKAY, YAHYA, 1967 *Yaşayan Alevilik*, İstanbul

8. BERGER, PETER, 1973 *The Social Reality of Religion* Harmondsworth

9. BEŞİKÇİ, İSMAIL, 1969 *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, İstanbul 1977 "Türk Tarih Tezi" ve Kürt Sorunu, Ankara

10. BIRGE, JOHN KINGSLEY 1937 *The Bektaşî Order of Dervishes*, London

11. ROBEK, HANS, 1948 *Soziale Raumbildungen am Beispiel des Vorderen Orients*. In: *Tagungsberichte und wissenschaftliche Abhandlungen des Deutschen Geographentags*, Wiesbaden

12. BOUDOYAN, G. ET M. THIERY 1972 *Les eglises de Thil (Korluca) dans le vilayet de Tunceli (Turquie)*. *Revue des études arméniennes*, n.s. 9: 179-192.

13. BRUINEN, MAARTEN MARTINUS VAN, 1978 *Agha, shaikh and state*, Utrecht.

14. BUMKE, PETER, 1976 *Geçitveren: Zur wirtschaftlichen Situation eines ostanatolischen Dorfes*. *Mardom Nameh* 2: 2-22.

15. BUTYKA, DEZSÖ, 1892a Das ehemalige Vilayet Dersim. *Mitteilungen der Kaiserlich-Königlichen Geographischen Gesellschaft* 35: 99-126, 194-210.
- 1892b A Nyogati kurdokrol es Lakohel-yeikröl. *Bulletin de la Societe Hongroise de Geographie*: 48-52, 224-251.
16. CAHEN CLAUD, 1968 Preottoman Turkey, London.
17. CANFIELD ROBERT LEROY, 1973a Faction and Conversion in a Plural Society: Religious Alignments in the Hindu Kush. *Ann Arbor*. 1973b The Ecology of rural Ethnic Groups and the Spatial Dimensions of Power. *American Anthropologist* 75: 1511-1528.
18. COLPE, CARSTEN, 1954 Der Manichäismus in der arabischen Überlieferung. Göttingen.
19. COON CARLETON S. 1952 Caravan: The Story of the Middle East. London.
20. DERSİMİ, NURİ, 1952 Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep.
21. DOUGLAS MARY, 1966 Purity and Danger, London
22. EYUBOĞLU SABAHATTİN 1977 Pir Sultan Abdal, İstanbul
23. FAROQHI SURAIYA, 1976 The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities, *International Journal of Middle East Studies* 7: 183-208.
24. FIRAT MEHMET ŞERİF, 1970 Doğu İlleri ve Vato Tarihi, Ankara.
25. GELLNER, ERNEST, 1969 Saints of the Atlas. London
26. GÖKALP, ALTAN, 1978 Hizir, İlyas, Hidirellez: Les maitres du temps des hommes. In: R. DOR et M. NICOLAS (edit.), Quand le crible etait dans la paille, Paris
27. GÖLPINARLI, ABDÜLBAKİ, 1958 Manâkib-i Hacı Bektaş-ı Veli, İstanbul
28. HACI BEKTAŞ, TURİZM DERNEĞİ, 1977 Hacı Bektaş Veli, Ankara
29. HADANK. KARL, 1932 Mundarten der Zâzâ, hauptsächlich aus Kor. (Kurdisch-Persische Forschungen, III/4.) Berlin
30. HÜBSCHMANN, HENRICH, 1904 Die altarmenischen Ortsnamen. *Indogermanische Forschungen* 16:197-490.
31. JABA, ALEXANDER, 1860 Recueil de notices et recits kourdes. St. Petersburg.
32. JAFAR, MAJEED R., 1976 Underdevelopment, Helsinki.
33. KEMALİ ALİ, 1932 Erzincan Tarihi, Ankara.
34. KROHN ELSE, 1931 Vorislamisches in einigen vorderasiatischen Sekten und Derwischorden, *Ethnologische Studien* 1: 293-343
35. KUDAT AYŞE, 1974 Kirvelik, Ankara
36. MARKWART JOSEF, 1930 Südarmenien und die Tigrisquellen, Wien
37. MEILLASSOUX, CLAUDE 1976 Die 'wilden' Früchte der Frau, Frankfurt/M
38. MELIKOFF, IRENE, 1975 Le problème kızılbaz, *Turcica* 6: 49-67 1978 Notes sur le coutumes des Alevis: A propos de quelques fetes d'Anatolie centrale. In: R. DOR et M. NICOLAS (edit.), Quand le crible etait dans la paille, Paris
39. MOLYNEUX-SEEL, L. 1914 A Journey in Dersim, *Geographical Journal* 44: 49-68
40. MÜLLER, KLAUS E. 1976 Kulturhistorische Studien zur Genese pseudoislamischer Sektengebilde in Vorderasien, Wiesbaden
41. MURAT, HIDIR, 1973 Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi, (s.1)
42. NESTMANN, LIESA, 1974 Bevölkerungsdichte und Verteilung, In: W. KÜNDIG-STEINER, Die Türkei. Tübingen
43. OYTAM, M. TEVFİK, 1970 Bektaşiliğin İçyüzü, İstanbul
44. PLANHOL, XAVIER DE, 1968 Les fondements geographiques de l'histoire de l'Islam, Paris
45. POLOTSKY, HANS JAKOB, 1977 Manichäismus, In: G. WIDENGREN, Der Manichäismus, Darmstadt
46. RITTER, CARL, 1843 Die Erkunde von Asien; Band 10. Berlin
47. SCHOLEN, GERSHOM, 1977 Von der mystischen Gestalt der Gottheit, Frankfurt/M
48. SELÂNIKİ, MUSTAFA, 1970 Tarih, Freiburg
49. SOHRWEIDE, HANNA, 1965 Der Sieg der Safawiden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatolien im 16 Jahrhundert. *Der Islam* 41: 95-223
50. STEINER, FRANZ, 1978 Notiz zur vergleichenden Ökonomie In: FRITZ KRAMER und CHRISTIAN SIGRIST (edit.), Gesellschaften ohne Staat, Band 1: Gleichheit und Gegenseitigkeit, Frankfurt/M
51. SÜMER, FARUK, 1967 Karakoyunlular, Ankara 1976 Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara
52. SYKES, MARK, 1915 The Caliph's Last Heritage, London
53. ŞIVAN, S.A., 1975 Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali, Stockholm
54. TAYLOR, J. G. 1868 Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Dersim Dagh, in 1866. *Journal of the Royal Geographical Society* 38: 281-346
55. WOODS, JOHN E. 1976 The Aqqayunlu: Clan, Confederation, Empire. Minneapolis
56. YALMAN, NUR, 1969 Islamic Reform and Mystic Tradition in Eastern Turkey, *Archives Europeennes de Sociologie* 10: 41-60

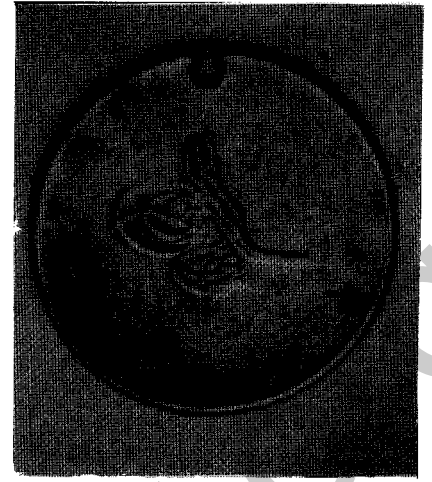
OSMANLININ KÜRDİSTAN MADALYASI

Osmanlı Devleti 17. yüzyılın ortalarından itibaren Batı karşısında gerilemeye başladı. Girdiği savaş yenilgileri artmaya; talan, haraç ve vergi gelirleri azalmaya ve at oynattığı geniş alanlar daralmaya yüz tutunca bu kez dönüp Kürdistan'a yüklendi. Burasını iyi bir gelir ve asker kaynağı haline getirmek için merkezi otoriteyi güçlendirmeye yöneldi. Çaldıran Savaşı'ndan sonra resmen tanıdığı ve kendileriyle işbirliği yaptığı Kürt hükümet ve beyliklerini giderek merkezi denetime almayı, bunlara tanınmış olan yetki

leri adım adım kısıtlamayı planladı. Kuşkusuz Osmanlı'nın bu planı Kürt Beylerince hoş karşılanmadı, güçten düşürülp merkezin kontrolüne sokulmaya rıza göstermediler. Bu yüzden özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Kürdistan'ın çeşitli yerlerinde devlete karşı ayaklanmalar başgösterdi. Bedirhan (Bedirhan) Paşa'nın başını çektiği ayaklanma (1842-1848) bunların en önemlilerinden biridir. Ne yazık ki yeğeni nin ihaneti sonucu Osmanlılara yenildi. Yakalanıp ailesiyle birlikte sürgüne gönderildi.

Osmanlı Devleti Kürdistan'daki başkaldırıları bastırmaya, merkeze itaat ve bağlılığı korumaya büyük önem veriyordu. Burada görev alan Osmanlı subay ve askerleri sık sık taltif edip ödüllendirerek Kürdistan'daki görevlerini daha bir istihla yerine getirmelerini istiyordu. İş te Kürdistan Madalyası da bu ödüllendirme çabalarından biri olup Bedirhan

Paşa'yı yenilgiye uğratan subay ve askerlere verilmiştir. *M. Emin Zeki* de Kürdistan Tarihi (Komal Yayınları, İstanbul 1977, s. 144) adlı yapıtında Be

Madalyanın Tuğralı yüzü

dirhan Paşa'nın yenilgisinden sonra "Osmanlı hükümeti bu başarı üzerine, ordusundaki kumandanlara dağıtılmak üzere *Kürdistan Zafer Madalyası* bastırdı" diye belirtir. *Meydan Larous* (Cilt 7, s. 729) ise, Kürdistan madalyası maddesi altında daha ayrıntılı bilgiler verir:

"Kürt ayaklanmasının bastırılmasında yararlık gösterenlere verilen madalya. Sultan Abdülmecid zamanında başlarında Kürt beylerinden Bedirhan Paşa olmak üzere başlayan Kürt ayaklanmasını bastırmak görevi müşir Osman Paşa'ya verildi (1846). Osman Paşa ayaklanmayı düzenleyen Bedirhan Paşa ve yakınlarını yakalatarak İstanbul'a gönderdi. Bu başarının hatırası olarak 29 mm çapında, bir yüzünde padişahın tuğrası, öbür yüzünde kabartmalı bir dağ dizisi ve bunun yukarısında "Kürdistan" altında "sene 1263" yazılı altın ve gümüşten dört türlü madalya çıkarıldı. I. Türden olanlar sadrazama, serasker paşaya, Orduyu Hümayun müşirine; II. türden olanlar, ayaklanmayı bastırma işine katılan ferik ve liva paşalara, defterdara, Musul, Harput, Sivas ve Erzurum valilerine; III. türden olanlar, miralay ve mülazım rütbesinde olanlara; gümüş olan IV. tür madalyalar ise çavuş ve bölük eminlerine verildi."

Hıdır Göktaş da KÜRTLER İsyan-Tenkil I (İstanbul 1991, s. 16) adlı kitabında Meydan Larous'u kaynak göstererek bu konuya değinir.

Madalyanın önyüzü
(Lütü Baksî'nin arşivinden)

TAYÊ VATENÊ VERÊNAN

I. VATENÊ VERÊNAN

Ê RASTERASTÎ

1. Her ko de merdo, boa xo ama dewe.
2. Her ke hero, jû raye gineno çamurero.
3. Hêrsê mêrdê camêrdî tîrrê herî yo.
4. Nêwes ke jû bo, îsan ebe eskicu keno weyî.
5. Dêrdê cigere zor o.
6. Heq dêrdê cigere dismenê ma medo.
7. Cigere eşta kutikî, kutikî nêwerda.
8. Qalê kutikî bike, çû lêwê xo de rone.
9. Kutik be kermewo nêsono.
10. Mordemo rind yêno qesa xo ser.
11. Boa cîyê her keşî xo rê wes a.
12. Pisinge be goyîşt!
13. Pisinge rode, pisinge kî pencik kena xo vera.
14. Pisinge ke şîye, dewran kuno merrî.
15. Yê xêxu ne zîndan o, ne meydan o.
16. Dito selike, do delike.
17. Zerrê jû çeyî de, di cicikê jû cînike kî ginenê jû vînîro.
18. Kutiko gurêx sanike verê çimî

ra wa.

19. Dizdî, dara dizdu zanê.
20. Îsanî ke awe simite, mar bîle pede nêdano.
21. Kamî ra ke vanê rind o, û vecîno sarê îsanî ser.
22. Ti xora rind mavaze, sar tora vazo.
23. Birayê werdene zaf ê.
24. Astikanê kutikî ke biskînê, ci ra boye yêna.
25. Memusne memusne, musnena hasar meke.
26. Qesa, tolê pîyajî ya.
27. Heq mordemî ne dewletîyo har, ne kî feqîro zar kero.
28. Zewecîna ya çê soyî ra, ya çê doyî ra bizeweciye.
29. Çê mordemê bêkarî, xo poştî der o.
30. Dîna fanî nîya, îsan fanî yo.
31. Malê dîna, dîna de maneno.
32. Kerge bîya wayrê leyru, ci mirrd nêwerdo.
33. Manga ke bivînê, gukî finê dima.
34. Mordemê çimezengî be qirtikeberjî ra xo bisevekne.
35. Îsan pîra nê, maye ra sey maneno.
36. Heq çî dano xêr bido.
37. Jû hera Balabancikî bibo, vano "Ez axawa ne".
38. Zulum u zem ra kes raya keşî nîno.

Na kar u xizmeta bira Munzirî, oilakerdena "Vatenê Verênan" ê M. Duzgînî ra têpîya kute ma dest. Eke wextê hazîrîya mara newema BERHÊME de bîyamêne u era ma dest kuyene, ma hurdîmêna sanenê têoer, ardêne têlewe u ci ra nus-tîşode hewl vetêne. Helvet ebe na halê xo kî onca zaf rind bî ke Munzir Comerdî na qesê pî-kalkanê ma yê şîrînî ma rê rusnay u sayîya na kari de dewletênîya folklorê mintîqa Dêrsimî reyna îspat bîye. Ma qeseyê ke verê zû çap bîyê, sayê kerdî u ci ra birrnay ra u îyê ke nêweyê naza de keme vila.

Heq ci ra rajî bo ke kes u şexstiyetê jê na birayî gurekarê kulturê ma kî îndî estê, ca u mesuliyetê xo naskenê. Seke sarê ma vano "Sima rê qewete bo!"

BERHÊM

39. Kam cîyan dano kam veno.
40. Dismenî ra minete nêbena.
41. Fek pêcênê, qine nêvindena; qine pêcênê fek nêvîndeno.
42. Barê cî kî cî yo, pirtikê cî kî cî yo.
43. Mordemê vêsanî rê loqmê nu, astorî ra ravêr o.
44. Mordemî de ke kar nêkerd, ha vace ha vace.
45. Biza ke malî ra birrîye ra, bara vergî ya.
46. Linga tifangî kotana, her kes besenêkeno banco.
47. Se kena bike, kawonî meke.
48. Meyîfî melewne tîz keno.
49. Do ke wazena, masikê xo peyê xo mesane.
50. Qerqesuna ke fekê tifangî ra xeleşîna ra, peyser nîna.
51. Şîliye ra remo, kuto ra torge ver.
52. Tîre tîra momunan a.
53. Dewrê to dewrê Mîrê Pune, warê to warê Mîrê Pune mebo.
54. Ne horr o, ne borr o.
55. Zonê xo nerm o, poştîya xo husk a.
56. Dûr o, nur o.
57. Sarê xuyo wes, paçik pîro mesane.
58. Îsan be waştene Heqî nêreseno.
59. Kutikê şîyayî ke ebe jû turikê sabunî ra bişûyê, sipê nêbeno.
60. Arê tayîne mast rîno ra.

61. Mêrik merdo, qina xo bîya zernêne.

62. Dîna warî ya keşî de nîna.

63. Meke mevîne, bike bivîne.

64. Mêrdê mêrdê camêrdî, dên o.

65. Dên jê dele leyr dano.

66. Kutiko ke astik kot, hasarê peynîya xo vindeno.

67. Cînîya nêwese rê marî virto ra!

68. Guçge guznena.

69. Domanî qic, îsanî rusneno çêverê dismenî.

70. Dewlete, rîyê kutik u pisinge de yena çêverê îsanî.

71. Mordem ke wertê serru ra şî, çîyê xo de kaykeno.

II. VATENÊ VERÊNAN

Ê EBE QAFÎYA

1. Çêver pa çîno, kutik verde çîno.
2. Xatirê kutikî çîno, xatirê wayîrî esto.

3. Poştîya xo dês mesane rijîno, mordemê pîlî mesane mireno, Mehemedê homete sane teyna u maneno.

4. Ti lû ye ez dim, yî dubaranê ke ti zana ez zanenu tim u tim.

5. Ez kotane vizike, çi adir koto tizike.

6. Herî gurînê, astorî wenê.

7. Pirodî bela wo, piromedî qeda wo.

8. Asma Martî cînîya vîya wa, gegane huyîna, gegane berbena.

9. Nêrî bo, va kurikê herî bo.

10. Qesa wese mordemê teberî rê, parîyo wes mordemê zerî rê.

III. VATENÊ VERÊNAN

Ê KE EBE TORÊ MESELA VACÎYÊ

1. Her kitabu ra bar kerdo, na

dîna fetelna, ardo ke her onca her o, her onca û her o.

2. Dewe de veyve bîyo. Gureto jû mume rusna herî rê u jûye kî pîlê merru rê. Herî vato "Nî ya awa veyvî ya kolîyanê veyvî ebe mi danê antene, coka mi rê mumî rusna". Pîlê merru kî venga weretê xo do, vato "Kes veyve de ververê dêşî ra dûrî mekuyo. Wayrê veyvî wazeno ke ebe ma, goştê veyvî pisinga çêyî ra bisevekno".

3. Pisinge kisê xo diyê, vato "Wey bawo! Mi de kul esto".

4. Mordmek koto teng, vato "Ax poştîya mi!"

5. Dare de ke saye bîye, axirê herkes kemer keno, jûye nê jûye dano warro.

6. Asiqlî lacê xora vato "Pirocino wazena biviraze, nêvirazena to danu mekteb, so her be vînde".

7. Milê nêwî vato "Mi ewro zaf kare kerde". Vanê "Kara to çi ka?" Vato "Mi kutik şût, panc qurîşî gureti". Vanê "Ma to destê xo se kerdî?" Vato "Mi sabun hereyna destê xo kerdî pak, des qurîşî dayî!"

8. Milê nêwî, ebe lapikanê qine ra sarê meyîti; ebe lapikanê sarî ra kî qina meyîti şûta.

9. Miloçike ra vanê "No sarê to çira nîya girs o?" Miloçike vato "Têde aqil o". Vanê "No mîyanê to çira nîya barîyo?" Vato "Têde qîret ra wo". Vanê "Na qina to çira nîya girs a?" Vato "Qarisê aye mebe, û namus o!"

10. Ez ke îpeg bî kes payna mi nêdano; ti ke telî bê to seo warway fetelînê.

11. Mordemê benê dare. Vato "Mi benê kotî?" Vanê "Ma to benîme dare". Vato "Va cahilê jê qesa vatene rê mebêrê, teke kotî ra benê va berê".

ERFU MECAZ

Her kes besenêkeno qesa hewle, qesa qorî, qesa a ke cayê xo de u wextê xo de lazim a, vaco. Ma de keso ke binê qeşî de nêmaneno, qese keno xo wera, qese erzeno ver, tim qesa qorî vano qedrê eyî berz cênêra, ci rê hurmet kenê u vanê "Mordemo baqil o, erfçî yo, qesa xo çime ra vano".

Nî qesê nîyanênî temel de mecazî yê, yanê qese mana xora qeyrî yeno manade bîne. Xora ostayên kî na mana bîne de xo eskera kena u xo binê qesey de dardowe. Nî tayê kînayê yê, tayê îdîyomê... Hama her hal de, îsanî rê wes yenê. Hata tayîne de qesê bê edebî kî ca cênê, hama mordemî rê tal nînê. Dimilîyê Dêrsimî de nî qeseyî zaf zaf ê, cem u camatan de zaf yenê hesnayîne.

Nîne ra tayê nîya rê:

1. Zerê fekê îsanî de qina qesê îsanî mene.

(Mordemo ke qesê xo birrîno, kesê qesebirrnoxî rê nîya vano.)

2. Qesa xo goze meke, mîya sere de meskine.

(Keso ke qesan saneno xismê xo, xism ci ra lomanê xo keno.)

3. Lapa xo gonî meke, rîyê mi ra mene.

(Mordemo ke kuno ra îftira ver, îftirakerdoxî rê nîya vano.)

4. Na pîze ra xeleşîyane ra, pîzo bîn de Heq comerd o.

(Karode giran ke kerd u qedêna, nafa na qese vacîno.)

5. Pirênade teng o; ne vecîno, ne verdano îsan xo bilewno.

(Geganê mordem zaf kuno teng e, besenêkeno qesa xo vaco. Çike sebeb raye nêdano ke ya rind ya xirab çîyê vaco.)

6. Îsanî kena tumananê xo, vecena.

(Çêneyê ke tenê erçel ê u xora pîl qeseykenê, îne ra vacîno.)

7. Pîncu kena pañçê îsanî.

(Cînî ya çêneyê ke qurnaz ê, dubarekar ê, îne ra vacîno.)

8. Ti vanê zerrê paçu nêkerdo.

(Domanê ke dîlewar ê, gîrs gîrs hama baqîl u wes qeseykenê, ci ra nîya vanê.)

9. Tivanê zerrê fekî de kutik gîredayîyo.

(Mordemê gevezeyî be qeseçortî rê vacîno.)

10. Tivanê nakê mi eyî/aye cira kerdo.

(Domanê bnaqîlî be hazırcabî rê vanê.)

11. Ciyê xo vazda serê zerîya xo.

(Keso ke xaftîla terseno ya bîlasebeb xo sas keno, halê eyî eve na qesu anê ra zan.)

12. Bide birreme!

(Mordemo ke kes ci ra haznêkeno, çitur ke qalê eyî bî sarê dormî nîya vanê.)

13. Sayîke rîyê xo awa wolîge ra şûto.

(Mordemo ke kar u emelo xirav ra xo dûrî nêvîndeno, bê serm u bê edeb o nîya namekenê.)

14. Sayîke çermê gayî onto rîyê xo.

(Hetê mana ra jê qesa 13. wo.)

15. Heqî ke aqîl bare kerdo ti kot bîya?!

(Tayê mordemî aqîl ra senik nîyê, hama gegane kafsizênî kenê u cayê lazimî de besenêkenê qesa hewle vacê, ya tewro rast bicêrê, ci ra nîya perskenê ya nîya pernenê ser.)

16. Taliyê deyî taliyê kisê dele-verge wo.

(Keso ke şansê xo bol o, nîya namekenê.)

17. Henî mevaze zerrê Heqî decnena.

(Keso ke bê însaf u bê vîjdan qesey keno, ebe na qese, hasar kenê.)

18. Û kî mi rê bîyo wayrê goçenîya darike!

(Keso ke malê xo zaf zaf goyne-no.)

19. Sîrrê xorê kela gonî yo.

(Keso ke sîrr nêdano, qese ci ra nêvecîno nîya name kenê.)

20. Her kes barê Heqî poşfî nêkeno.

(Keso ke hênî her ca de rew rew sond nêweno, guna sondî ra remeno.)

21. Û binê golî de masîyu mareno.

(Mordemo ke saf aseno, hama qurnaz o ci ra nîya vanê.)

22. Qilancike ke cî caverda, ti kî na xûya xo caverdana.

(Keso ke xû u hereketo xirabin canêoverdano, ci ra nîya vanê.)

23. Û heru serra bîyo, çîya.

(Keso ke hal-hereketê xo rînd nîyo, xor tey de nîyadanê nîya name kenê.)

24. Bomo ke nodo maa baqîlî!

(Keso ko xo nanoro xêxîye, hama çîyo ecêb baqîl keno.)

25. Tivanê miloçikî kotê qîne.

(Keso ke cayê xo de nênişenoro, bê sebr o nîya name kenê.)

26. Tivanê miloçikî werdê.

(Keso ke hasarê qîna xo nîyo, boye dano fetelîno nîya name kenê.)

27. Tivanê ke loqlê xo vişîyê.

(Keso ke rew rew sono tever/ tuvalet ci ra nîya vanê.)

28. Jê germîya danîyan o.

(Qayîliya xo eskera kerdene, ya pê çîyê qayîlbîyene.)

29. Gonîya xo kenu çêverê to.

(Eke meselade muhîme sero nanehurê, keso ke zaf nerajîyo xismê xora nîya vano. Yanê vano "Ti ke henî bikerê ez çêverê tode xo kisen!")

30. Jê lûye zerre gureto.

(Domanê ke rew rew zerredezan cênê îne ra vacîno. Ya kî keso ke çîyê

ra nereheto hama sîrrê xo keşî ra nêvano u tab nêkeno cayê xo ronîso, halê mordemê henênî nîya name kenê.)

31. Meyîtê xo hona nerm o.

(Gorê êtiqatê mintîqa, meyîto ke nermo wazeno eyî ra tepîya tayê keso bîn kî bimro.)

32. Qa aza kore nêweno.

(Mordem qeweta xora jêde besenêkeno tawa bikero. "Eke adîr bo, hurendîya xo vêsno".)

33. Leyê to nano ser.

(Leyî ra merem, leyê awa merdeyî yo. Yanê falan kes hona henî xosero wo ke awa kesanê bînan keno germ.)

34. Taldê desu ra lûye veceno.

(Kesê qurnaz u fêlbajî ra nîya vanê.)

35. Morê belekî ke vecê no nêbeno.

(Yeno mana "Ebe fek ke mîrçike pêbicêrê, onca nêbeno!")

36. Îştîrî mexel de dowarro.

(Kesê tîrral u salaxanî ra nîya vanê.)

37. Niqîlika vasturîye ra ca dano linganê xo.

(Keso ke seweta meselade muhîme hurdî hurdî hasavê xo keno u wazeno ke ser kuyo.)

38. Jû sarê marî tey çîno.

(Yanê çi biwazê ya çi bifetelîyê, teyî (falan keşî de) esto.)

39. Qarî yo, hewro puf keno.

(Mordemo ke zaf hêrs kuto u beno ke xirabîye ci ra sadir bo.)

40. Raa derge de rêştike rêseno.

(Keso ke zerredezan gureto pîze ver sono u rew rew sono teber, ci ra nîya vanê.)

41. To nano ra herî, dim dano ra to dest.

(Kesê qurnajî rê vanê.)

42. Dime eşto vilê pisinge.

(Keso ke ci rê îtvar nêbeno, ci ra nîya vanê.)

ZEND - AVESTA

- II -

FARGARD II

Yima (Gamshed/Cemşid) :

Bu fargardı iki bölüme ayırmak mümkün. Birinci bölümünde (1-20) *Ahura Mazda, Vivarghat*' in oğlu *Yima* ya; onun kanunlarını benimsemesi ve bunları diğer insanlara aktarması önerisin de bulunur. *Yima*' nın bunu reddetmesinden sonra ona, kendi yaratıklarını sunar. Ondan, onları koruyup refaha erdirmesini ister. *Yima* bunu kabullenir. *Ölümü* alıp insanlardan çok uzaklara atar. Artık insanlara küçük gelmeye başlayan dünyayı üç kat daha genişletir.

İkinci bölümde (21' den bölümün sonuna kadar) buz gibi soğuk ve uzun sürecek bir kış yaklaşmıştır. *Yima, Ahura Mazda*' nın tavsiyesiyle bütün hayvanların ve bitkilerin tohumlarını koyabileceği bir mağara açtırmıştır. Bu mağarada iyi insanlar *Yima*' nın önderliği altında mutlu bir yaşam sürdürmüşler. Birinci bölüm *Yima*' yı ilk adam, ilk kral ve uygarlığın ilk kurucusu olarak göstermekte.

İkinci bölüm *Yima* üstüne anlatılan mitleri, onun ilk ölümlü olduğunu, ölümlerin krallığını yaptığını, ölümler gibi mutlu ve huzur içinde yaşadığını, bu mitlerin dünyanın sonunu anlatan eski mitolojik anlatıların birleştirilmesiyle o -luşturduğunu anlatmaktadır. Oniki yüzyıldan oluşan uzun bir senenin sonunda Eddic Fimbul kışının sonrasında gelen ve asırlarca sürecek olan bir baharı yaşamaları, mutlu bir yaşam sürdürdükten sonra bu bahardan hoşlanmaları için *Yima*' nın ülkesine tekrar indirildikleri gibi, burada uzun süren bir kış ile dünyanın sonu gelecekti. Ama en sonunda *Mazdeizmin* kosmolojisine alındığı gibi dünyanın sonu ateşle gelecekti. Dünya yaşamının uzun bir kış mevsimiyle durması, onun yaşamındaki son olay değildi. Bunu takiben *Yima* cennete kalacağına, dünyaya ve dünya sakinlerinin yanına geri gönderilmişti.

- I -

1. Zerdüşt *Ahura Mazda*' ya sordu:

Ey *Ahura Mazda*, en yüce ruh, fani dünyanın yaratıcısı, kutsal Tanrı!

Sen *Ahura Mazda* konuştuğun, *Ahura*' nın kanununu öğrettiğin, *Zerdüşt*' ün kanununu kavratmışın, ben *Zerdüşt*' den önce yarattığın ilk ölümlü kimdi?

2. *Ahura Mazda* yanıtladı:

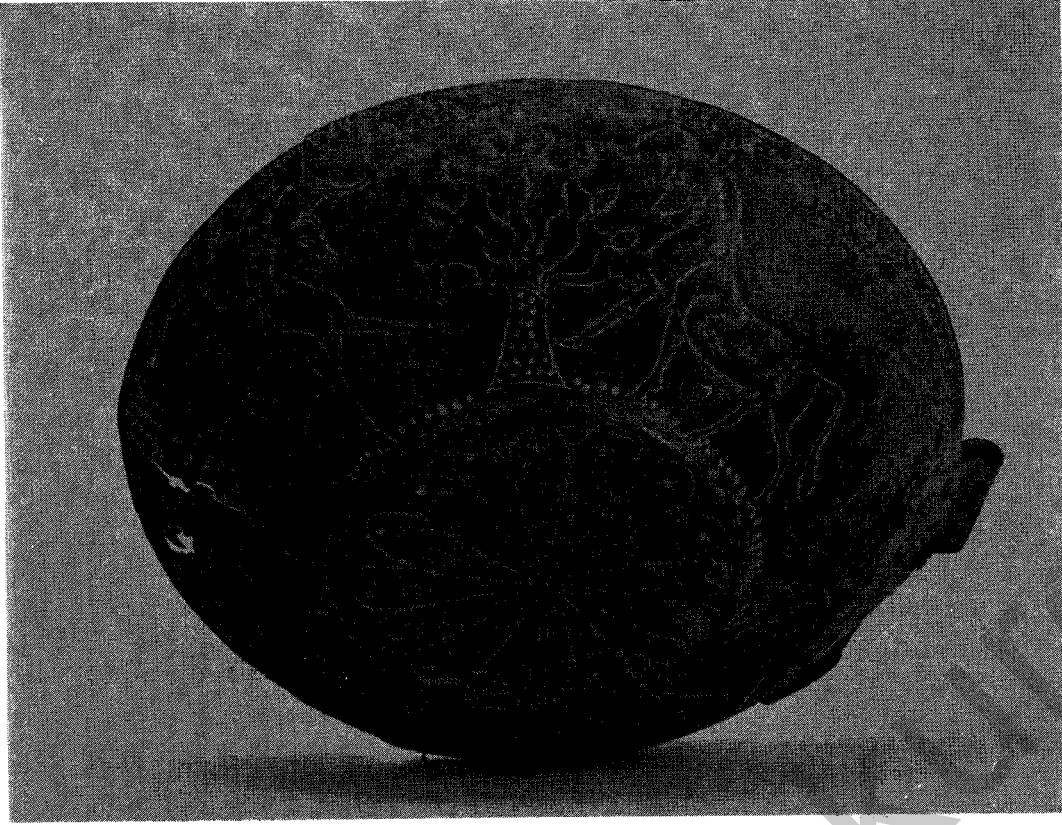
Güzel (fair) ve büyük çoban *Yima*' ydı o, Ey kutsal *Zerdüşt*! Ben *Ahura Mazda*' nın kendisiyle konuştuğu; *Ahura*' nın kanununu, *Zerdüşt*' ün kanununu öğrettiği, sen *Zerdüşt*' den önceki ilk ölümlü odur.

3. Ey *Zerdüşt*, ben *Ahura Mazda* onunla konuştum: "Vivarghat' in oğlu güzel(fair) *Yima*, sen benim kanunlarımın papazı ve taşıyıcısı ol!" dedim. "Ben henüz doğmadım, kutsamayı ve sizin kanunlarınızın yayıcısı olmayı henüz öğrenmedim" yanıtını verdi güzel *Yima*, Ey kutsal *Zerdüşt*!

4. Bu yanıtı karşı ben *Ahura Mazda*, *Yima*' yla yeniden konuştum Ey *Zerdüşt*! "Benim kanunlarımı taşımak ve onların taşıyıcısı olmak istemeyen sen, bütün bunları istemiyorsan; o zaman benim dünyalarımı geliştir, dünyamı büyüt, dünyamı besleme görevini üstlen ve onu koru" dedim.

5. Ve güzel *Yima*, Ey *Zerdüşt*, bana: "Ben dünyalarımı genişleteceğim, dünyalarını büyütüp onları doyurup koruyayım"

MÖ 1100-1000 yıllarına tarihlenen ve Kermansah'da ortaya çıkarılan bir tas. Bir ağacın iki yanında ve ağaca tırmanır gibi duran iki boğa figürü var üzerinde. Aynı cinsten (geyik, dağkeçisi vb.) iki hayvanın bir ağaca iki yandan tırmanmak istemeleri biçimindeki figürler İran kökenli kültürlerde yaygındır.

çağım. Ben kral olduğum sürece ne soğuk ne kızgın sıcak ne de ölüm olacak" yanıtını verdi.

6. Bu bölüm çözülmemiştir.

7. Bunun üzerine ben *Ahura Mazda*, ona iki şey sundum. Bir altın yüzük ve altınla kaplanmış bir hançer. Böylece *Yima* kral oldu ve yönetime geçti.

8. Böylece *Yima*'nın hükümdarlığı süresinde üçyüz kış gelip geçti. Dünya yine sürülerle, insanlarla, köpeklerle, kuşlarla ve kızgın ateşlerle doldu. Bundan sonra sürülere ve insanlara dünyada artık yer kalmadı.

9. Bunu gördükten sonra güzel *Yima*'yı uyurarak "Ey *Vivanghat*'ın oğlu güzel *Yima*, dünya şimdi sürülerle, insanlarla, köpeklerle, kuşlarla ve kızgın ateşlerle doldu. Ne sürülere ne de insanlara yer kaldı" dedim.

10. Bunları dinledikten sonra *Yima*, güneşi yüzünde duyabilmek için güneye doğru ileri bir adım attı. Sonra altın yüzüğünü toprağa bastırdı. Hançeriyle dünyayı delerek:

"Ey *Spenta Armaiti*, bana sürüleri ve insanları taşımak için açılma ve yayılma iyiliğini göster" dedi.

11. Ve *Yima* dünyayı öncekinden üç kere daha genişletti. İsteddiği kadar insan ve sürüyü buralara yer -leştirdi.

12. Bu gelişmelerden sonunda *Yima*'dan sonra altı yüz kış mevsimi gelip geçti. Dünya yine sürülerle, insanlarla, kuşlarla ve kızgın ateşlerle doldu. Yine sürülere ve insanlara yer kalmadı.

13. Ben güzel *Yima*'yı "Ey *Vivanghat*'ın oğlu güzel *Yima* dünya sürüler -le, insanlarla, köpeklerle, kuşlarla ve kızgın ateşlerle doldu. Ne sürülere ne de insanlara

yer kaldı" sözleriyle uyardım.

14. Bu sözleri dinledikten sonra güzel *Yima* güneşi yüzünde duyabilmek için parlayan yere, güneye doğru bir adım ileri attı. Sonra altın yüzüğünü toprağa bastırdı ve hançeriyle dünyayı delerek "Ey *Spenta Armaiti*, bana sürüleri ve insanları taşımak için açılma ve yayılma iyiliğini göster" dedi.

15. Ve *Yima* dünyayı daha öncekinden üçte-iki kere daha büyüttü ve buralara istediği kadar insan ve sürü yerleştirdi.

16. Böylece *Yima*'nın yönetimi altında dokuz yüz kış mevsimi daha geçti. Dünya yine sürülerle, insanlarla, köpeklerle, kuşlar

la ve kızgın ateşlerle doldu. Yine sürüler ve insanlar için dünyada yer kalmamıştı.

17. Ben güzel *Yima*'yı "Ey *Vivanghat*'ın oğlu güzel *Yima*, dünya sürülerle, insanlarla, köpeklerle, kuşlarla ve kızgın ateşlerle doldu. Sürülere, insanlara yine yer kalmadı" sözleriyle uyardım.

18. Bu sözleri dinledikten sonra güzel *Yima*, güneşi yüzünde duyabilmek için, parlayan yere, güneye doğru ileri bir adım attı. Sonra altın yüzüğünü toprağa bastırdı. Hançeriyle dünyayı delerek "Ey *Spenta Armaiti* bana sürüleri ve insanları taşımak için açılma ve yayılma iyiliğini göster" dedi.

19. Ve *Yima* dünyayı olduğundan bir kat daha genişletti. Kendi isteği ve dileği kadar insanı ve sürüyü buraya yerleştirdi.

- II -

21. *Airyana Vaego*'daki rahatlığın yaratıcısı *Ahura Mazda* iyi ırmak *Daitya*'da Gök Tanrıları'nı biraraya toplayıp bir toplantı düzenledi. Güzel *Yima*, iyi çoban *Airyana Vaego*'daki ünlü kişi, iyi ırmak

Daitya'da ölümlüleri toplayarak bir toplanı yaptı.

22. Ve Ahura Mazda, Yima'ya hitaben "Ey Vivanghat'ın oğlu, güzel Yima, "Bu fani dünyaya, öldürücü, felaketlerle dolu, gaddar, tehlikeli, acımasız prensleri beraberinde getirecek olan kış mevsimleri düşecek. Fani dünya'nın başına felaketler getirecek olan kışlarda iri taneli karlar yağacak, en yüksek dağ durukları bile karlarla kaplanacak" demiş.

23. Üç çeşit hayvan ırkı ölecek bu kışta. Yabani hayvanlar, dağların doruğunda yaşayanlar ve ahırların koruması altındaki hayvanlar bu kışta can verecekler.

24. Bu kış mevsiminden önce ovalar sürüler için çok bereketli olacak. Esen rüzgârların, eriyen karların etkisiyle, koyunların bastığı yerlerdeki izlerin bile silinmediği bu yerlerde hayat size hoş görünecek. Dünya yaşanması bir dünya olacak.

25. Onun için kendine dört köşeli bir yol uzunluğunda bir mağara yaptı. Oraya kuzuların, sığırların, köpeklerin, kuşların ve kızgın ateşlerin tohumunu götür. Dört köşeli bir yol uzunluğunda öyle bir mağara yaptı ki insanlar içinde yaşayabildin, sürüler içinde korunabilsin.

26. Orada bir hathra (yaklaşık bir İngiliz mili uzunluğunda) uzunluğundaki gözelerden sular kaynakacak. Orada her zaman bolca yem bulunacak yeşil ormanlarda kuşlara yuva yaptıracağsın. Orada iç avlusu olan, balkonlu ve galerileri bulunan evlerden oluşan yerleşim yerleri kurduğacağsın.

27. Buraya dünyanın en iyi, en büyük, en ince yapısına sahip ırktan erkeklerin ve kadınların tohumlarını götüreceksin.

28. Oraya dünyanın en iyi, en büyük ve en ince yapılı çeşitlerinden ağaç tohumlarını götüreceksin. En tatlı, en güzel kokulu meyvelerin tohumlarını oraya taşıyacağsın. İnsanların bu mağarada yaşadıkları süre içinde korunabilecek bu tohumların her çeşidinden ikişer tane bu mağaraya taşıtacağsın.

29. Oraya hiç bir kambur, cezaya

çaptırılmış olanlar, salaklar, fakirlik, yalan, adilik, kıskançlık, çürük dişliler, veba götürülmeyecek. Bunların tümü hapsedilecek. *Angra Mainyu*'nun ölümlülerin vücutlarına yerleştirdiği hiç bir kötülük sokulmayacak oraya.

30. Yerin en büyük yerine dokuz tane sokak yerleştireceksin. Altı tane orta genişlikte, üç tanesi de daha dar yere yerleştirilecek. Büyük yerdeki sokaklara erkeklerin ve kadınların bin tohumunu, orta genişliktekine altıyüz tohumu ve dar sokaktakilere üçyüz tohum yerleştireceksin. Bu mağarayı altın yüzüğüyle mühürleyeceksin ve mağaraya camı olan bir kapı açtacağsın.

31. *Yma* kendi kendine "*Ahura Mazda*'nın bana yapmamı emrettiği bu mağarayı nasıl yaptırabilirim?" diye sordu. *Ahura Mazda*, *Yima*'ya "Ey Vivanghat'ın oğlu *Yima*! Topuğunun bir vuruşuyla toprağı parçala. Nasıl bir çömlekçi çömlek yapmak için toprağı yoğuruyorsa, sen de ellerinle toprağı yoğur."

32. Ve *Yima*, *Ahura Mazda*'nın bu isteğini yerine getirdi. Topuğuyla toprağı bir vuruşta yarı. Bir çömleğin çömlek yapmak için çamuru yoğurduğu gibi onu yoğurdu.

33. *Yima*, dört köşeli bir yolun uzunluğunda bir mağara yaptı. Oraya sürülerin, insanların, köpeklerin, kuşların ve kızgın ateşin tohumlarını götürdü. İnsanlara ev ve hayvanlara korunak olan dört köşeli bir mağara yaptı.

34. Orada bir hathra uzunluğundaki yataklardan su fişkırttı. Her zaman yeşil olan ve her zaman yiyeceklerle dolu olan ormanlarda kuşlara yuva yaptı. Orada balkonlu, iç avlusu ve galerisi olan evlerden yerleşim yerleri kurdu.

35. Oraya bu dünyanın en büyük, en iyi ve en narin erkek ve kadınlarının tohumlarını götürdü. Oraya, en büyük, en iyi ve en güçlü hayvan soylarından her birinin tohumunu götürdü.

36. Dünyada olan en büyük, en iyi, en kuvvetli ağaç çeşitlerinden her birinin tohumunu bu mağaraya taşıdı. En lezzetli ve en verimli meyve çeşitlerinin tohumlarını buraya götürdü. Bütün bu tohumlar

dan birer çift götürdü ve bunlarla insanlar mağaralarda kaldıkları sürece orada korunacaklardı.

37. Hiç bir kambur ve topal buraya alınmadı. Hiç bir salak, fakirlik, yalan, adilik, kıskançlık, çürük dişliler, veba buraya sokulmayıp bunların tümü hapsedildi. *Angra Mainyu*'nun ölümlünün vücudu için yarattığı hiç bir yaramazlık buraya sokulmadı.

38. Mağaranın en büyük bölümüne dokuz sokak, orta büyüklüktekilere altı, en darına da üç sokak yerleştirdi. En büyük yerdeki sokaklara erkek ve kadınların bin tohumunu, orta büyüklükteki yerlerdeki sokaklara altıyüz, en dar yerdeki sokaklara da üç yüz tohum yerleştirdi. Bu mağarayı altın yüzüğü ile mühürledi ve buraya camı olan bir kapı açtırdı.

39. Ey Tanrı, bu fani dünyanın yaratıcısı! *Yima*'nın yaptığı bu mağarayı hangi ışıklar aydınlatacak?

40. *Ahura Mazda* yanıtladı: "Yaratılmış ve daha yaratılmamış ışıklar vardır. Orada yıldızları ve ayı görürsün. Senede bir kere doğar ve batarlar. Orada bir sene bir gün gibi geçip gider."

41. Her kırk senede bir, her çiftin bir erkek ve de bir kız çocukları olacak. Bu her sürü için de geçerlidir. *Yima*'nın yarattığı insanlar en mutlu dönemi yaşamışlar.

42. Ey Yüce, bu fani dünyanın yaratıcısı! *Yima*'nın yaptığı mağaraya *Mazda*'nın kanunlarını götüren kimdir?

Ahura Mazda yanıtladı: "Ey kutsal *Zerdüşt*, benim kanunlarımı oraya taşıyan kuş *Karshipta* idi."

43) Ey Yüce, bu fani dünyanın yaratıcısı kimdir? Kimdir efendi ve hükümdar olan? *Ahura Mazda* yanıtladı:

"Sen Ey *Zerdüşt*! Bir de *Urvatad-Nara* (*Zerdüşt*'ün dört oğlundan biri ve dünyadaki babaların babası) efendi ve hükümdardır.

(*The Zend-Avesta, Part I, Vendidad Translated By James Darmesteter*

Oxford-At Clarendon Press- 1880)

PÎRÊ Û ROVÎ

Berhevkar: B. BARAN

Hebû tunebû, ji wextan wextekê Pîrek porsîpî hebû. Porê Pîrê hunekirî bû, bisk û guliyên wê dadiketî xwarê heya bin qolincan. Kum û gulik, kofîya kolos di alîyek de xwar dikir. Fîstaneke qutnî ya sor-tarî, hustî kur, qilçkirî û ji binî re qirmekirî lêbû. Pêşmala reş dadiket li ser pozikê solik ên wê. Pîl û bas-kên Pîrê, bi bazinên zîvîn û zêrîn ve xemilandî bûn. Pişteke pir bi reng li ser fistana qutnî û her bi piştê ve hişke hişk girêdayî bû. Bejn û bala Pîra çeleng wek guliyên dara sêvê bûn. Di nav gundê digeriya, teşîya xwe dirist, erd û ezman ji ber xofa wê diricîfiya.

Gundê Pîrê di newala geliyek de hatibû avakirin û herdu aliyên wê bi mîngên hêşin ve xemilandî bûn. Gundek mezin û xwedî cure cure kanîyên avsarîk bû. Bax û baxçeyên wî gundî gele navdar bûn, sêv û hermiyên wan her yek qasî kîloyek dihat. Gujîk, dirikên mor, şekok û bayîfên wî serhev de diçûn û meriv qimîşe nedikir bi çavan lê qaytêke. Binê malan bi qewax û bi bûn. Xanî bi kevirên sipî û biriyayî ve hatibûn çêkirin; bi hewş û çardaxan ve xemilî bûn.

Pîrê bizînek xwe ya qicîk, kolîk û zikperç û gandîl mezin hebû. Gavak dikete rê, ganên wê bi erdê re diçûn. Pîrê bizîna xwe ya kol rojê du caran didot, nîvro û êvarê. Şîrê xwe dadikir, dikir biroşa mezin. Dikeland û havên dikir. Paşê jî diniximand û selîk danî ser.

Pîra çeleng serê sibê şefaqê re, bi hurî û melekan re radibû û bizîna xwe tevê pezê gund dikir û vedigerîya ber selîkê. Selîk radikir û broşa mastê xwe yê wek kerpiç dianî ber derî, xavîk (to) ji ser digirt û ji bo tornê xwe datanî alîyek û sêpî bi hev dixistin û meşk pêde dadixist. Û lê dikir gurme gurm, ta ku sîya zimagê ji ser gund dikişîya. Paşê, dewê xwe danî, rûnê wek gilok dikir duli-ka rûn û dest bi toraqê dikir. Toraq dixist parzûnê û dadixist, sujî

jê dikişîya...

Pîrê der û dora xwe paqîj dikir, xawîkê xwe dida ser sîniyê û diket rêya mala lawê xwe. Tornê wê xavîkê xwe bi kêf dixwar, şa dibû û deh caran rûyê dapîra xwe paçê dikir û dikete hemêza wê. Pîr vedigerîya dihat malê û teşîya xwe digirt û diçû nav gund. Ew û kalên gund diketî xem û xîya dinyayê. Ji bahsek derbasî bahseke din dibûn.

Di nava kelem û banên gundê Pîrê de bê hed û bê hesêb gur, rovî, kergoşk û mehluqatên din hebûn. Di nav wan de rovîyek fêlbaz û qurnaz, boç xampûr, zîk û parxanên wê bi hev ve zeliqî huftî gund bibû. Ber bi êvaran xwe berdida dora gund, dest pêdikir weq weq diçûrîya û digeriya. Gundîyan digotin "Disan zîkê Apê Rovî diêşe." Tîrsa Apê Rovî, zarok û kutîyên gund bûn. Carek nêdîbana, feqîro rovîyo, didan ber xwe, kevir û kuç bi ser de barandin. Rovîyê bekofozil (şeytan, fêlbaz) êdî ji hebûna xwe poşman dibû. Bi vî awî, şîrê ku ji dîya mitî bû ji dev û pozê wî ve dihat.

Rovîyê zexel û boç xampûr, bekofozil, rojan li deşt û banîyan digeriya nêçîr dikir. Êvarê ku lêl diket, tarî dibû û mixurbê li ser gund de digirt, gundî bi mal û melalên xwe ve dikişîyan malên xwe û dinya bê deng dibû, vêga dor dihat rovî. Ber tîrsê kutîyan bi xof hurîk hurîk xwe berdida nav gund û kunc û kolanên wê.

Binê mala serê mala, vir da û wê da kuçe kuçe digeriya doş dibû. Li ber derîya ser derîya şekal-mekal komdîkirin û radîkirin dibirin malê ji bo heval û hogirên xwe. Carcar kêfa Rovî dihat, dîk û mirîşk ango varîkek xwe digewixand û xwe berdida binê malan û boça xwe radikir li ser piştê xwe, lez û bez xwe digîhand nav hevalên xwe û bi dîzi dixwar.

Roja ku bayê vî lêdihat kêfa Rovî kêf bû. Heya nîvro ji xewê

ranedibû, her di sîya darê da xewa xweş da bû. Êvar dihat lêl diket, der û dor hewkî tarî dibûn û wê xwe berdida nav gund. Disan diket dû nêçirê xwe.

Rojan rojekê Rovîyê zexel gelek birçî bûye û zor êvar dike. Vir da wê da xwe digihîne tarîya êvarê û berê xwe dide gundê Pîrê, dikeve kuçe û kolanên gund. Li vir dixê li wir dixê, şop û rêçan digêrîne û dajo tê bêr derîyê Pîrê. Pîrê şîrê êvarê hê nûh germ kirîye û bîhna şîrê germ tê. Rovî ku bîhna şîrê Pîrê digire, hiş û aqil ji serê wê terin. Dikişîne tere ser xaniyê Pîrê, lojenga Pîrê da mêze dike, ku Pîrê agirê xwe dadaye, li ber runiştîye û teşîya xwe dirêse. Rovî newêrî here hundir. Li ser piştî xaniyê, di teniştî locinê da rûniştîye û çawên wê li Pîrê ne ka kengê ew ê bikeve xewê.

Şev pir tere hindik tere, Pîr radibe cilan datîne, kincên xwe ji xwe dixê û dikeve nav cilê. Rovî gavek din dipê û mêze dike ku Pîr ketîye xewa kûr û giran. Dikişê tê paş derê Pîrê. Hêdî û bêpêjn derê xaniyê Pîrê vedike û dikevê xaniyê malê, dajo rast tere ber selika Pîrê. Selikê radike ku şîr hîn havên negirtîye û şîrgerm e. Duxwe, sîfîla Pîrê vala dike û selikê girr dike û ji malê derdikeve. Lêvên xwe dalêse, xwe carek-du caran vedihezîne, bi zikê têr û kêfa xweş boça xwe ya xampur rep dike dide ser piştê û berê xwe dide malê û tê digê heval û hogirên xwe.

Rovî tama şîrê Pîrê pir girtîye, edî kengê ku dilê wê xwast tere şîrê Pîrê dixwe. Êdî rojan ne hewce ye Rovî rabe bo nêçirê û tim xewa birevîne. Her xewa xorfî da ye. Miskîn miskîn radikeve, heşar dibe xwe divezîlîne û dinya xema wê da nine. Ne rojek ne du, Rovî her ro şîrê Pîrê dixwe.

Pîr dikevê şikê û weswesek mezin. Xwe bi xwe dibêje "Gelo ew çî ye, çî ecêba girane, ew kî ye tê şîrê min bê xebera min dibe û dixwe?" Pîr dikeve xem û xîyala dozkirina dizê şîr. Gûmana Pîrê nare der û cîranan. Xwe bi xwe dibêje, kifiran dike û xafil da disekine. "Ê baştir eve ku ez nekevim ber guncha hinek kesan; ka îşew li ber selika xwe bisekinim, ev kîjan bê bav e û ji çî kesîye diwêre tê di kuncê xaniyê min da şîrê min ber çavên min da dixwe û tere" dibêje. Êvar tê, lêl dikeve û dderdor tarî dibe, Pîr karê xwe berhev dike, hev wek hemî şevan agire xwe dadigre û teşîya xwe dirêse. Wextê xewan cilên xwe datîne û dikeviye, lê ranakeve bes xwe dide xewan.

Şevêk pir tarî û zulmat e. Çav çavî nabîne. Şev pir tere hindik tere, Pîr carekî kêr xilmaş dibe, lê çawa Rovî derîyê malê vedike. Pîr hêdî hêdî bi çavên zelal qaytê dike û dikeve ecêbek giran. Dibîne ku Rovîkî boçxampur û zexel derî vekir wek merîyek malê kete hundir, rast çû ber selika şîr, selik rakir û dest pêkir hêdî hêdî bi tîrs kir çelpeçelp, şîr xwar qedand û derket û çû. Êdî Pîr dizane ew çî hêkmet e ser şîre wê da tê. Hemû roj dikeve doza Rovî ew ê çî îcatê ser da bîne.

Roj pir tere hindik tere, Pîr xafîla ji cihê xwe radibe û çavên wê bi kenan tijî dibin, dikeve rê û tere ber derê kureçî. Dasek hesin-pola dide çêkirinê, heldigire û tê mal. Dun û hesinê xwe digire û xwe dide ber hesinê xwe û dasê tuj dike, dike wek pilingê neştera berberan.

Êvar tê muxirbe dikeve, êdî pez û dewarê gund vedigere. Pîr

Bizina Kola Kola kolik didoşe û wê dike hevşê. Şîre xwe dikelîne havên dike û wek hemû caran dike bin selika xwe. Agire xwe dadide, geş dike û li ber rûdine û teşîya xwe divingîne. Rovîyê boçxampur li ser piştî xaniyê Pîrê benda raketina wê disekine. Çaxa xewan Pîr radibe cilên xwe datîne û dikeve nav cîyan. Û dasa pol ji berxwe da dike, orxanê dikişîne ser xwe û xwe dide xewê. Rovî bi şik û bê gûman e, nizane ku Pîra çeleng sonda wê xariye û ev ê îcatekî ser wê da bîne. Rovî wek her roj wextê xwe da hat ser piştî xaniyê Pîrê û disan benda xewa Pîrê sekinî.

Dibîne ku Pîr ket nava cilan û dest bi xewa şîrîn a kûr kir. Wek caran hate paş derê Pîrê. Derî vekir û rast çû ber selika şîr, kete bin selikê û dest pêkir şîrê xwe xwar. Lê boçika Rovîyê derveyê selikê da maye û ew hayjê boçika xwe nine. Pîra çeleng bi

xîşm û xaflet ji cihê xwe radibe, dasa xwe ya hesin û pola tuj dike wek guzanê berberan û hêdî hêdî alîyê selika şîrda tere. Rovîyê çilek û bekofizil hê li ber xwarinê de ye û hayjê nine ji derveyê selikê çî dibe. Pîr tê ber selikê û dibîne ku boça xampur ew ê derve maye. Radihije dasa xwe hildide û bi giş qeweta xwe va li boça Rovî dixê. Boçik alîkî da dimîne û Rovî alîk da dimîne. Rovî helpijiqê, şaş dibe, bin selikê tê der ku çî bibîne! Ew e boçikê xwe di destê Pîrê da ye û jana birînê jî her hiş ji serî birine. Êdî fam dike Pîrê çî di serê wê da anîye. Ji ber vê kirina xwe pir kor-poşman dibe lê çî fayde careke kirîye!

Rica û minetan ji Pîrê dike:

"Pîrê Pîra çeleng! Bejnabala û bi rehî û şîrînê. Tu xanima gundan û qîza eşîran î, min kirîye lê tu meke! Ezîzê tu were min ef ke, wê boçikê min jî disan bide min ez herim mal, nav heval û hogirên xwe. Ez di hizura te da sed car towe dikim!"

Pîrê bi ken û kêf boça rovi di destê xwe da diliçand û li gor dilê xwe qezî kir.

"Rovî Rovîyê bekofizil, zexel û qerperê! Bê însaf û merhemet o, te ewqas şîrê min xwer; ma te qet fikir nekîr ku ev roja jî heye? Roja Pîrê jî wê bê! Fend û fêlên te êdî pere nakin. Tu bidî tîzan nedî tîzan/ gerek bidî heqê guzan. Heya şîrê min min ra neynî, ez boça te nadim te!"

Rovîya ustî xwar disan dirêj dike:

"Pîrê ez heyran, ez qurban, ez gorî, bê boç ez nikanim herim nav heval û hogirên xwe. Boç nîşana me Rovîyan e. Bê boç, civata Rovîyan min nagire nav xwe, qebûl nake. Ez ketime bêxetê te û Xadê yê te!"

Pîr qebûl nake, dibêje *na* tiştêk din nabêje. Rovî ustî xwar û belengaz paşîya ustîyê xwe dixure û dide dide ser rîya Bizina Kola Kola Xîştik.

Rovîya belengaz û ustî xwar pir tere hindik tere, tê mala Bizina Kola Kola Xîştik. Bizina Kola Kol Rovî dibîne û wî ra tê ziman:

"Brayê Rovî, ev çî halê te ye! Te ra çî bû? Ev çî hêstîr in di-barîni! Ka were rûne, derdê xwe min ra bibêje." Rovîyê bextreş ber Bizina Kola Kola Xîştik da çok dide û dest bi çîroka xwe dike:

"Bizina Kola Kol Bizina Kola Kola Xîştik, xûdîya çîyayên

asê û baxêran! Ez hatime rica û minetê. Min cahîlî kir, xapîyam, şeytan ket bin min, min nefsa xwe ranegirt çûm şîrê Pîrê xwar. Ne rojek ne du roj, her min ajot çûm ber şîrê Pîrê. Ji rojan rojekê Pîrê ez fireqet girtim, boça min di ber da jêkir û ez be boç hiştim. Boça min nîşana min e! Ez bê boç nikanim herim nav heval û hogirên xwe. Heya ez şîrê Pîrê jê ra nebim, ew boça min nade. Ez hatime ba te ku bidî min şîrê gandîlan; ez bibim bidim Pîrê, bila ew jî boça min bide min û ez herim nav êl û qomê xwe."

Bizina Kola Kola kolik dibê:

"Gotina te ser serê min û ser çavê min! Lê, ma tu nizanî ev çend mehin ku çiloyê wê dara mazên neketîye devê min. Zik û parxanên min ketine nav hev, gandîla min qurmiçîne û kişiyane jor, dilopek şîr jê nayê. Tu rabe here min ra bîne qevdek çiloyê zimagan. Ez bixum û şîr bikim gana, bidoşe bibe Pîrê ra. Bila Pîrê boça te bide te, berê xwe bide mala xwe û bikişîne here nav heval û hogirên xwe."

Rovî kor û poşman radibê dikevê rîya zimagê. Pir tere hindik tere, tê binê dareke kelem, mezin û xoxik. Di dora darê de puş û peleş ser hev da ketîye. Pelên darê zer bûne, gulî daketine. Rovî çendeke digere, ustî xwar e, qefilîye, bê hal e, dest pêdike derdê xwe ji darê ra neqil dike:

"Darê dara xoxikê, mezinê! Min çû şîrê Pîrê xwar. Pîrê jî ba li min anî boça min berda jêkir û ez bê boç hiştim. Bê boçik ez nikanim herim nav heval û hogirên xwe. Civata me min bê boç û qol nagire nav xwe. Heya ez şîrê Pîrê venegefrînim, boçika min nade min. Tu qevdek çilo bide min, ez bibim bidim Bizina Kola Kola kol û ew jî şîr dide min, dibim didim Pîrê, Pîrê boça min dide min, digirim terim nav êl û qomê xwe."

Dar pir ecêb dimîne, aqilê wê nagre çawa Pîra çeleng Rovîye fêlbaz û bekoşizil ku dinya-alem bi wê ra başnake, bê boç hiştîye. Kirîye rê û dirban, pozxîn û perîşan xişîye. xwe bi xwe dikene û qaytê halê Rovî dike. Dar tê ziman:

"Bra Rovî ez halê te dibînîm! Ez benî tu carekî kerema xwe ra serê xwe rake û ji serxwe ra qaytê min ke! Ma tu nabîni gulîyên min çawa bin da dileqînî, pelên min zer bûne û weşîyane. Ev çende ku ez ji ber hişkayîyê behicîyame. Lêxe here ji kanîye bîne du çeku ava sar, li koka min ke! Ez avê vexum hêşin û şên bibim. Ew dem çiqas çilo dixwazî ji xwe ra bigir bibe. Bila Bizina Kola Kola kol bixwe û şîr bikeve gandîlkê û bigire here Pîrê ra, bila Pîr boça te bide te, xwe ra here nav heval û hogirên xwe."

Rovî disa kor û poşman dikeve ser rîya kanîyê. Pir tere hindik tere tê çavîya kanîyê. Çendeke li rê û diban e. Ustî xwar û zik birçî ye, lê derd û kulê wê boça wê ye. Kanî kanîyek navdar e, dengê ava wî ya sar û helma hûnîk li her derê tê gotin. Lê Rovî çî bibîne, ava kanîye kê maye bimîçiqe. Êdî dilop dilop tê. Li dora kanîyê merg û zevî zer bûne. Rovî dest pêdike derdê xwe kanîyê ra qal dike:

"Kanî kanî kanîya bi nav û dengê! Ev hezaran sal in ku goç û êlên eşîran, karvanên devan tînan ser te ra radiwirîyan, aşên gundan pê ava te digerîyan, bax û bêxçe jîyana xwe ji te ra dendar bûn!.. Ka, çî bû ava te?"

Kanî kûr kûr dinale û bi dengêkî werr sist û pist tê zman û dibê:

"Birayê Rovî qet qal meke! Ev çend sal in keç û bûkên gundan nayên ser min, ez ji bîr kirime. Nayên ser min da govendê nagirin. Ji ber vê ava min ziwa bû, tamarên min miçiqîn. Tu here ji wê gundê hember bîne qîz û bûkên gund! Bila govendê bigirin, du çeku kilaman ser min da biwên! Av bikeve çavîyê û ez avê te dim, bibe li koka darê ke, bila dar vexwe hêşin be û bide te çiloyê hewz û pan, bibe bide Bizina Kola Kola kol, bila bixwe şîr bikeve gandîlan, bidoşe bigre şîrê wê here mala Pîrê, bila Pîr boça te tede, tu bigire here nav heval û hogirên xwe."

Rovî ji çokan dikeve. Zar û bêzar disan dikeve rê. Îcar dide ser rîya gundê hember. Pir tere hindik tere tê binê gund. Tirs û xofa kutîyan ji bîr dike û rast dajo nav gund. Nivro ye. Ji ber germayê, gundî kişiyane çûne bin siya dar û zinaran. Gund vala ye. Rovî, bêçare dike qîrîn û gazin:

"Hawar gundîno havar! Ez çendeke di ser rê û dirban da me! Halê min ne hal e, ez ketime bextê we û Xadê-tala hûn min ra alîkarî bikin, min xilas bikin!"

Çîcîk û mezinên gund hemû kom dibin, bi lez û bez tînan ser Rovî. Gundî jî ecêb man, Rovîyê boçxampur û bekoşizil ku wek firîşte ser mala bin mala digerîya. Dîk û mîrîşkên gundîyan digewixandin! Îro wî mîretê bêçare ustîyê xwe xwar kirîye û bê boçik hatîye nav gund û dikê rica û minetê! Mezinê gund kalekî rusipî ye, berê xwe dide gundîyan û gotina xwe diwê:

"Gelê gundîyan! Werin em guh bidin derdê Rovî, ka ev çî hal e ser wê da hatîye? Ew îro hatîye gundê me û xwe avêtîye bextê me. Divê em guh bidine wî."

Gundî hemû di şûnda xwe da sekinîyan û guhê wan li ser Rovî bû. Rovî derdê xwe gotin:

"Qal meke apê min! Min xetax pir mezin kir. Ez ketim ber nefsa xwe û min nikanî pêşîya nefsa xwe bigirim, çûm ketim mala Pîrê û min şîrê wê xwar. Ez fireqet bûm, Pîrê bi dasa çilo li boça min da û ji berda jêkir. Ez wer bê boç hiştim û niha şîrê xwe ji min dixwaze. Ez çûm cem Biza Kolik, şîrê wê ziwa bûye. Ev çend mehin ku devê wê li çiloyê daran neketîye. Çûm binê dara xoxikê ku ji Bizina Kol ra çilo bibim, dar ber tîyan ra behicî ye. Wê ez şîyandim ba kanîyê ku jê ra avê weynim. Hatim ku kanî ziwa bûye. Kanî hat ziman û got "Qiz û bûkên gund divê bînan ser kanîyê da govendê bigirin, du çeku kilam bibînan ku ew ava xwe berde, ez ê avê bigirim herim cem darê, dar çilo bide min, bibim Bizina Kol ra, ew şîr bide min bibim Pîrê ra, bigirim boça xwe, herim nav heval û hogirên xwe. Gundîno ez ketim bextê we! Towe dikim, carek din wî tiştî nakim. Pîl û baskên min şikîyane, ez bêçare me."

Gundî bê deng qaytê rûyê hev û din dikin û li ser halê Rovî difikirin. Kalê porsipî nav cimaetê da radibê diwê:

"Tu here 12 cot solên reqşê bîne qîz û bûkên me ra. Bila ew pêkin û bînan ser kanîyê da govend bigirin, kilaman biwên, bila kanî avê te de tu bibe darê ra, bila dar çilo te de bibe Bizina Kol ra û bila ew şîr bide te bibe Pîrê ra û ji Pîrê bistîne boça û xwe ra here nav

heval û hogirên xwe."

Roviyê bêçare ji ber şîrê Pîrê kefiye rê û dirban! Çû cem Bizina Kol, bizinê ew şand çilo, çû binê darê, darê ew şand avê, çû ser kaniyê, kanî ew şand gundê hember, hat gundê hember, gundîyan ew şand cem goşkar...

Rovî dikeve rîya bajêr. Pîr tere hindik tere tê bajarêkî qicik, dipirse tere ber dukana goşkar. 12 solikên reqsê (dansê) dide çêkirinê li gora lingên keç û bûkên gund. Hemû perê xwe dide goşkaran û solikên xwe digire, bi lez û bez şûnda vedigere gund û tere nav gundîyan. Qîz û bûken gund solikên reqsê pêdikin wek refê qulîngan didin ser rîya kaniyê.

Qfla qîz û bûkan dighê ser kaniyê û dest bi govêndê dikan. Çeku çeku kilaman diwên... Dibînin ku kanî hêdî hêdî li xwe tê, dike ximî û girmî wek erdhejan. Bi xof û xeflet kanî ava xwe ya sar verr berdide. Avek sar sar wek cemed di nav çaxilê sipî da wek şîrê qulingan serhev da lalos dibê, xwe berdide naval û gelîyan. Dar û ber mêrg û zevî li xwe tîn. Rovî rahîşe du çeku ava xwe digre, ji gundîyan û qîz û bûkên li ser kaniyaavsar xatirê xwe dixwazê û dide ser rîya dara xoxikê. Pîr tê hindik tê dighê bin darê. Ava sar berdide koka darê, dar ava xwe vedixwe, guliyên wê yên tarmêlî li xwe tîn. Rovî qevdek çilo radike, xatirê xwe dixwazê û berê xwe dide ser rîya mexela bizinê.

Êdî kêfa Rovî hatîye cîh, lê sebra wê kêmbûye. Bîrîya heval û hogirên xwe dike. Wextekî şûnda tê hizura bizinê. Bizina Kollîk hîn li mexela xwe ye. Çav li Rovî dikeve radibe cîhe xwe da dest pêdike çiloyê hêşin dixwe ta zik lê perçife. Gandîlên bizinê tîjî şîr dibin û xwe berdidin. Rovî kulenga şîr digire û dikişê ber gandîlên bizinê, didoşe, şîrê xwe digre, xatirê xwe ji bizinê dixwazê û bi lez û bez dikeve ser rîya gundê Pîrê.

Pîr tê hindik tê binê gundê Pîrê. Bi çalim dajo ber derê Pîrê, derî vedike, terê xaniye malê. Şîrê Pîrê dide Pîrê, Pîr şîrê xwe digre û tere deriyê sanduqa xwe vedike, boça Rovî derdixê û dide wê.

Rovî boça xwe dibîne eceb dimîne, nasnake. Pîra çeleng, xampurboça Rovî xemilandîye, bi reng û mangan boyax kirîye û dudû moriyên nezerê jî pêva durîne. Pîr tîne boça wê di cîhê birî da didure. Rovî di mala Pîrê da carekî du cara çerx dibe û li xwe mêze dike, wer lê hatîye ku boça xwe ya xampur û rengîn êdî nasnake.

Mala Pîrê derdikeve, berê xwe dide heval û hogirên xwe. Rovîya boçxemilî xwe berdide nav kelem û banîyan tê nav heval û hogirên xwe. Hemû lê kom dibin, boça xampur a xemilî ra eceb dimînin. Qedr û qîmeta Rovî bilind dibe û nav û nişana boça xemilî di nav êl û qom da belav dibe. Hemû Rovîyen der û dorê tîn, lê temaşe dikan. Rovîya qerepare, zexel û boç xemilî heldibijêrin dikan serokê Rovîyan. Eh, êdî dem û dewran dibe yê Rovîya serok!

Çîrok çû dîyaran, rahmet li dê û bavê guhdaran.

ŞÎWARÊDA KANE

*Da dayê destekê ma ê kelepcu de
Leminê wiy derdo
Lungekê ma ê pîxawî de
Vilekê mawo leli de
Vêsnayme qedênayme
Deşteka Trabzon ya germa na qumune*

*Bira lemi
Kertê Askirago vêsaiyo
Leminê wiy dayê derdo
Mi va salê kerre
La lawo biko to ke gos nana mi
Meso Erzanganê vêsaiyo
Pîl u qizê Bozikan dîsmen o kan o
Torê sono gerre
Leminê wiy dayê derd o*

*Ax leminê
Ximalê dayika kokima
Leminê wiy dayê derd o
To merdena mi ver mekuye
Meyer biya qismetê mi
Deşta Erzanganê vêsaiyo de
Mi va çêyê eve her e
Leminê wiy dayê derd o*

*Ax dayê
Ximalê dayika kokima
Leminê wiy dayê derd o
Rozê des rêy çimê to biperro
Kertê Askiragê vêsaiyo ro
Kemer u kuçê yavanî torê voro
Leminê wiy dayê derd o.*

*De wayî, de wayî, de wayî, way leminê
Leminê wiy dayê derd o
Ximalê çerxê dîna gewre
Keşî rê coru mal u mîlk nêbîye
Her keşî kerdena xo ser dima dîye
Leminê wiy dayê derdo.*

Arêker: H.Tornêcengi

Karê seramikê an xilik çêkirinê karekî herî kevn e û mirovayî ji destpêka jîyana civakî vir de dest bi vî hûnerî kirîye. Wek tas, kevçik, hawan, sîrkutik, kuz, maşrab, kup, legan, dîzik, tabax, sînî, gulêne (wazo)... û hwd. tiştên ku ji bo jîyanê hewce bûn ji xwelî û heriyê çêkirine. Ev kara hêdî hêdî ber bi pêgavekî bilind çû; ango fantazîya mirov, zewk û pêqayîliya wî ya hunerî jî di van berhemên herin de xwe da xûyan. Kurd, ta ji serdema Xorî (Khorri), Gutî, Sumer, Lorî, Akad, Aşur, Babil û Elamê dest bi hunera xilikê (seramik) kirine. Bi awakî hişyar û bi zanafî ev hunera berbipêş birine; ji çîya û deştên Kurdistanê ax û xwelîya reng bi reng a xwezayî anîne û çêkirina qab û materiyalên seramikî de bi ostafî bi kar anîne.

Ev xwelîya xweş tevdane, çexil û qum (xîz) xistine nav; bi mûya heywanan, bi qît û kayê genim û ce ve hevîr kirine. Piştî van karan qabên piçûk û mezûn ên avx-

FARUQ HEFÎD

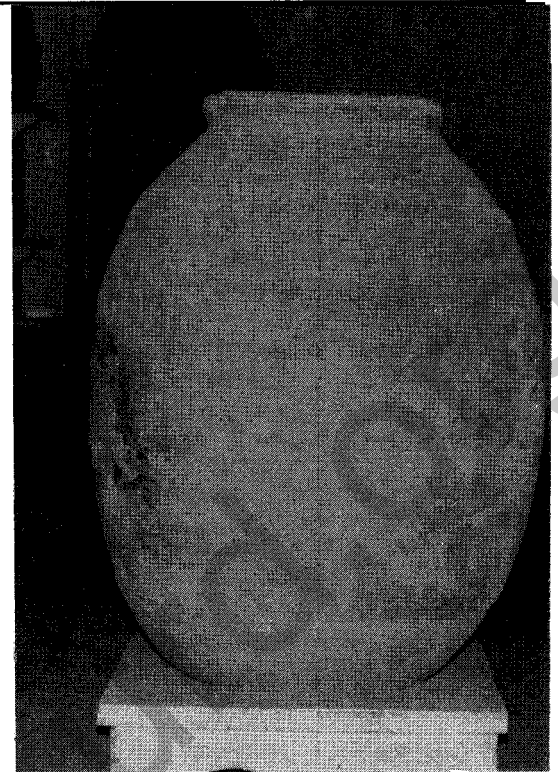
XILIK Û SERAMÎKÊN KURDÎ

warinê, ji bo tişt têde veşartinê kub (wek ambarek piçûk) çêkirine. Ev tiştên ku me li serê binav kirin, di destpêkê de mîna madeyek li ser wan

destariyek hêjahatîye kirin mîna roj (tav), hîv, stêr, neqşê cihê cihê yên heywanan, yên gîya û daran, yên gul û gulîlkan, xetên rast û çep û yên rapê çî, bi wênayên cure cure ve hatine xemilandin.

Li gel xwelî û heriyê, piştî demek, mirovan ji paxir û zîv û platin û zêr û hesin û tunc û mermer û şuşe jî gelek berhemên hunerî çêkirine. Her di çêkirina van tiştan de ji xebat û suxlê xwe yê xilik û seramikê jî istifade kirine.

Hunerê seramikî yê Kurdî her çend ne bi ser xwe bûye û li gel yên qewmên din têkel bûye jî disan adet û toreyên Kurdî, rêbaz û nêrînên wî yên bajarvanîyê wek

formek taybetî di van berhemên pîroz de xwe didin xûyan. Bêgûman di pêkhatina çand û hunera gelên Asya de Kurd xwedî parek girîng in.

Piranîya van berhemên hunerî, sayîya zanayên arkeolog de -ku di navçeyên cihe cihe yên Kurdistanê de dest bi erdkolanê kirine û gelek tiştên hunerî û bajarvanî yên kevnare derxistine- bi dest ketine. Cure cure afirandinên seramikî doz kirine û bi xwe re birine danîne muzexaneyên welatên xwe. Wek muzexaneyên Britanya, Almanya, Luwr û yên din. Di van salên dawî de li bajarê Silêmanî, Kerkuk û Hewlêr de jî muzexaneyên arkeologîyê dane çêkirin û gele berhemên rengîn û cihê cihê yên ku di navçeyên Kurdistanê de bi dest ketine anîne têde danîne. Lê li ser navê Mezopotamya û Iraqê hatine qeyd kirin û nasandin.

Ne tenê ev, mîna şixul û pêşeyên zêringerî, hesingerî, kinc- kol, tewn, çulfa, goşkarî, dartaşî (neccarî), xellacî (karê pembû avêtinê), zîndurin, bûrkolan, ximxaneyî (boyaxane), debaxî... û yên din jî wek yê xwe nîşandane.

Wergêr: M. DÜZGÜN

13. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE ANADOLU HALK AYAKLANMALARI

ÇOMAR BÖLÜKBAŞI AYAKLANMASI

13. Yüzyıldan başlayarak günümüze değin Anadolu'da halk ayaklanmaları açısından bir süreklilik göze çarpmaktadır. Bunun nedeni açıktır: Gerek Selçuklular, gerekse Osmanlılar döneminde Anadolu halkının emeği, üretimi, ekonomik değerleri sürekli olarak acımasız ve amansız bir biçimde talan edilmiş, devlet yöneticileri tarafından yapılan vurgunlar, soygunlar doğal bir hak olarak görülmüştür. Osmanlı paşaları ve vezirleri içerisinde yaptığı soygunlar ve aldığı rüşvetlerle kısa sürede Karun gibi zengin olan devlet yöneticileri vardır (1). Devlet halkı bir yandan acı ve gözyaşından başka bir şey getirmeyen seferlere koştururken, bir yandan kendi talan ve yağma kavgalarına sürerken, onlardan çeşitli adlar altında ve altından kalkamayacakları ölçüde ağır vergiler almıştır. Osmanlı'nın halktan aldığı bu vergiler şunlardır: **Öşür, Ağnam Resmi, Avarız Akçesi** (Tekâlif-i Divaniye), **Cizye** (Haraç), **Kovan Resmi, Cerime, Resm-i Bennak, Resm-i Mücerred** (Bekârlık vergisi), **Peşkeş, Hücçetiye, Kâtibiye, Nüzül Akçesi, Damga Resmi, Tapu Resmi, Yol Yürüme, Un Öğütme, Hayvan Kesimi, Kürekçi Akçesi, Yasakçı Hakkı, Yem Hakkı** (Sâlâriye)... vs.

Osmanlı buna karşılık onlara ne vermiştir? Bu soruyu sormamız nedensiz

değildir. Çünkü yönetimler halka kan, zulüm, zorbalık, sömürü ve soygundan başka hiç bir şey vermemiş; kendilerini her bakımdan ayakta tutan, güç olmasına rağmen hep hor görmüş, ağır biçimde ezmiş, yoğun baskılar altında tutmuştur. Üretim yapılabilen topraklar **Timar, Zeamet** ve **Has** isimleri altında (2) sarayın adamlarına, bir kısmı malikâne (mülk), ocaklık, geçimlik olarak bölge derebeylerine, ağalarına, şeyhlerine, bir kısmı tekkelere ve zaviyelere tahsis olunmuştur. Halka ise karın tokluğuna çalışmak, vergilerini ödemek ve Osmanlı'nın yağma seferlerinde ölmek kalıyordu.

Bu durumun sonucu olarak halk aç kalmış, açıkta kalmış, yaşamından bezdirilmiş, öyle ki dağlarda ot yayılır hale gelmiştir. Koyu bir Osmanlı olan **Koçi Bey** bile padişaha sunduğu risalesinde "Bu zulme reaya (çiftçi ve köylü) nasıl dayansın" diyor (3).

Bu durum karşısında Anadolu halkının bir tek seçeneği vardı: Ne pahasına olursa olsun yönetimlere karşı ayaklanmak, onları devirerek hakka ve adalete dayalı bir yönetim kurmak... Özellikle ayaklanmaların bu siyasi yönü gözardı edilemez. Olay sonuçta iktidar kavgası, bir ölüm-kalım savaşımıdır.

Ayaklanmaların kimileri dinsel görünümüne sahip olarak ortaya çıktıkları halde,

özünde dinsel nedenlere dayanan ayaklanmalar değildir. Her ayaklanmanın çeşitli biçimlerde ortaya çıkan kendine özgü ekonomik, siyasal ve sosyal nedenleri vardır. İlginç olan dinsel görünümüne bu ayaklanmalara da çeşitli toplumlardan, değişik inanç ve törelere sahip birçok yoksul, ezilen, sömürülen insanların katılmasıdır. Bunların tümünün ortak özlem ve istemleri adalete, eşitliğe dayanan, insanlar arasında ayırım yapmayan hakça bir düzen olmuştur.

Yüzyıllar boyunca Anadolu halkını derinden etkileyerek süregelen, yönetimleri, sağır duvarları önemli ölçüde sarsan, onlara büyük korkular yaşatan ayaklanmaların özellikle bu yönleri belirgin olarak öne çıkıyor.

Bugünü anlayabilmek için geçmişini iyi bilmek gerekir. Çünkü geçmişini bilmeyenin geleceği olmaz. Bu aynı zamanda dünü bugüne, bugünü yarına bağlamanın en önemli yoludur. Bizler, bu nedenle tüm bu olayları geniş boyutlarıyla ve gerçekçi bir biçimde kavramak, temelindeki nedenleri araştırmak, kökenine inmek zorundayız. Bu anlamda çeşitli biçimlerde ortaya çıkmış olan bu ayaklanmalarla toplumun sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapısı ve koşulları arasında sağlam bağlar kurmak gerekiyor. Yoksa sağlıklı değerlendirmeler yapmak, sağlıklı sonuçlara varmak olanaksızdır.

**13. YÜZYILDAN
GÜNÜMÜZE KADAR
GERÇEKLEŞEN
HALK AYAKLANMALARI**

1. Babailer Ayaklanması (1239)
2. Şeyh Bedreddin Ayaklanması (1416-1419)
3. Şah Kulu Baba Ayaklanması (1511)
4. Nur Ali Halife Ayaklanması (1512)
5. Şeyh Celal Ayaklanması (1518)
6. Baba Zünnun ve Süliünoğlu Ayaklanmaları (1525)
7. Domuzoğan ve Beyce Ayaklanmaları (1526)
8. Veli Halife'nin Ayaklanması (1526)
9. Kalender Çelebi Ayaklanması (1527)
10. Seydi ve Inciryemez Ayaklanmaları (1529)
11. Şah İsmail Ayaklanmaları ve Pir Sultan'ın asılması olayı (1577-1589)
12. Köroğlu Ayaklanması (1589-1590)
13. Davutoğlu Ayaklanması (1597)
14. Neslioğlu (Mehmet Çavuş) Ayaklanması (1597)
15. Şahgeldi Ayaklanması (1597)
16. Karayazıcı Abdülhalim Bey Ayaklanması (1600-1601)
17. Deli Hasan Bey Ayaklanması (1601-1603)
18. Kınalıoğlu (Mustafa) Ayaklanması (1603)
19. Devriş Nazir Ayaklanması (1603)
20. Taviş Ahmet Ayaklanması (1605)
21. Kalenderoğlu Pir Ahmet Ayaklanması (1592-1608)
22. Canbulatoğlu Ayaklanması (1607)
23. Cennetoğlu Ayaklanması (1625)
24. Sakarya Şeyhi Ahmet Baba Ayaklanması (1638)
25. Kara Haydaroğlu Ayaklanması (1647)

26. Varvar Ali Paşa Ayaklanması (1647)
27. Katircioğlu Ayaklanması (1649)
28. Gürcü Abdünnebi Ayaklanması (1649)
29. Çomar Bölükbaşı Ayaklanması (1649-1650)
30. Kara Mahmut Ayaklanması (1686)
31. Patrona Halil Ayaklanması (1730)
32. Atça'lı Kel Mehmet Ayaklanması ve Aydın İhlâlî (1829-1830)
33. Türkmen Ayaklanması ve Aşiretlerin İskânı (1865)

34. Kürt Halk Ayaklanmaları (1914-1938).

Bu dönem içerisinde ortaya çıkan irili-ufaklı

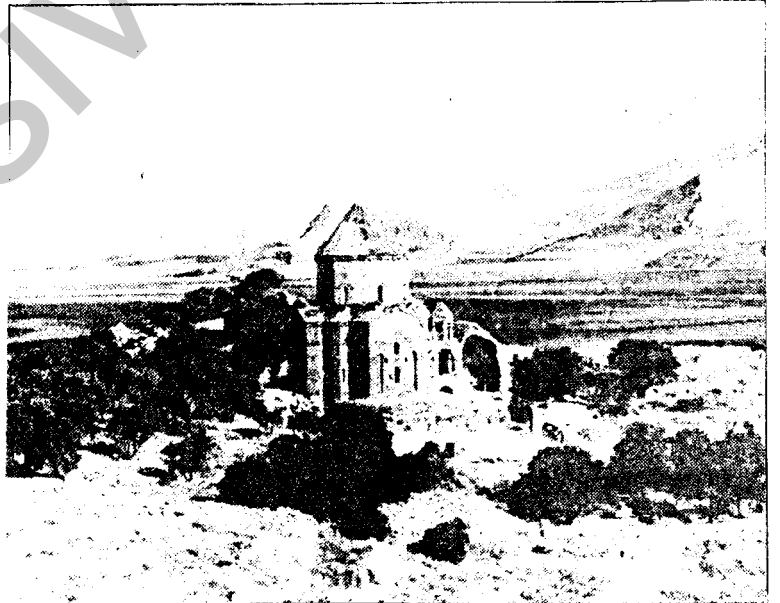
Kürt Ayaklanmaları şunlardır:

1. Bitlis Ayaklanması (1914)
2. Milli Aşireti Ayaklanması (1920)
3. Cemil Çeto ve Derviş Çeto Ayaklanması (1920)
4. Koçgiri Ayaklanması (1921)
5. Şeyh Said Ayaklanması (1925)
6. Roçkotan ve Raman Olayları (1925)
7. Sason Ayaklanması (1925)
8. I. Ağrı Ayaklanması (1926)
9. Koçuşağı Ayaklanması (1926)
10. Mutki Ayaklanması (1926)

11. II. Ağrı Ayaklanması (1927)
12. Bicar Olayları (1927)
13. Asi Resul Ayaklanması (1929)
14. Tendüruk Olayları (1929)
15. Savur Olayları (1930)
16. Zeylân Ayaklanması (1930)
17. III. Ağrı Ayaklanması (1930)
18. Oramar Ayaklanması (1930)
19. Pülümür Ayaklanması (1930)
20. Dersim (Tunceli) Ayaklanması (1936-1938)

**ÇOMAR BÖLÜKBAŞI
AYAKLANMASI
(1649)
VE
ÇOMAR AĞIDI**

Çomar Bölükbaşı, Malatya civarında bulunan İzoli Kürt Aşiretindedir (4). 17. yüzyılda 1649-1650 yıllarında isyan etmiş, gözünü daldan budaktan sakınmaz (şahbaz ve bahadır), oldukça dürüst, cesur ve yiğit biridir.

**Gevaş: Liman (XIX. yüzyıl ortaları).
(Pars Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri)**

Dağa çıkış nedenlerini kesinlikle bil-

miyoruz. Fakat isyanın asıl nedeni olarak Anadolu'yu kasıp kavuran yoksulluk, sefalet ve Osmanlıların baskısı, zulüm ve sömürüye dayanan yönetimi gösterebiliriz.

Çomar Bölükbaşı, 1649'da Osmanlı'ya karşı isyan ederek binlerce kişiyle Üsküdar'a kadar yürüyen Gürcü Abdünnebi'nin baş Bölükbaşısıdır. Bu büyük isyana dört yüz seçme adamıyla birlikte Katırcıoğlu ve Kazaz Ahmet gibi dönemin başka ünlü isyancıları da katılmıştır(5).

Çomar bu isyanda yer almadan önce

manlı askerinin bir bölümünü bozguna uğratmasına rağmen yenilgiden kurtulmamıştır.

Çomar Bölükbaşı hakkında en ayrıntılı bilgiyi, onunla bir kaç kez karşılaşarak serüvenlerine yakından tanık olan, bir kezinde affedilmesine aracılık yapan ve "Nice savaşlarda binlerce gazi gördüğüm oldu ama, Çomar Bölükbaşı gibi yiğit ve bahadır bir er görmedim" diyen Evliya Çelebi'de buluruz (6).

Evliya Çelebi, Çomar Bölükbaşı'nı ilk kez Osmanlı'yla Gürcü Abdünnebi güçleri arasında 5 Ağustos 1649'da meydana gelen Üsküdar-Bulgurlu cenginde

Bu savaşta ayaklanmacılar yenilmiş ve dağlara geri çekilmişlerdir. Bir çoğu dağlara sığınmak zorunda kalmıştır. Evliya Çelebi'nin onu ikinci kez görmesi Eskişehir'den Akşehir'e giderken, Eskişehir-Seyitgazi arasındaki dağlarda bir ormanın içinde olmuştur.

"Sabahleyin abdest alırken, Rüstem gibi cesur ve arslan gibi heybetli bir kimse çıktı karşıma. Kendisinden ertlik umulan bu yiğit, atı ile ve donu ile bir dağ içinde çıkıp gelmişti. Ama açtı ve kendisi halsizdi. Ben hemen "Bu iyi bir alamet değildir" düşüncesiyle durumu inceledim. Öğrendim ki Üsküdar cenginde Gür -cü

Nebi'nin baş Bölükbaşısı olan Çomar Bölükbaşı imiş.

Derhal yanıma çağır dım. Hal ve hatırını sorduktan sonra, kalkıp iki yanağından öptüm. Amma sanki zehir içmişim. Bıyıkları kulağına erişmiş, tıraşlı, acayip yüzlü, çirkin ve kötü bir kimse idi. Fakat göz yumup:

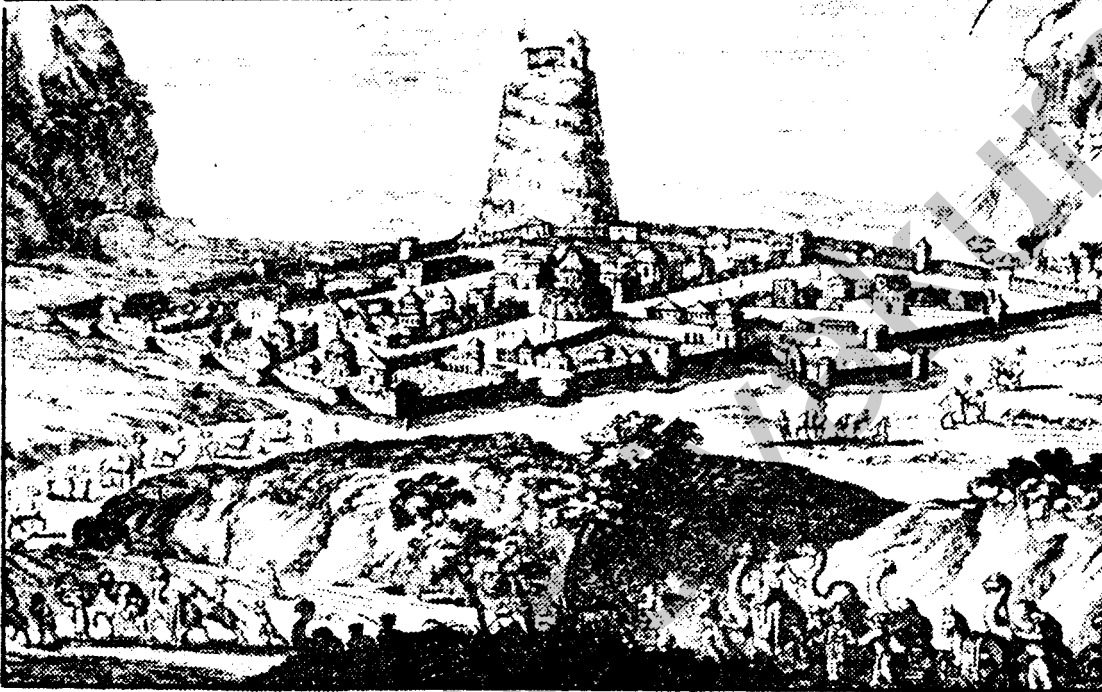
- "Ti, tiz menzilci, tüütün, kahve getir. Heybede hazır ne varsa getir, bu kardeş ile yiye lim" dedim.

Amma yemek yemeyi bile kabul etmeyip kalkmak istedi.

- "Elbette bir lokmamızı yemelisin" dediğimde, ister istemez bir yere oturup yemeye başladık. Ben söz açıp:

- "Dünya ve ahiret kardeşim ol, devletten düşmüş bir yiğide benzersin, atların perişan olmuş. Nerelisin ve adın nedir? Bana bağışla, bu perişan halini bir anlat" dedim. Hemen söze başlayıp:

- "Madem ki bana kardeş dedin ve kabul ettin, artık sen benden emünsün, ben de senden... Yemeğini dahi yedik. Ben, İzoli Kürt kabilesindenim. Gürcü Nebi'nin baş Bölükbaşısıydım. Adıma Çomar Bölükbaşısı derler, Üsküdar cenginde bozulup geçecekçe, dağdan dağa kaçacakça buraya gelip

Bilis: Şehir ve kale (XVI. yüzyıl). (Pars Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri)

Bölükbaşı mıydı? Elimizde bu konu ile ilgili yeterince bilgi yok. Bilindiği gibi bölükbaşılar Osmanlı döneminde Valiler, Sancakbeyleri ve birlikte hareket ettikleri önder konumundaki isyancılar adına asker yazar ve toplarlar. Aynı zamanda topladıkları Sarıca, Sekban, Tüfekçi ve Levent denilen her biri "Zehri kaatil" ve şahbaz bu yiğitlerin yönetimini ve kumandanlığını da üzerlerine alırlardı.

Çomar Bölükbaşı, Gürcü Abdünnebi ayaklanmasında önemli yararlıklar ve yiğitlikler göstermesine, birçok kez Os-

görmüştür. Evliya Çelebi bu cenkte gördüğü Çomar Bölükbaşı'nın yiğitliği - ne ve korkusuzluğuna hayran kalır ve onu şöyle anlatır:

"Celalilerin kırk-ellişer dirhem dalayan tüfeklerine aldırmaııp Şam'lı Osman Ağa kalkanını yüzüne tutup ateş saçan kılıcını eline alarak at sürdü. Öniüne geleni yereçaldı... Amma onlardan Celali Çomar Bölükbaşı da İzol' lu Kürt kabilesinden Rüstem gibi mert idi. Yedi defa Paşa'nın, onbir kere Osman Ağa'nın üslerine hücum etmiş, her hamlesinde burnu kışırdayıp mulaka bir iki adam öldürmüş, geri boş dönmemiştir."(7)

sana düştüm." dedi.

Hemen kalkıp yine yüzünü gözünü öptüm. Sanki gön derisi öpmüştüm. Kulları neşter gibi dudaklarıma ve ciğerlerime battı.

Ben;

- "Canım, ben şimdi o cenkten geliyorum. Çarhacı Mehmet Paşa alayına, Şam'lı Osman Ağa'ya karşı cenk ederek adamlarını aktaran sen misin? Ey, imidi birader. Ben seni elden komam. Ben Şam veziri Murtaza Paşa'nın ağalarından güve nilir bir kimseyim. Üsküdar cenginde senin yiğitliğini ve cesaretini gördüm. Ben seni elden komam. Paşa efendiye götü rürüm" dedim.

Bana,

- "Canıma minnet. Amma atlarım halsizdir. Bozulalıdan beri gündüz sarp dağlarda yatarım, gece yollarda giderim. Nefr-i âm(8) korkusundan köy ve kasabalara uğramıyorum. Artık açlık canıma yetti. Burada sana rastladım. Senden bir av alalım derken, Hızır gibi tatlı dilinle ve nimetle bizi avladın. Amma siz ulak olduğunuzdan, cenk görmüş bu yorgun at larla size arkadaş olmam imkânsızdır" dedi.

Ben de şöyle dedim,

- "Birader, senin hatırın için ben dahi menzil menzil giderim. Atların kalırsa sana at verelim. Hemen durma gidelim." Yemin billah ederek onunla birlikte yola çıktık. (9)

Evliya Çelebi bundan sonra Çomar Bölükbaşı'nı Şam'a Murtaza Paşa'ya götürerek onu affettirir ve Bölükbaşı yazdırır. Çomar Bölükbaşı burada yiğitliği ve mertliğiyle önemli yararlıklar gösterir. Buna karşılık Murtaza Paşa bir süre sonra Sivas Valisi olunca Çomar Bölükbaşı'na Niksar Subaşılığını (10) verir. Fakat altı ay geçtikten sonra Niksar Subaşılığını Çomar'ın elinden alarak yörenin Ağalardan Tabanı yassı Merzifon'lu Dilaver Ağa'ya verir. Bu atamada büyük bir ola salıkla Dilaver Ağa'nın Murtaza Paşaya yüklü miktarda verdiği rüşvet rol oynamıştır. Çünkü o dönemde bu türden atamalar rüşvetsiz yapılmaz ve rüşvetler peşin peşin alınırdı. Rüşvetsiz iş

görülmeyen bir devirde Murtaza Paşa'nın Rüşvet vermiyen Çomar Bölükbaşı'nı bu görevde tutması elbette düşünülemez. Tabanıyassı Dilaver Ağa bununla da kal maz, Çomar Bölükbaşı'nı Niksar'da hap seder, bütün malına mülküne el koyar. Çomar Bölükbaşı'nın ve yanındaki adam larının sadece birer atları kalır. Çomar hap isten çıktıktan sonra Niksar'dan Sivas'a gelerek Murtaza Paşa'ya durumu anlattı.

- "Devletlü vezir, Niksar'ı benim bay rağım altındaki yiğitlerin ulufesi altında ihsan eyledin. Şimdi beni Dilivar Ağa bu hale koydu" deyince,

Murtaza Paşa,

- "Öyle olur. Subaşılığını Dilaver ağaya verdim. Ben ondan hesabı kusursuz alırım" dedi.

Çomar Bölükbaşı ise,

- "Balık baştan kokar. Haberin doğruluğunu Lokman'dan aldım" diyerek Sivas'tan ayrıldı.

Kendi başının çaresine kendisinin bakması gerektiğini anlayan Çomar, bir gece içinde yedi yüz adamıyla birlikte ılgarla Merzifo'na geldi. Dilaver Ağa'nın çiftliğini bastı. Kehüdasını asarak, bütün parasına el koydu. Peşinde atlarına binerek bütün çiftliği ateşe verdiler. Sonra yine dağlara, yine kurşun... yine kavga. Dağların beyi oldu. Ağalara, beylere, paşalara aman vermedi. Onlardan yolsuz lukların, düzenbazlıkların hesabını sor maya başladı.

Evliya Çelebi'nin Çomar Bölükbaşı'yla bir başka karşılaşması da Sivas'tan İstanbul'la gelirken Kızılırmak kenarında bağlık bahçelik bir alanda olur. Evliya Çelebi burada ırmağı geçeceği sırada sekiz kişi tarafından soyulur. Soy anlar kaçtıktan sonra Çomar'ın dört adamı Evliya Çelebi'yi görerek yakalar lar. Evliya Çelebi bu durum karşısında oldukça korkar ve olayı şöyle anlatır:

- "Gaziler, bu kadar malımı ve adamlarımı aldınız. Allah aşkına canıma kıymayın" dedim.

Yakalayanlardan birisi,

- "Bre malını kim aldı? Biz bağda üzüm yemekteyiz" dedi.

Ben,

- "İşte malımı götürüyorlar" dediğimde, biri dedi ki,

- "Bil bakalım bu malı alanlar bizden midir? Bre Habib sen bunları Bey'e götür. İsterse boyunlarını vurup atalarını alsın, isterse azad etsin."

Üçü yenilgiye uğradığımız yere at koşturup gittiler. Onların bir adamı beşimizi bağlayıp, bağlar içinde at üzerinde götürmekte idiler. Bin adım kadar gitmeden gördüm ki, bir çimenlik içinde onbeş adet çadır kurulmuş idi. Ben dedim ki,

- "Şahbazım, bu çadırlar nedir? Beyi kim?"

O yiğit,

- "Bizim Çomar Bey'dir" dedi.

.....

Bizi bağlayarak Çomar'a götürmeye memur olan nefere dedim ki,

- "Şahbazım koç başın için ve taşıdığın silah hakkı olsun, yol ve kural larınızdan çıktığınız zaman kulağınıza fısıldanan söz için olsun, sana sözden söz ettim. Beni Bölükbaşı Çomar huzuruna böyle götürme. Ayıptır. " Niçin böyle bağladın?" diye bizi yola çeker."

Hemen o yiğit,

- "Sen Sarıca'dan silahlı musun?" dedi.

Ben,

- "Evet. Bölük Ahmet Paşa'nın öncüsü idim. Silahlı olup, Bağdat derneğinde ayrı çıktım" deyince atla yanıma gelip,

- "Nefis sözünden sonra söz attım, sakın el kaldırma" dedi.

Ben,

"Pir sözü olsun" deyince ellerimi çözdü, birbirimizle öpüştük. Ben öbür adamlarımın ellerini çözüp, o yere yakın Çomar Bölükbaşı'nın çadırlarına doğru at bırakıp, Çomar Bey'in çadırı önünde attan indik. Çomar Bölükbaşı beni görünce, çadırından dışarı çıkıp bağrına bastı. İçimin ateşinden iki gözüüm yaşla dolup,

- "Aman karındaş, silahdaş, yodaş, sırdaş. İki yük malımı adamların işte şu bayırda alıp gütüler. Dört yiğitte beni gaflet üzerine basıp, bağlayıp bu yiğide teslim ettiler. Bu yiğit bana üstâdımız silahlı berekâtıyla söz verip, serbest bırakarak

sana getirdi. Sarıca aman, benim malım..." diye feryat edince, bizi getiren yiğide,

- "Bre Habib nasıl oldu?" diye sordu.

O da hikayeyi bir bir anlattı. Hemen at isteyip binerek, üç yüz kadar ateşli şahbaz ile beni de götürdü. Bana tesseli vererek, " Evliya Çelebi, dem çekme. Malın helal ise yabana gitmez. Sen hemen bize, cenk edip malını aldıkları yeri göster. Biz onları izinden ve tozundan buluruz." deyip ilgar ile giderken, bir de gördük ki karşı tarafımızdan yokuş aşağı üç yiğit geliyor. Onlardan birisi attan inerek Çomar'ın dizini öperek,

- "Akşamleyin çadırlarda Meryemoğlu, Sincan'lı Hüseyin ve Tokat'lı Ali bölüğümüze söz atıp sabahleyin lanet okuyup gittiler. Onlara dört yiğidimiz de katılıp tam sekiz kişi kaçtı. Bu beye de rasgelip iki seyishânesiyle dört kölesini aldılar... Malı dağa götürüp pay etseler gerek. Malı dağda gömmeden yetişelim." dediğinde Çomar,

- "Bre hay hay" deyip at bırakıp gittik..."(11)

Daha sonra Çomar Bölükbaşı soyguncuları yakalayıp onları öldürür ve Evliya Çelebi'nin malını geri verir. Orada bir gece eğlendikten sonra tuz-ekmek hakkı için helallaşarak Çorum'a doğru çekip gider. Çomar'ın daha sonra Batı Anadolu bölgesine geçtiğini görüyoruz. Batı Anadolu'ya, o dönemde gerek ayaklanmaların yoğun olduğu bir bölge olması, gerekse dağlık ve ormanlık alanlarıyla barınmaya elverişli koşulları bulunması nedeniyle gitmiş olmalıdır. Bu bölgeye geçtiğini Manisa kadısı -na, Mütesellime, Yeniçeri serdarına ve Kethûdasına gönderilen bir fermanan anlıyoruz. Aşağıda sunduğumuz bu fermana Saruhan yöresinde ayaklanmaların bastırıldığı belirtilerek Bozulus Türkmen aşireti (12) ağasının yanında bulunan Çomar Bölükbaşı'nın buradan Manisa Müteselliminin yanına gittiği bildiriliyor. Kendisiyle neferlerinin yakalanarak haklarından gelinmesi ve başlarının kesilerek İstanbul'a gönderilmesi isteniyor.

Bil - fiil Manisa'da seccade nişin -i şeriat garra olan Efendi zidet fazailühu ve mefahir - ül - emasil vel - akran liva - i mezbur müfesellimi ve Kethüdayeri ve Yeniçeri serdarı ve âyân - ı vilâyetin işerleri zide karühum inha olunur ki Hâliyâ kutta'ı tarik ve رودي türedi eşkiyasından Çomar Bölükbaşı Bozulus Ağasından ayrulub varub mütesellimin hizmetinde olduğu mütehakkik olmağla Buyuruldu Tahrir olunub Kudvet - ül - emasil - i vef - akran... zide kadrühu tâyin ve isal olunmuşdur Vusulünde gerekdir ki mübaşir - i merkurum ma'rifetile cümleliz yekdil ve yekcihat olub şaki - i mezbur Çomar bölükbaşı ve nefarati ve eşkiyasını bieyyi veçhegân hakkından gelüb başların tarafımıza könderesiz Malları sizin ve başları bizimdir Husus - ı mezburu bir veçhile ihmal İtmiesiz zikrolunan eşkiyaların hakkından gelmek lâzım - ı din - i devletdir Eğer zikrolunan eşkiyayıbiriniz himaye edüb sıyanet ederseniz cümleliz nedamet çekmek mukarrerdir Ana göre basiret ve intibah üzre olub muceb buyruldu ile amel olunmak deyu fi 27 R sene 1650 ?

Fermenin teksti (13)

Güntümüz Türkcesiyle:

Şu sırada (gerçek olarak) Manisa'da şeriatın parlak bilgi seccadenişin-i olan (seccadesinde oturan) Efendi - bilgisi çok olsun - benzerleri içerisinde övünülecek, adı geçen bölge müfesellimi (mütesellimi) (14), kethudayeri (kethûdası) (15), Yeniçeri serdarı ve vilâyetin ayanlarına (16) bildirilir ki, şimdiki zamanda yolkesen (haydut) ve türedi eşkiyasından ÇOMAR BÖLÜKBAŞI Bozulus ağasının -dan ayrılıp Mütesellimin yanına varıp hizmetinde olduğu ortaya çıkmakla buyruldu... Cümleliz gönülden bir olup ve birlikte adı geçen şaki ÇOMAR BÖLÜKBAŞI ve eşkiya neferlerinin mutlaka hakkın dan gelip başlarını tarafımıza gönderesiniz. Malları sizin, başları bizimdir. Adı geçen hususu ihmal etmeyiniz. Zikrolunan (belirtilen) eşkiyanın hakkından gelmek dine ve devlete gerektir. Eğer zikrolunan eşkiyayı biriniz himaye edip sıyanet ederseniz (korursanız) cümleliz pişmanlığa çekmek kararlaştırılmıştır.

Ona göre akıllılık ve uyanıklık üzre olup emrin uygulanması buyruldu.

Manisa şerîye sicillerinden alınan bu ferman için Çağatay Uluçay 1100 (1689) tarihini veriyor ki, bu tarih kesinlikle doğru olamaz. Çünkü Çomar Bölükbaşı 1651 yılında Van'a gitmiş, 1652'de öldürül müştür. Bizim tespitlerimize göre bu ferman büyük bir olasılıkla 1650 tarihinde verilmiş olmalıdır. Ancak sözkonusu yanlışlık nereden kaynaklanıyor, şimdilik bunu belirleme olanağı bulamadık.

Gelişen olaylar sonucu baskıların artması, saldırıların yoğunlaşması üzerine Çomar Bölükbaşı'nın Batı Anadolu'da barınması zorlaştı. Olaylardan bir süre sonra Van'a Şemsi Paşa'nın oğlu Van Valisi Mehmet Emin Paşa'nın yanına gitti. Bu duruma göre Mehmet Emin Paşa'yı daha önceden tanıyor olsa gerektir. Fakat orada da yine ayaklanarak bayrak açtı. Mehmet Emin Paşa, bu sıralarda Çomar'ı askerinin başına, kumandanlığa getirdi. Çomar, çevrede bulunan çeşitli yerlerin hanlarıyla çatışmaya girdi.

Bu çatışmanın çeşitli nedenleri vardır. Kürdistan'ın büyük bir bölümünü 1512-1514 yıllarında ele geçiren Yavuz Sultan Selim, bu bölgeyi yerli ağların ve beylerin elinde yurtluk, ocaklık, geçimlik, ve malikhâne olarak bırakmıştır Çünkü Osmanlı merkezi yönetimi buralarda tam egemenlik kuramamıştır. Bu ağalar, beyler senelik Osmanlıya belli bir miktar vergi öderler, aynı zamanda oturdukları yerin egemeni olarak yaşayıp han ünvanını

taşırlardı. Osmanlı merkezi yönetimi bu hanların üzerinde gözcülük yapmak ve senelik vergilerini toplamak için Van'da bir vali bulunduyordu.

Bu arada hanlardan kimilerinin gerek bağımsızlık, gerek vergi ve haraç vermek gerekse halktan aldıklarına tek başına sahip olmak için sık sık başkaldırdıkları oluyordu.

Osmanlı valisi Mehmet Emin Paşa'yla vergilerini vermemekte direten Hakkari hanı Yezdan Şir Han ve Hoşap Hanı Mahmudi Suleyman Hanın arası oldukça açıldı. Çomar bu hanlarla çatışmaya girdi. Onların egemenliğinde bulunan çeşitli yerleşim birimlerine baskınlar düzenledi. Hanların binlerce sığına ve koyununa el koydu.

Bu arada Van valiliğine 1651 yılında, ocak ağa-larından Bektaş Ağa'ya (17) yüce rüşvet veren İbrahim Paşa atandı. Çünkü Osmanlıdan bütün atamalar rüşvetle görülüyor, rüşvetsiz iş dönmüyordu. Halk İbrahim Paşa'yı kabul etmedi. Van'daki yerli-kulu askerleriyle kapı kulu muhafızları arasında şiddetli çatışmalar çıktı (18). Mehmet Emin Paşa, bu durum karşısında bağımsızlık elde etmek amacıyla Osmanlı'ya karşı isyan etti. Fakat Diyarbakır'dan gelen Osmanlı askerinin ve yeni çerilerin, kalesini topa tutması üzerine tutanamıyacağını anlayınca İstanbul'a kaçıp Osmanlı veziri Melik Paşa'ya

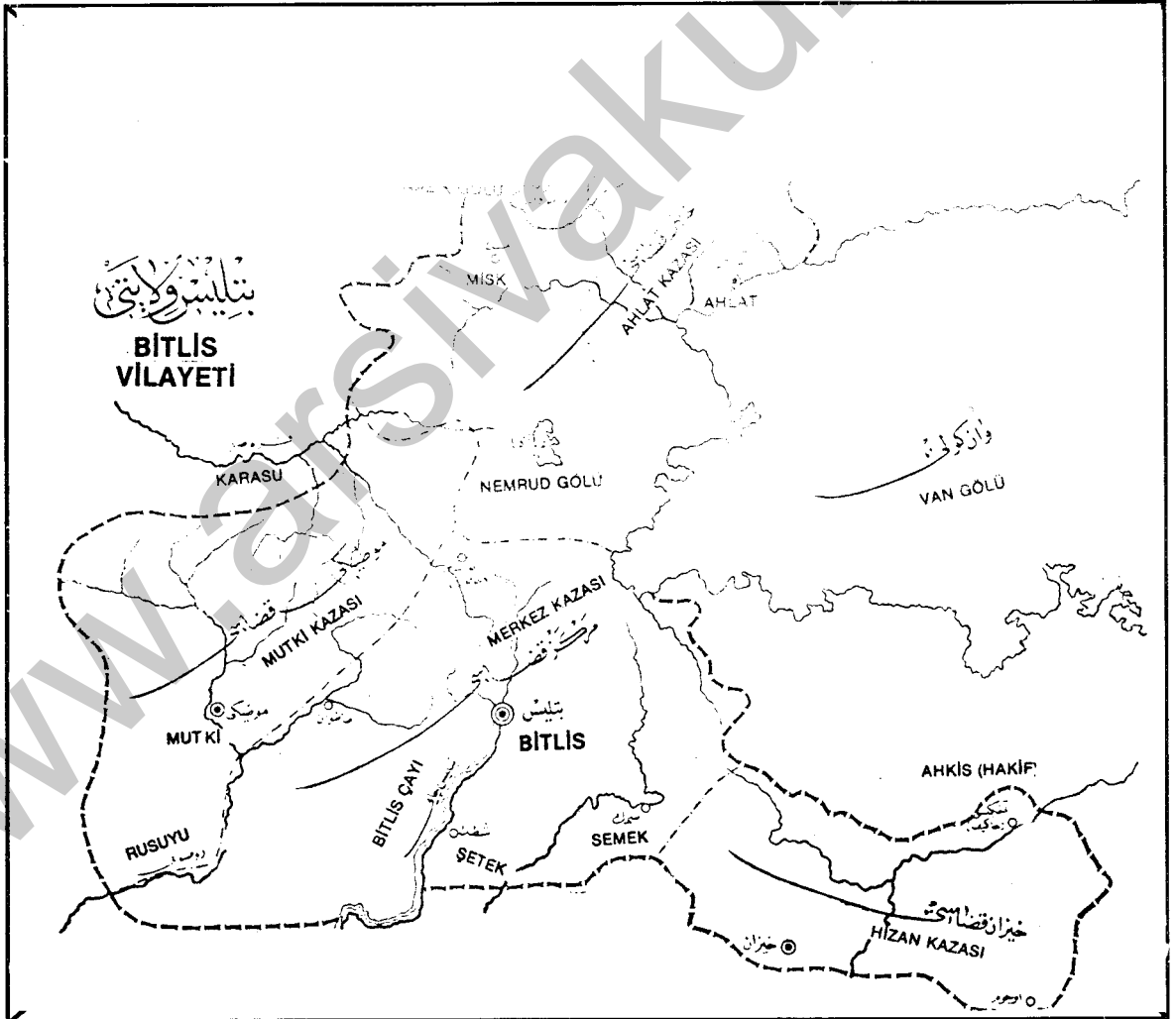
sığındı. Suçlarının affedilmesini istedi ve Girid'e gitmesi koşuluyla suçları affedildi.

Yalnız kalan Çomar Bölükbaşı "Van'da kalmak bana haramdır" diyerek Bitlis Han'ının yanına gitti. Bir süre sonra Çomar'ı çok seven ve saygı duyan Van'lılar 1652 yılında onu geri çağırdılar.

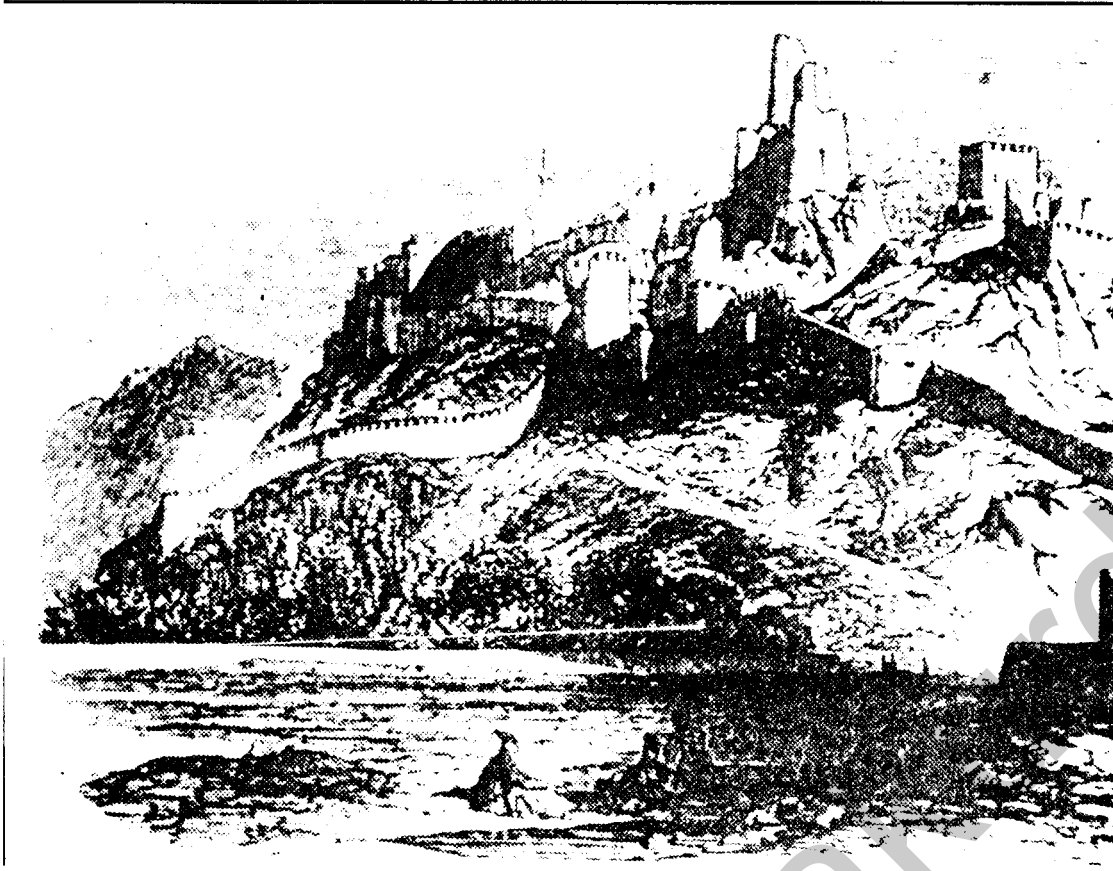
Bu çağrıya uyan Çomar, elli seçkin yiğidiyle Kuskunkıran yolundan Van'a gelirken, Vanlılarla çatışma içerisinde olan Hakkari Han'ının altıyüze yakın adamı tarafında Van gölü kenarında Kepan denilen yerde pusuya düşürüldü.(19)

Burası, çevresi kayalık, yanı yönü kapalı derin bir boğazdır. Çomar'ın önünü, arkasını çevirdiler. Dışediş bir ölüm kalım savaşı başladı. Çomar hemen atından inip "Bre koman yiğitlerim" diye nara atıp, Hakkari askerinin üstüne

yürüdü ve onların yetmiş adamını düşürdü. Savaş kızışarak beş saat devam etti. Çomar elli yiğidinin yirmisini yitirdi ve otuz adamıyla kaldı. Bu durumda düşman askerinden yüz kişiden fazlasını kırdı. Fakat bu sırada Vustan kalesinden Hakkari askerine iki bin kişi daha yardıma geldi. Çomar Bölük -başı yine de yılmadı. Düşmana aman vermeden döne döne dövüşürken bir de baktı ki bütün yiğitleri kırılmış. Altı saatlik cenk sonunda yalnız kaldığından atının yanına vardı. Yelesini okşadı, gözü nü öptü. "Bismillah, ey Dağlı Doru" diyerek bindi, yalın kılıç dalı satır Hakkari askerinin arasına daldı. Yine at üzerinde bu minval üzeri adam kırarken bir ara gördü ki, Kepan boğazında üç binden fazla asker kendisini çevirmiş. Hiç bir taraftan kurtuluş yeri yok. Gölün kenarı iki minare derinliğinde. Uçsuz bucaksız bir mavilik...

Van Kalesi (XIX. yüzyıl yarısı)
(Pars Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri)

Ansızın" ya *Hak sana sığındım*" diyerek dolu dizgin ata topuk vurdu, gözlerini yumarak kendisini Van Gölü'ne attı.

Çomar kayadan kendisini atar atmaz, kendisi nasıl uçuyorsa atının ayakları da koşu tutar gibi öyle yumuldu. Kendisi de büzülerek atına iyice sarıldı.

Onun bu şekilde uçtuğunu gören Hakkari askerleri önce parçalandığını sandılar, daha sonra kayaları dolaşarak "cesedinin kemerinden kılıcımı, tüfeğini ve diğer eşyalarımı" alalım dediler.

Bu sırada bir kaç adam gelip,
- "*Bre koman, Çomar atılan göl içinde yüzerken Van Gölü'nün karşı tarafına gidiyor.*" dedi.

Bakarlar ki, gerçekten atın sağ tarafına asılmış, atından ayrılmayıp atılan yüze yüze karşı tarafa gidiyor. Bir kısım asker kurtuluşuna sevindi.

- "*Böyle yarar yiğidin yoluna can feda olsun. Burada bu kadar adam kırıp atıyla deryaya can attı. Deryada balık gibi yüzer*

gider. Hak işini onarsın" dediler. Üstüne gitmeyerek peşini bıraktılar.

Fakat yüzlerce asker atlı ve yaya olarak Çomar'ın kendisini göle attığı yerden gölün karşı tarafına üç saatte dolaşıp Çomar'ın önüne çıktılar. Peşinden Hakkari askeri etrafı çevirdi. Çomar binbir sıkıntı ve güçlükte karşı tarafa vardı. Vardığı yer Vustan kalesinin boğazıve Hoşap nehrinin göle karıştığı çayırılık, Çamur deryası bir yerdir.

Kendi yorgun, ati yorgun... Aç, susuz, atından indi. Islanmış üstünü çıkar -dı, sadece iç gömleği ile kaldı. Bazen atı kaldırıp kendi batıyor, bazen kendi çıkıyor atı batıyordu. Epeyce bir süre bataklıklardan çıkmaya çalıştı. Hakkari askeri- nin öncüler de hızla yanına yaklaştılar.

Çomar baktı ki tüfekten, oktan fayda yok. Atı bataklıkta, dermansız... hemen ileri gelenlere yalın kılıç, dal satır daldı. Onları geri püskürttü. Tekrar atının yanına gelerek bir kere daha "ya hay" diyerek atını çekip kaldırdı. At ta çamurdan kurtularak toprağa bastı. Çomar yeniden atına binip düşmana saldırdı. Amma

atında fer kalmamış... Asker dört yanına üşüştü. Çomar ıslak, yalınayak bir durumda bazen atıyla, bazen yaya olarak uzun süre cenk etti.

Bir seferinde atına tekrar bindi, baktı ki atı beş altı yerinden yaralanmış ve gücünü yitirmiş. Sonunda attan umudunu kesti, yaya olarak yalınkılıç, dal satır cenk ede ede sahilde bulunan "Süren Baba" türbesine girdi. Yine savaşmayı elden bırakmadı. Pencere deliğinde

cenk ederken biri kurşun atıp kendisini vurdu. Başını keserek Hakkari Hanı'na götürdüler.

Yezdan Şir Han,
- "*Yiğitler. Başını gövdesinin yanına götürün. Baş gövdesinden ayrı gömülmez*" dedi.

Bunun üzerine başını cesedinin yanına getirip "Süren Baba" türbesinin yanına, vurulduğu yere gömdüler.

Bundan sonra Çomar Bölükbaşı'nın mezarı ziyaret haline geldi. Yaşamı ve savaşımı ise Van, Şirvan ve Meyyan illerinde destanlaşır, günümüze değin halkın sazında, sözünde dilden dile, telden tele dolaşır durur(20).

Mezarı bugün de ziyaret edilir.
Çomar Bölükbaşı'na yakılan aşığıdaki ağıt anasının ağzından yöre halkınca söylenmiştir.

*Çomar dedikleri bir şahbaz yiğit
Oturmuş dostuna veriyor öğüt
Yürü beyim yürü düşmanı dağıt
Yitirdim yiğidim kimden sorayım
Kanlı yarasını ben de sarayım*

*Çomar der ki Bölükbaşı bir adam
Dağların başında kaldı kıratım
Kahpe felek vermez benim muradım
Yitirdim yiğidim kimden sorayım
Kanlı yarasını ben de sarayım*

*Karşıdan karşıya Çomar'ın yurdu
Kendini sorarsan dağların kurdu
Üstüne varamaz bir bölük ordu
Yitirdim yiğidim kimden sorayım
Kanlı yarasını be de sarayım
Çomar'ın Çomar'ın yiğit Çomar'ın*

*Derin derin sızlanır damarım
Ateş düştü yüreğime yanarım
Yitirdim yiğidim kimden sorayım
Kanlı yarasını ben de sarayım*

*Kapan boğazında kavga kuruldu
Kişneyi kişneyi kırat yoruldu
Çevirdi düşmanlar Çomar vuruldu
Yitirdim yiğidim kimden sorayım
Kanlı yarasını ben de sarayım*

*Çomar der ki kırat gemini aldı
Birden kanatlandı denize daldı
Dereler tepeler ah ile doldu
Yitirdim yiğidim kimden sorayım
Kanlı yarasını ben de sarayım*

*Askerler birikti dört bir yanına
Sinekler konuyor akan kanıma
Zalim düşman kıydı nazik canıma
Yitirdim yiğidim kimden sorayım
Kanlı yarasını ben de sarayım (21)*

ACIKLAYICI NOTLAR

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü dönemi sayılan Kanuni zamanında, Kanuni'nin damadı Vezir-i Azam Rüstem Paşa'nın yaptığı vurgunlar ve aldığı rüşvetlerle kısa sürede büyük zenginliğe kavuşması bu olaya tipik bir örnektir. Osmanlı yönetiminde Rüstem Paşa gibi kısa zamanda zengin olan çok sayıda devlet yöneticisi vardır.

2. *Timar*: Yıllık geliri üç bin akçeden yirmi bin akçeye kadar olan yerler.

Zeamet: Yıllık geliri yirmi bin akçe ile yüz bin akçe arası olan yerler.

Has: Yıllık geliri yüz bin akçeden fazla olan yerler.

3. *Koçi Bey Risalesi*. Sadeleştiren: *Zuhuri Danişman*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 69.

4. Osmanlı döneminde İzoli Kürt Aşiretinin yaşadığı yerler şu bölgelerdir: Malatya, Rakka, Erzurum sancakları, Hisn-ı Mansur (Adıyaman), Kâhta kazaları (Malatya sancağı), Harput (Harput), Mardin kazaları (Diyarbakir eyaleti) ve Diyarbakir sancağı... Aşiret bu bölgelerde konar göçer bir yaşam biçimi sürdürmüştür. (Kaynak: *Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, Tercüman Kaynak Eserler Serisi: 1, İstanbul, Sayfa 442)

5. Dömemin yakın tanığı Solakzade, Katırcıoğlu'nun çok büyük yiğitlikler gösterdiğini, meydanda hareket ettiği sürece önüne çıkan cansız bıraktığını yazıyor. Kazaz Ahmet ise, yenilgiden sonra yaralı olarak Akşehir'de, Akşehir sancakbeyi Musa Paşa tarafından yakalandı. Buradan İstanbul'a getirilerek Parmakkapı'da asıldı. (Kaynak: *Solakzade Tarihi*, Cilt 2, Hazırlayan: *Dr. Vahit Çubuk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, Sayfa 592-93)

6. Çomar Bölükbaşı'nın yaşamı ve efsanesi hakkında bilgi veren kaynaklar şunlardır:

a) *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt 10, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, Syfa 7609-7610.

b) *Reşat Ekrem Koçu, Dağ Padişahları*, Koç Yayınları, İstanbul, 1962, Sayfa 117-121.

c) *Mehmet Önder, Efsane, Destan ve Öyküleriyle Anadolu Kentleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1989, Sayfa 503-504.

7. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 3-4, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986, Hazırlayan: *Mümin Çevik*, Sayfa 62.

8. *Nefir-i âm*: Savaş bölgesinde bulunan bütün halkın cenge sürülmesi yerine kullanılan deyim)

9. *Seyahatnâme*, Cilt 3-4, Sayfa 64-65.

10. *Subaşı*, şimdi zabta ve daha ziyade belediye memurlarının gördükleri işleri gören ve kaza kabul edilen kasabaların yönetimi başında bulunan memurun adıdır.

11. *Seyahatnâme*, Cilt 3-4, Sayfa 619-620.

12. Bu aşirete *Tabanlı Türkmenleri* de deniyor. *Cevdet Türkay*, age. sayfa 64

13. *Çağatay Uluçay, 17. Asırda Saruhan, da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa Halkevi Yayınlarından, sayı XI, İstanbul 1944, sayfa 438.

14. *Müesellim*: Vergilerin toplanmasına memur edilen kimse.

15. *Kethüda*: Osmanlı döneminde üst düzeyde devlet yöneticileri ve zenginlerin işlerini gören görevli, kâhya.

16. *Ayan*: Bir yerin, bir bölgenin ileri gelenleri.

17. 19 Ağustos (Ramazan) 1651 yılında ağır vergiler yüzünden İstanbul esnafı çarşıları kapatarak başkaldırdı. Bu olay üzerine adı geçen Bektaş Ağa saray içinde çıkan bir dalaşma sonucu karşıtları tarafından öldürüldü.

(*Solakzade Tarihi* Cilt 2, Sayfa 602-605) 18. *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi*, Cilt 3, Kısım 1, Türk Tarihi Yayınları, Ankara 1988, Sayfa 325.

19. Yöredeki sözlü anlatımlarda, Çomar Bölükbaşı'nı çevirenlerin Osmanlı askerleri olduğu ve kesilen başının İstanbul'a Padişaha gönderildiği söylenmektedir.

20. Yaptığımız araştırmalarda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde "Çomar" isimli yerleşim birimleri tespit ettik. Bu birimlerin Çomar Bölükbaşı'yla ya da Çomar'ın aşireti olan İzoli Kürt aşiretiyle bir ilişkisi var mı? Yoksa bir isim benzerliği mi? İncelemeye değer.

Bu isimler şunlardır:

Çomar Köyü - Ilgaz - Çankırı.

Çomar Köyü - Alaca - Çorum.

Çomar Köyü - Gordes - Manisa.

Kaynak: Köylerimiz, İçişleri Bakanlığı Yayını, Ankara 1968, 2. Baskı, Sayfa 155.

Ayrıca Çomar başı isimli Çorum-Büget Muhararlığına bağlı bir yerleşim birimi daha görülmektedir. Buranın köy olup olmadığını tesbit edemedik. Kanımızca mezra olabilir.

Kaynak: *Meskun Yerler Kılavuzu*, Cilt 1, İçişleri Bakanlığı yayını, Ankara 1946, Sayfa 272.

Yukarıdaki kaynaklarda görülmeyen, fakat Eğriçi Dağı üzerine bulunduğu bildirilen Çorum'a bağlı Çomar isimli bir Kürt Köyü daha vardır.

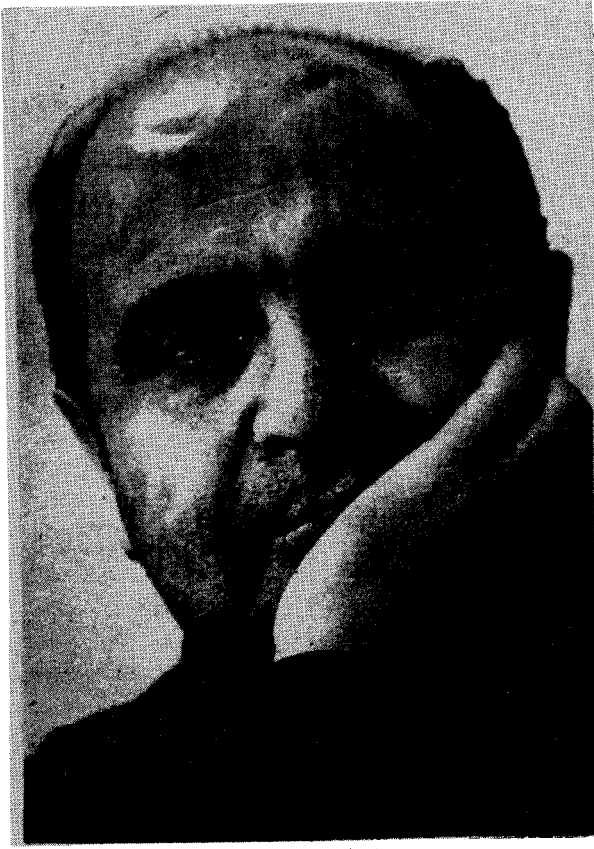
Kaynak: *Can Yoksul, Çomar Ayaklanması*, *Alluurna* dergisi, Sayfa 14, Temmuz 1988, Detmold-Batu Almanya.

Bu köy bu isimi ne zamandan beri taşımaktadır? İsmi yukarıdaki kaynaklarda neden geçmiyor? Bu konuyu şimdilik aydınlatma imkânı bulamadık.

Çomar Bölükbaşı'na yakılan aşağıdaki ağıt anasının ağzından yöre halkınca söylenmiştir.

21. Kaynak kişi: *Ahmet Yayla*, Hicri 1315 Van doğumlu. Okuma yazma bilmiyor. Kürt kökenli. Türküyü eskiden beri biliyor. Deleme Tarihi: 1983.

AHMED ARIF (1927-1991)

ŞAİR AHMED ARİF ÖLDÜ

A. BALI

Ahmed Arif, 1929 yılında Diyarbakır'da doğdu. Orta öğrenimini orada yaptıktan sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Felsefe bölümüne devam etti. O sıralarda şiirle de uğraşıyordu. Siyasal düşüncelerini yansıtan şiirlerinden dolayı Türk burjuvazisinin hışımına uğrayarak (1951 ve 1952'de) iki kez tutuklandı.

Bu yüzden öğrenimini tamamlayamadan üniversiteden ayrılmak zorunda kaldı. Bir süre sonra gazeteciliğe başladı ve emekli oluncaya değin bu mesleğin çeşitli dallarında çalıştı. O bir gazeteci olmaktan çok, büyük bir şair olarak tanındı. Kendi halkının ağıtimsı yaşantısını dile getiren, sanki birden bire özgürlüğe kavuşacakmış olan bir halkın ölmek nedir bilmiyen ümit dolu bekleyişi O'nun şiirlerini daha da anlamlı kılar,

ölümsüzleştirir.

Zulme karşı bir türlü boyun eğmeyen kavga tüfekleri günümüzde bir yaşam tarzına dönüştü. Halkımızın düşmanlarını işaretlerken:

*Bunlar,
Engerekler ve çıyanlardır
Bunlar,
Aşımıza ekmeğimize
Göz koyanlardır,
Tanı bunları,
Tanı da büyü...*

Der. İnsanları büyüleyen bir anlatımı vardır Ahmet Arif'in. Kürt halkının yüz yıllardan beri işlenmemiş, sözlü olarak yaşayan zengin kültürünü korkusuz bir lirizim içinde şiir yoluyla önümüze seren büyük bir ozan... *Anadolu* adlı şiiriyle

sanki O, gelip geçen tüm Anadolu insanına sesleniyor! O ezilen halkların şairidir.

Onun şiirleri ilk kez *Inkılâpçı Gençlik, Yeryüzü, Seçilmiş Hikâyeler, Papirus, Beraber, Yeni Ufuklar* gibi dergilerde yayımlanarak sevildi. Şiirleri günümüzde sadece bir kitap olarak *Hasretünden Prangalar Eskittim* adıyla ve rekeor sayılacak düzeyde 25 kez yeniden basılarak yayımlandı. İkinci şiir kitabını yayıma hazırladığı halde her nedense basımını yapmadan 2.6.1991 günü aramızdan ayrılarak ölümsüzleşti.

O kocaman şöhretiyle mütevazî yaşamını son gününe değin sürdürdü. Çok az konuşan, bir kaç sözle her şeyi anlatan şairdi. *Uyan Hawar* adlı şiirinde şöyle söyledi:

Yangınlar,

*Kahpe fakları,
Korku çığları
Ve irin selleri, aç yurtucular,
Suyu zehir bıçaklar ortasında.
Bir cana, bir başa kalmışsın vay vay!
Pustasız, duldası,üryan
Bir cana bir de başa
Seher vakti leylim-leylim
Cellat nişangâhlar arasındasın.
Oy sevmişim ben seni...*

*Üsküdar'dan bu yan lo kimin yurdu!
He canım...*

.....

Kendisine özgü anlatımıyla Türkçe yi son derece ustalıkla şiirlerinde kullanır.

Eleştirmenler Ahmed Arif'in şiirleri ne "Umudun, inceliğin, korkusuzluğun, insanlığın, alçak gönüllülüğün kısacası Kürt halkının tüm geleneksel yaşantısının şairidir" demekteler. Bu uygun bir tespittir. Mertliği, korkusuzluğu anlatır ken var olan olumsuzluklardan da yakını ve şöyle der:

*Yiğitlik inkâr gelinmez
Teke-tek döğüşte yenilmediler.
Bin yıllardan bu yan, bu uşağı
Gel haberi nereden vererek,
Turna sürüsü değil bu ,
Gökte yıldız burcu değil
Otuz üç kurşunlu yürek,
Otuz üç kan pınarı
Akmaz,
Göl olmuş bu dağda...*

Otuz Üç Kurşun olarak bilinen şiirin -den alınan yukardaki dizelerin öyküsü ise 1943 yılının yaz aylarında İran Kürdistan'ına geçip karşı yamaçtaki akrabalarını ziyaret etmek isteyen 33 Kürdün, hiç ifadeleri alınmaksızın kurşuna dizilişlerini dile getirir. (Bak: İ.Beşikçi, *Orgeneral Muğlalı Olayı-Otuzüç Kurşun-* / Günay Aslan, *Yas Tuvan Tarih 33 KURŞUN*) Olayın üzerinden yıllar geçti. Buna benzer olaylar her geçen gün daha da arttı. Dünya gündemine Kürdistan sorununu dayattı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kürdistan'ı aralarında pay eden devletler bile bugün sınırlarının nerede olduğunu bil-

memekteler. Baskıyla, terörle o bölgelere gitmişler; fakat o bölgeleri bir türlü alıp sınırlandıramamışlar. Şimdilerdeyse Kürdistan'da artık neredeyse sınır denilen bir olay kalmamıştır. Kürt Halkı ergeç zorla çizilen bu sınırları ortadan kaldıracak, kendi kaderini serbestçe tayin edecektir. Bir ozan olarak *Ahmed Arif*, sesini yükseltmiş, hele umutsuzluğa hiç bir zaman düşmemiştir. Kürt Halkının korkusuzluğunu *Teke-tek döğüşende* "yenilmezliğiyle öğünmez . Sadece bir gerçeği dile getirirken "Ben, sessiz ve derin bir halkın çocuğuyum" der. O umutsuzlukla, mertlik ve yiğitliğin bir arada olamayacağını vurgularken aynı zamanda devrimci karakterliğini de belirtir.

Büyük ozan *Ahmed Arif* in şiiri aynı zamanda kendisinden sonra gelen bir çok şaire ışık tuttuğu için yeni bir çığır açmıştır da diyebiliriz. Halkımızın kurtuluş mücadelesine gönül veren tek kişı yoktur ki O'nun şiirlerinden esinlenmiş olmasın. Şair sadece bir Kürt ozanı olmayıp Türkiye'de yaşayan herkesin okuyup sevdiği bir düzeye eriştii için tüm halkların şairidir. Böylesine yüce bir düzeye erişmek her şaire nasip olmamıştır. Örneğin *Nazım Hikmet* büyük bir şairdir. Ancak Kürt halkının içinde yaşadığı halde o halkın hiç bir derdine ortak olmadığı gibi, onları görmezlikten gelmiştir. Birçok halkın gönlüne giren *Nazım*'ı seven Kürtler olmuştur, fakat o halka hitabeden ürünleri olmadığından onların gönüllerinde kendine bir yer edinememiştir. Halbuki *Ahmed Arif* öyle değildir. O, kendisini her halkın bir ortak değeri gibi yansıtır. Kürt, Türk ayrımı yoktur O'nun şiirlerinde. Halkları kardeş sayan ve onların gönüllerinde taht kuran şair her şeyiyle emekten, emekçiden yanadır. Burjuva ideolojisi ve yaşantısıyla gelişen romantizm ve diğer benzeri edebi akımlara yaklaşmaz. Şiiri oldukça sade olup kelime ve benzetmelerle hüner göstermeye hele hiç yanaşmaz.

O'nun şiirini okuyunca insan kendini bir hoş tutar. Zorbalığa isyan, sömürüye karşı mücadele için insan coşkuyla dolar.

Kendi halkını özgür olarak görmek *Ahmed Arif* in de en büyük özlemiydi. O, halk içinde yetişen ender ozanlardan biriydi. Halkımızın gönlündeki yeri sonsuza

değin sürüp gidecektir.

(Aynı zamanda bir Kürt şairi de olan yazarımız A.BALİ, bu yazısına bağlı olarak aşağıda yer alan iki şiirini de dergimize gönderdi. Yazının devamı olarak yayımlı -yoruz.)

GELO YEKBIN

*Ey gelo! Roja me reş bûye bı hewar,
Ew cihana fireh li me teng bûye bar.
Ew çi hal e? Ew çend sed bitır sal e,
Lı ber lungê dijmin gelê me dinal e...*

*Ma hedî ne bes e? Bila ew bindestî rabe!
Welâte me yî wekû behîşt jî hedi aza be!
Lehengên me dimirin ji bo serbestî were,
Ez û tu, ew nemire serfiraz bûyin dijwar e.*

*Bê heşî dilreşî ye, dijmintî, dijayetî.
Nakokî di nav gel da hebe pêk ne yeketî.
Kurdawetî ne ew e, ey gelê me yî janêş!
Ma ji bo çi em hîn radiwestin naçin pêş?*

*Heger serokên hêzê me li dijî hevdu bin,
Bi rêyek wilo em tucaran bi ser nakevin.
Yên pişta hevdu negrin her tim bêwarin,
Gelo yekbin, bizanin kî bira ye kî dijmin!..*

1990

RÛSVA ETME BENİ

*Nasıl olur?
Akıllar durur
Susulan sessizliğe!..
Koca dünya duymaz sesini,
Görmez kimseler hunharca katledildiğini,
Ve yok eden silahların sende denenildiğini...*

*Sanki görünmüyen bir sırsın şurda
Çağımız olan yirminci yüzyılda!*

*Alemin gözleri önünde
Sedasız bir Hiroşima'sın!
Bir kez de etrafına bak,*

Kimyasal silahlar yasak!..

Onları Kürdistan'da kullanmak
Tüm zehirleri oraya kusmak.

Sonra yetmiyormuş gibi
Arkasından topa tutmak
Sadece sana mı bu reva
Böyle rezilce yaşamak?

Yine bir kez daha
Boyunları büküldü,
Yuvaları yıkıldı
Peşmerge çocuklarının.

Dünyanın gözleri kör,
Görüp de susan ve de
Susmaya ortak olan
Tüm insanlık utansın...

Yemin ederim

Ve tarih de şahidim.
Vuruldukça kendine geldin.
Özgürlüğe sarılıp sevdalandın.
Bir

Ölüp

Bin

Dirildin...

Dayan kara sevdam.
Direnen kanayan gülüm!
Bir an da olsa
Sana kavuşsam,
Kanayan yarana
Merhem olsam,
Kapatsam ayaklarını
Seni kul edenleri...

Diretebilir miyim diri-diri ölenleri?
Durdurabilir miyim Halepçe'ye atılan
zehiri?

Lanet olsun zulme
Ve onu ayakta tutan
Kudurgan faşizme!..
Bin lanet olsun
Savaş çıtırtkanı
Saldırgan emperyalizme!..

Ey Barışın savunucuları nerde adalet?
İnsanlık adına beni kim yanıtlayacak?
Hani,

Neredeler

Birleşmiş Milletler?..

Ya bizimkiler,
Ya bizimkilerden
Onlardan ne haber?..

Bilimsel sosyalizmin verdiği gerçekten
Sanki boğazları çatlıyacak sessizlikten.

Aniden dünya durdu,
Gören gözler kör oldu
Soldu gül yüzlü bebeler,
Sonra uzatılıp donan eller
Dostlardan yardım bekler...

Yüreklerin kulakları sağır!
Hakkım bağır-bağır bağırır,
Tüm insanlığı yardıma çağırır!..

Hayat!

Nafile!

Acımasız

Yürekler

Donsun taş kesile...
Her yan feryatla dolu,
Ne biri duydu bile,
Ne de yardıma koşan oldu.

Çılgınlık yeri göğü taşıp yardı,
Sanki alem bir senin için sağırdı.
Hiç duyulmadı bir insani yankı,

Ey Kürt Halkı!

Kendine güvenerek,
Tek dostlarını seçerek
Bilerek ilerle kurtuluşa,
Bile kinini kör tutsaklığa.

Diren,

Dayan,

Hele bir de uyan!

Dalga-dalga dalgalan
İsyan et zorbalığa
Kopar kölelik zincirini
Kurtar azad eyle kendini!..

İşte tarih,

İşte meydan!

Vatan perişan...

Ey yermibeş milyon insan!
Ey boynu bükük Kürdistan!

Duyuyor musun beni
Bağır yücelt sesini,
Artık göster kendini
Duyulsun anın,
Yayılsın şanın.

Senin her yanda çınlasın
Coşkuyla yer, gök inlesin
Bir kez de dünya senden
Senin destanını dinlesin.

Hayde göster kendini,
Rüsva etme beni!..

15.9.1988

DOSTLAR!

BERHEME ABONE OLUN

ABONE BULUN!

YAZI, BELGE, RESİM VE BENZERİ
KATKILARINIZLA ONU DAHA DA
ZENGİNLEŞTİRİN!
DESTEĞİNİZİ ESİRGEMEYİN, KAT-
KILARINIZI AKSATMAYIN!

DOSTINO!

ABONE BİN ABONE BİBİNİN!
Bİ NİVİSAR, BELG, RESM Û MA-
TERİYALÊN DİN VE PIŞGİRİYA BE-
RHEMÊ BIKIN KU NAVEROKA WÊ
HÊ BÊTİR DEWLEMEND BE!
DIRÊXİYA ALİKARİYÊ MEKİN Û
WÊ DERENG MEXİN!

DOSTÊNE!

BERHEME RÊ ABONE BÊ, ABONE
BİVİNÊ!
EBE BELGE, RESM U NUSTENE U
ÇİYO BÎNO NİYANÊN, ZERÊ BE-
RHEME TENÊNA DEWLETÎ KERÊ!
DIRÊXİYE MEKERÊ, DESTÊ XO
PEYDE MONCÊ!

REDAKSİYON

TAYÊ DÎ WAYÊ SARÊ DÊRSIMÎ

Milet ya qomê ke seweta xo u dostanê xo *dîwayî* nêkenê, eke qariyay *zewtan* nêdanê u *milqî* nêkenê, cayê xo ke ame *sond* nêwene u sondro nêdanê dîna de era çimî ver nêkunê. Mordem çêr u tersonek o ya ki çimemirrd u pexil o, zerrevêsayê u zerrehusk o, baqil u bom (xêx) o, rindek u kiroxin o, zerrehîra u zerreteng o, goneşîrîn u gonetal o... Axirê xêle xisletê mordemî u yê camatê mordemîye estê. Wastenê insani cire cire yê u tim jê zuvîn nîye. Çikê xo kemî yo, cirê ke motaz o, eyî wazeno u seweta bîyayîna eyî dîway keno. Hal u tewrê insanî, alaqtê wertê insanan, alaqtê insanî be dîna madî u manewî u hona tayê hal u şertê bîni pêro pîya raye danê tewr u hereketonê insanî u camatê mordemîye. Axirê insanî hem jûbînî rê, hem kî tebiatî rê reaksiyon musnenê. Helvet ya misbet o, ya kî negatîf o.

Vajîme domanan zerrê ma u piyê xo kerdo wes, î nêrrîznê u qesa înan ra nêveciyê, ma u pî tim nê domananê xorê dîway kenê. Çi ke çim u nezerê înan de miqedes o, veng a ci danê u cêrenêvero ke tim çêlçukê înan de yar bo, înan u az-uzê înan de xirabîye nêkero, înan u nas-dostê înan vileçewt nêkero u qeda-belayî înan ra durî fiyo... Nî qeseyê ke halê Heqî verocêrayîne u çîyo bîno miqedesî verocêrayîne de seweta rindîya insanî yê nê vatene, ebe qesa *dîwa* name benê. Mesela *Heqo ti az u uzê ma vileçewt nêkerê! Qeda-bela raa ma ra durî fiyê!..* Çitur ke na hurdimêna dîwayan de kî rind aseno, naca de mordem Heqî ra minete keno u cêrenovero ke pozzinîye nêdo, înan qeda-bela ra biseveknê. Yanê seweta xo u neslê xo dîwayî keno. *Dîwayî kerdene* reaksiyonode misbet o. Rindîye u weşîya insanî u camatî tede yêna wastene.

Qom u milletê ke hona ebe zanê xo nêwanenê u nênusnenê, jê tede berhemanê edebiyatê folqlorî, dîwayî kî Dang be dang, ber be

ber u fek be fek sonê. Na rivat ra dîwayî jê xo nêmanenê; zaf çîyo nêwe pa jêde beno u bibo nêbo vurînê ra. Hama reng be rengîna xo, cire cireyîna xo qorî kenê. Dewletî yê. Hama qom u milletê ke verozu ra besekenê biwanê u binusê, îndî dîwayê înan kî kutê qalibode mende u nêvurînê ra. Ya kî vurênayîs îndî zaf zamet o. Mesela milletê ke dîne Misilmanîye, Xiristîyanîye u yê dîne bîni qebul kerdê u wayrê kultirode nusteyê, îndî kitabê xo yê dîni se vanê u se (çi tor) nusnenê henî dîway kenê. Jêde senik tayê dîwayê kanî kî hona mendê tawî!

Dîwayê ke fek be fek amê, hata nika keşî îne sero kar nêkerdo. Nênusnê, kok u binyatê îne sero serê xo nêqefelno. Xora dîwayê nustegî kî 40-50 seranê peynîye de kutî Dêrsim. Qurane seweta merdan u merdî sero amêne wendêne. Xêrca millî keşî nêzanêne ala tede çî esto, mana na qesanê Erebi çik a? Dîwayê Elewîyênî u Bêkteşîyênî kî onca herêy kutî Dêrsim. Dîwayê Bêkteşîyênî zanê Tirkî de bî u keso ke Tirkî de wendîs bî, ya çînebî ya kî des hezarî de ju bî. Seyîdo ke Tirkî zanêne belka eyî gulbangê talibanê xo Tirkî de dêne. U kî keşî ci ra teba fam nêkerdêne.

Hama na seranê peynîye de ke Tirkî de wendîs avêr şî u îyê ke besekenê ebe Tirkî dîwayî bikerê bî jêde. Seyîdê ke dîwawunê Bêkteşîyênî u yê Qurane zanê, cem-camatan de ebe Tirkî besekenê dîwayî kenê hona kî zaf senik ê. Xora talibê ke nî dîwawu fam kenê, î tenêna senik ê. Rastîye awa ke, Dêrsim de, hona kî dîwayî Kirmançî u Kirdaskî de vacînê u yê nê dayîne. Helvet nî, ne dîwayê dîne İslamî yê, ne kî yê Terîqetê Bêkteşîyênî yê. Nî mosilê hezaran seran ê u zanê î milletî de vacînê. Na nustene de ma nî dîwawunê nîyanênan sero vindeme u înan dame naskerdene.

Dîwawunê Dêrsimî de Heqî ra, jîyar-dîyaran ra, cedê aşîre ra, gom u kometa pî-kalîkan ra, bimbarek (roz, tîjî) ra, roştîya Ana Fatma (Asme) ra, roştîya Mehemed-Elî (roz, tîjî) ra... harîkarîye (ardim) wazenê; cêrenê îne vero. Mîtolojîyê na mintîqa rengdar o u wayrê manade xorf u dewletî yo. Dîwayî hem ebe qafîya, hem serbest (bê qafîya) vacînê. Gorê dekernayîna namê miqedesan, be-sekeme dîwawu nîya cêra bikerîme:

1. *Dîwayê ke Bimbarek (Roz, Tîjî) u Roştîya Ana Fatma (Asme) tede dekernênê.*

2. *Dîwayê ke namê Heqî tede dekerîno.*

3. *Dîwayê ke namê Xizîrî tede dekerîno.*

4. *Dîwayê ke namê Ehlibeytî (Mehemed, Elî, Ana Fatma, Hesên, Uşên; Des u Di İmamî) tede dekerîno.*

5. *Dîwayê ke namê jîyar-dîyaranê Dêrsimî tede dekerîno.*

Çi hêf ke hata nika keşî dîwawunê na mintîqa Dêrsimî sero gure nêkerdo, nêdêarê u nênusnê. Mîtolojîyê sarê nacayî sero kar nêbîyo. Tayîne wasto ke na dewletîyênî ya mîletê ma werte ra vîndî bo. Hama na serran de jê Munzir Comerdî, Hawar Tomê-cengî u tayê havalê ciraamayê, fedakar u zerrevêsayî yê mîletê xo vecîyay werte. Dest est her cayê kulturê xo. Qedr u qîmet da kulturê mîletê xo. Bira Comerdî dîwawunê ma sero kî gurêyîyo. Xêlê dozkerdê u nusnê. Bira Hawarî kî a raye gureta xo ver. Ma na nus-tene de ca dame berhem u mosilê M.Comerdî u Hawarî. İyê ke îne dozkerdê, verde u wertê nênikî de namê îne wo kilm jê (MC, HT) nusneme. Şaîrê ma Şînewar kî şîeranê xo de qalê adet, îtqat, dîwayî, zewt u tayê qîmetanê bînê camatê ma keno. Cayê xo ke ame berhemanê eyî ra kî istifade keme.

1. *Dîwayê ke Bimbarek u Roştîya Ana Fatma Tede Dekernênê:*

Sarê Dêrsimî Roz u Asme rê zaf hurmet kenê. Sodir ke Roz (Tîjî) vejîya, rîyê xo çarmenê ra ci, destanê xo kenê ra, cêrenê Bimbarekî vero u îvadetê xo kenê. Na dîwa hona qalîbê xo nêgureto, çî ke hata nika nênuşîya. Her kes xora gore na dîwa xo keno. Hata wexto ke Roz sono koro kî dîwayî kenê. Tîjî rê (Roz) hurmet kerdene zaf lawikanê Dêrsimî de kî yena qal kerdene. Mesela lawika *Welatê Tuncelî yo ke Rayver Heylo vano* (Arêker: *Elî Bira*), tede nîya vajîno:

Biko sipede ra Mehemed vejîyo

Na Mehemed -Olî yo

Serba cîgera xora

Nê biko ez mînetçî yo

Çê bêbextî romerdîyo

Çêverê rica u minete

Mi rê kilît bîyo.

.....

Na lawike de *Mehemed, Mehemed -Olî* mana Rojî (Bimbarek) der o. Çekuyê ke Bimbarekî ra bahs kenê edebîyatê na mintîqa de xêke ca cenê.

Na seran de ke îndî saîrê nêweyî vejîyay werte u karê dozkerdena folqlorê xo guret verê xo, îndî dîwa Rojî yan Bimbarekî kî şîeran de ca guret u amê nustene. Mesela saîr *Şînewar* na dîwa şîerêde xo de -ke hona çap nêbîya- nîya anora zan:

Fejîr ra

Çîke ra

Ustêne ra

Maunê ma.

Hona ke kutik be vergî ra

Nas nêbîyenê tê ser ra

Qilancike nêniştîbî zilv ser ra

Hona ke pîya bî roze be sewe ra

Têwerte de bî roştî be tarî ra.

Ustêne ra xoser gira gira

Çarixê xo kerdêne lingunê xo ra

Fose nêneve xo sere ra

Salê pilosnêne be xo mîye ra.

Xo xo de milmilnêne

Nornêne

Bervêne

"Dür vo dür vo!

Ma ra dür vo!

Xêre vo, xêre çarno!

Dür şêro

Ma ra dür şêro!"

Vatêne.

Sifte şîyene dîyarê lozine

Kuçikî lêwnêne

Birrnêne ra wele

Kosavî puf kerdêne

Adîr kerdêne we.

Fîncikê uwe guretêne şîyene
Verê dêşî de
Nênero hard de
Dustê Duzginî de
Vinetêne dare de
Minete kerdêne
Rîyê xo şûtêne.

Ya Tîja homete
To ra ken rica u minete!
Roşta xo ma serra kem meke!
Ma nur u tanîya xora morim meke!

Sifte hometa xo de
Lêwede ki ma de!
Loqmê ma de çimê keşî meverde
Ma kî motazê keşî meverde!
Ma u nas dostê ma:
Neq u xayînu ra
Zur u husku ra
Zalim u goneweru ra
Xezev u xismu ra
Qeda u belu ra
Bisevekne!

Yekde
Duzginê ser de
Bimbarek vejîyêne!
Xofê sewe vêrênê ra şîyêne
Çaxê kar u gureyî
Çaxê suxî amêne.

Îndî kutêne gaveleke
Vostêne
Xo nata bota estêne!
Nêoroşîyêne ra helmê
Fecîr ra be sewe-lete
Wertê araq u gonî de mendêne.

Na şîera Şînewarî, hem dîwawa ke vera Rojî (Bimbarek, Roşîya Mehemed-Oli, Mehemed) yena kerdene, hem kî merasimê îbadetê sodirî rind musnene ra ma. Na dîwawu de dostênî, însanênî, xêrwajîye, weşî u rindîya camaî yena wastene. Mesela tede vajîno: *Sifte hometa xo de! Lêwede kî ma de! Sifte xo rê nê,*

homete rê wazenê u dîwayî kenê! Seke ma seo kî va, na dîwayê nîyanênî hona nêkutê qalibode husk; her kes çitur zerre ra yêno henî vano. Tayê na dîwa xo zaf kenê derg u çekuyanê xo rind nanê-pêra. Naye lêwe de -jê yê cêrênu- tayê dîwayê kilmî kî estê:

- Ya Mehemed, mi nîyazê xo pot, amo huzirê to. Kederê ma mede, mi xatirê xo sane! (MC)
- Ya Mehemed, ti axirîya mi xêr kerê! (MC)
- Ya Mehemed çî ke rind o, ti aye ma rê nesiv kerê! (MC)
- Ya Mehemed, ti nîşte ra zerk sona wertê hurdiyanê xo. Xêre ser oncîya peyser racêrê! (MC)
- Ya Bimbarek ti risq u nesivê hometa xo bol kerê, ma motazê mixeneûî nêkerê!
- Ana Fatma, cîwaniku safatê xo ra morim nêkero!
- Ya Mehemed, ti soxinî u beraşîya ma u az-uzê ma, yê dost u yarê ma xêr biyarê!

2. Dîwayê ke namê Heqî tede dekernenê.

Dîwawunê sarê Dêrsimî de qesa Allah'î nêcerfina zanî ser u nêvacîna. Na qesa fonetîkê Dimilîyê Dêrsimî de goşî rê wes nîna. Xora hetê bingeyî ra kî wertê Heqî u Allah'î de xelê ferq esto. Na sate de nêşkin na mesela sero vinderî. Cayê naye de namê Heqî de-kerîno. Namê Heqî kî ju nîyo, çend namê xo estê: Jê Comerd, Wayrê na homete... Ni nameyî, xisletanê eyî ra gore virajîyê. Ma na dîwawu de îyê ke eve na sifetanê (jê Comerdî) Heqî dest kenê piro, binê namê Heqî de caveca keme:

Dîwayê ke M. Comerdî ardê pêser:

- Heq bojiyê sima bicero!
- Heq to (sima...) de bo!
- Heq mordemode pîl o!
- Heqî ra be xêre!
- Heq kederê to(sima, ma, eyî-aye, îne...) nêdol/medo!
- Heq to dest u çimu ra nêkero!
- Heq merdena xêre to do!
- Heq (to, sima, îne, eyî-aye rê) xêr kero!
- Heq zav u zeçê ma rê wayîr bo (wayîrênî bikero)!
- Heq ma bê wayîr mekero!
- Heq rametî ro pîyê (merdanê to, sima...) to kero!
- Heq sima de yar bo!
- Heq (sima ra, îne ra, aye-eyî ra...) rajî bo!
- Heq derdê (cîgere, cîgera hare) sima mi medo!
- Heq derdê cîgere dismenê mi medo!

- Heqê dîwanî sima ra rajî bo!
- Heq tey bo!
- Heq to (eyî-aye, ma, mi, dîsmenê mi) destu ver mekero!
- Heq çi mîradê to ke esto, bido/bikero!
- Heq comerd o!
- Heq fam u îzan to do!
- Heqî ra (be ra) xêr e!
- Heq to des u pawu ra (mekero) medo warro!
- Heq çi dano (ewladî dano, cînîye dano), xêr (xêrê xo) bido!
- Heq xêrê xo to do!
- Heq mîradê sima (to, eyî-aye) bikero!
- Heq to (sima, îne, aye-eyî...) keşî rê motaz mekero!
- Heq to çêverê mixenelî merusno!
- Heq var kero!
- Heq kederê mal u mîlkê to (sima...) medo!
- Heq cînîya soysize yaxê tode meveco!
- Heq ewlado xêr to do!
- Heq loqmê to qebul kero!
- Heq nîyazê to qebul kero!
- Heq yaxê to destê cînîya soysize medo!
- Heq to dest de pêcero!
- Heq to wayîrê derd u kulu mekero!
- Heq to (sima...) binê perranê xo sano!
- Heq xîrave to ra dûr kero!
- Heq tevlê karê to bo!
- Heq pîştigo teng keşî ra mekero!
- Teyro ke qefes de, şîlecîyo ke raye de, sarewo ke berjîn de Heq îmdat kero dîne (îne, înan, înu) rê!

Dîwayê ke H. Tornêcengî ardê pêser:

- Heq xîravîye çêverê ma nêkero!
- Heq bela sarê to sera dûrî fîyo!
- Heq kêmi nêkero, hurendî pîrr kero!
- Heq çetîne to (sima...) nêdo!
- Haq murodê to (sima...) bikero!
- Heq dusê to (sima...) nêbo!
- Heq juya sithelale tode vezo!
- Bexûdar be!
- Haq qusur u bela to ra dûr bero!
- Heq (çena, veyvike) keşî peyê perda de nêverdo!

Dîwayê ke M. Duzgînî ardê pêser:

- Heq sitara xo ra ma morim nêkero!
- Heq şîya xo ma rê kîlm nêkero!
- Heq şîn-şîwan (e)de çê keşî nêfîyo!
- Heq ram u comerdîya xo ra ma morim nêkero!
- Heq roza teng ma u az-uzê ma nêmusno!
- Heq çimê keşî rau de nêverdo!
- Heq xêrê sima (to...) bero dest u royê merdanê sima resno!
- Heq axirete ma (sima...) xêr bîyaro, keşî safatê Mehemed Mistafay ra morim nêkero! Raa Mehemed-Elî ra durî nêfîyo!
- Heq vengê sima (to...) bihesno!

Tayê dîwayî kî onca namê Heqî ser vacînê, hama ebe sert (şert) ê. Mana xo de sert (şert) esto. Înan ra tayê nîya rê:

- Heq ke Heq o, na mîradê sima (to...) keno!
- Heq ke Heqênî bikero, gere destê mi tal nêveco!
- Axirê (çitor nêbo) Heq mordemode pîl o, mi (sima...) vileçewt nêverdano!..
- Eke xêra, Heq to rê nesîb kero! (MC)

Nî dîwawu de kî mordem onca cêreno Heqî vero. Hama ebe înyato husk rî nano ser, îsrar keno. Zor dano Heqî, vano "Ti gere nîya bikerê! Eke na vatena mi nêkerê, sanê to rê nêkuno." Ya kî "Ti Heq nîya! Ez to Heq nasnêken!"

3. Dîwayê ke namê Xizirî tede dekerîno.

Dîwayê ke M. Comerdi ardê pêser:

- Xizir astarê to îne rê wes kero!
- Xizirê gavanu îsê to bîyaro hurê!
- Xizirê gavanu bojîyê to de bicero!
- Xizir astarê to îne rê wes (şîrîn) kero!
- Xizir qerder-qalxan bergê çetîni sano!
- Xizir vilê to rast (rast) kero!
- Xizir kederê to medo!
- Ya Xizir ti toz be raa xo ser medê!
- Xanê Xizirî bo!
- Ya Xizir, ya asparê astorê kimeî, sata teng de ti reşta (resta) îmdadê Nux Pêxamberî! Hawarê ma de kî ti birese!

- *Ya Xizir dêndarê risqu! Risqê zav-zeçê ma ti bidê, ti kemî mekerê!*

- *Ya Xizir, ya hazar çêverê serê sodirî! Dîwa ma ti qebl kerê!*

- *Ya Xizir ti xelasê xelasan a, ti pîyê bêkesen a!*

- *Ya Xizir ti esta ke esta!*

- *Ya Xizirê sata tenge!*

- *Ya Xizir bextê to der o!*

- *Ya Xizir mi xerîbê xo estê bextê to! Taxir-emanetê tu yê!*

- *Ya Xizir dec u puç canê mi (domananê mi...) meke!*

- *Ya Xizir xerîbanê mi ra-olaxan de meverde!*

- *Ya Xizir ti cansenik a!*

Dîwayê ke H. Tornêcengî ardê pêser:

- *Ya Xizirê Tuzike to qusur u bela ra ma (çêl-çukê ma...) bise-veknê!*

- *Xizir çetine to ra duri bero!*

- *Xizir juya to hazar kero!*

- *Çêverê Xizirî sima (to, îne...) sero çadire bo!*

Dîwayê ke M. Duzginî ardê pêser:

- *Ya Xizir ti emegê ma ma rê werdene der ê!*

- *Ya Xizir ti oxirê ma (domananê mi...) rakerê!*

- *Ya Xizir ti ma rê meyman bê, sifrê ma şên kerê! Risq u nesîbode xêr bidê ma (az u uzê ma...)!*

- *Xizir qeda u belayê to (lazê mi, çêna mi, sima, birayê mi) mi (ma) rê bîyaro!*

- *Xizir nan u sola to zaye nêbero!*

- *Xizir tim hawarê tode bireso!*

- *Linga Xizirî ra xanê (çê) tu kuyo!*

- *Xizir destê xo to verra kero! To rê sîtar bo!*

- *Ya Xizirê kelek u gemîyo, ez nêçar o, qulê tu yo!*

4. Dîwayê ke namê Ehlibeytî (Mehemed, Elî, Ana Fatma, Hesên, Uşên) u Des u Di Îmaman tede dekerîno.

Dîwayê ke namê Ehlibeytî tede dekerîno, zaf zaf ê. Hama her ca de u her wext namê Ehlibeytî sero dîwayî kenê. Ma naca de besenêkeme têdîne bîyame pêser, xora lazim kî nîyo. Çi ke qeseyê ke qismo bîn de vaciyê îcav nêkeno ke îne onca tîkrar bikeme. Vacîme ke dîwa *Heq to (sima...) ra rajî bo!* namê *Mehemed-Elî,*

Ana Fatma, Hesên, Uşên û yê bînan sero kî vacîna. Naye ver îndî îcav nêkeno ke reyna reyna binusnîme. Hama tayê dîwayî estê ke taybetî yê û ju nameyî ser wanîne. Mesela Hz. Mehemed safatkanî yo, roza peyêne de (axirete) gere u safat bido qomê xo gorê êtîqatê camatê. Na qism de wazen ke teyna ca bidî dîwawunê taybetî.

- *Safatê Mehemedî ra morim nêbê!*

- *Safatkanîyê dîna (yanê Hz. Mehemed -MD) a dîna de sima (ma...) bê wayîr (werte de) nêverdo!*

- *Xizmeta to (sima...) çêverê (dergayê) Elî de qebl bo!*

- *Mehemed-Elî loqmê sima zaye nêbero!*

- *Qeterê Uşênî ra nêbirrîyê ra!*

- *Xizmete sima defterê Des u Di Îmaman de qeyd bo!*

- *Safatê (taybet seweta cînîyan wanîna) Ana Fatma ra morim nêbê!*

- *Ana Fatma ke safatkanîya, roza peyêne de sima (to...) pozxûn nêkena (rîşîya nêkena, nêdana serm kerdene)!*

Se ke na nimunanê serênan de kî aseno; safatkanîyê camêrdan Hz. Mehemed o, yê cînîyan kî *Ana Fatma* wa. Vanê "*Ana Fatma qenterbaşî ya cînîyan a.*" Xizmete yê *Des u Di Îmaman* a u defterî înan de qeyd bena. *Qeter* o ke gere mordem ci ra nêbirrîyo ra kî têdîne ra avêr yê Hz. *Uşênî* yo u gegane *Des u Di Îmamî* kî ci rê wayîr vecîne.

5. Dîwayê ke namê jîyar-dîyaran ê Dêrsimî tede dekerîno:

Dêrsim de Ewliyayî zaf ê. Nînan ra tayê *ced u kalikê* aşîran ê. Tayê yê têde camatî yê û her kes îman pê aneno. Hama her dewe de jîyar u nîsangeyî estê. Ko u pulê berjî, tayê seyrange u dîyarî *wayrê milaketê* xo yê u mîlet êtîqatê xo pê ano. Sey Qajî beyîtêda xo de qalê 366 Ewliyawunê Dêrsimî keno u Dê Bê' de îne ra tayîne mareno. Raste awa ke hona keşî jîyar u dîyaranê Dêrsimî sero teba nênusno; mîtolojîyê na mintîqa sero hona keşî serê xo jêde nêqefelno.

Sarê Dêrsimî qedrê pî-kalîkanê xo zaf zano, îne xo rê *ced* saykeno, namê îne sero dîwayî keno u sond wenu. Îvadetê xo de tim namê îne dekerneno. Na rivat ra naca de, dîwayê ke jîyar u dîyaranê Dêrsimî tede wanîne tîkrar nêkeme. Çike dîwayê ke namê Ewliyawunê Dêrsimî tede wanîno, hama hama jê zuvinî yê, teyna namê ewliyayî ya kî namê jîyare vurîno. Mesela vanê "*Kemerê Duzginî çî miradê to esto bikero!*" Na dîwa namê têde ewliyawu ser kî vacîna. Ewliyayê ke *cedê aşîre* say benê, eke ju wast namê eyî dîwa xo de bidekerno, vano "*Cedê mi linga to ra kemere nêfîyo!*" Naca de *ced* ya *Kal Ferat* o, ya *Kurêso Kurr* o...

Se ke ma sero kî vatîvî tayê jîyarî estê ke *cedê çî aşîre* nîyê, yê têdîne yê. Namê îne tayîne nîya ro:

1. *Kemerê Duzginî**
2. *Gola Boyêre (Boyêra Kewîye)***
3. *Jêla Zengurzerde****
4. *Golê Çetu*
5. *Sultan Xidir*
6. *Çewres Aspar (Qirxleran)*****
7. *Silvusê Boverî*
8. *Silvusê Naverî*
9. *Pirido Sur*
10. *Golê Xizirî*
11. *Golê Binê Cagî******
12. *Sultan Bava*
13. *Qocê Sore*
14. *Baxîre*
15. *Ana Fatma*
16. *Pulê Duldule*
17. *Şîx Çoban*
18. *Kîlîsê Vankî******
19. *Hopa Şêxankî*
20. *Kertê Mazgêrdî*

NAMÊ EWLIYAYÎ

YÊ KAMCÎ AŞÎRE WO

1. <i>Saweyê Qerexdepi</i>	<i>Sadijî</i>
2. <i>Tuzik Bava</i>	<i>Kewan</i>
3. <i>Hewsê Goleke</i>	<i>Seydan</i>
4. <i>Dêsê Moxindîye</i>	<i>Bamasuran</i>
5. <i>Hewsê Dewerîye</i>	<i>Dewrês Cemalan</i>
6. <i>Çewres Asparê Tenganîye</i>	<i>Sabinyan*</i>
7. <i>Maro Şîya</i>	<i>Kêmalan</i>
8. <i>Kalo Sipê</i>	<i>Çarekan</i>
9. <i>Sultan Tehîr ê serê Baxîra Sipîye</i>	<i>Balabanan</i>
10. <i>Sultan Seyd</i>	<i>Yê Tirkan o**</i>
11. <i>Banê Tahsinîye</i>	<i>Bamasuran</i>
12. <i>Hewsê Merga Çerîye</i>	<i>Dewrês Îbrahûman</i>
13. <i>Gola Tiknu</i>	<i>Areyîzan</i>
14. <i>Warê Mîrî</i>	<i>?</i>
15. <i>Kal Ferat</i>	<i>Şîx Mamedan</i>
16. <i>Hewsê Dewe</i>	<i>Kurêsan</i>
17. <i>Celal Abas</i>	<i>Abasan</i>
18. <i>Ewliyayê Kistimî</i>	<i>Pîlvankan</i>
19. <i>Ewliyayê Banê Gole</i>	<i>Areyîzan***</i>
20. <i>Xizirê Tuzike</i>	<i>Lolan</i>
21. <i>Zengule</i>	<i>Qilan</i>
22. <i>Asparê Qosanî</i>	<i>?</i>
23. <i>Dewrês Silêman</i>	<i>?</i>
24. <i>Asparê Yolige</i>	<i>?</i>
25. <i>Sari Saltix</i>	<i>Sari Saltixan</i>
26. <i>Urîyan Xidir</i>	<i>Urîyan Xidiran</i>
27. <i>Xorto Kez</i>	<i>Dewrês Gewran</i>
28. <i>Dewrês Gewr (Beyaz)</i>	<i>Dewrês Gewran</i>
29. <i>Alî Dost</i>	<i>Xirancikan</i>
30. <i>Ana Şarîban</i>	<i>Sadîzan</i>
31. <i>Çorê Borî</i>	<i>Îzolan</i>
32. <i>Kal Mem</i>	<i>Alan</i>

* *Sey Qajî* bêyîtêda xo de vano "Kemerê Duzginî, pîlê pîlan o".

** *Sey Qajî* cayê de vano "Wertê hawî kowan o", cawo de bîn de kî vano "Cayê camatî" yo.

*** Vanê "Jêle waa Duzginî" ya. Sarê nijdî, sonê Jêle sero ware. Vanê "Bereketê xo zaf o!" Jêle sero hênî çîno, sonê ta derê cêrî ra awe anê. Eke kutî ra oroji u tayê ca şî, qefelîne. Nafa Jêle ra ardim wazenê, vanê "Jêlê ge ti be ma, ge ma be to!"

**** *Çewres Aspar* (Ospor) tayê cawo de kî ebe *Qirxleran* name kenê. Hama her hetê Dêrsimî de na jiyare esta.

***** *Sey Qajî* vano "Cayê asparan o". Naye ra henî vecîno ke uca kî jiyara *Çewres Asparan* a.

***** Seke name ra kî eskera beno, naca yê Hermenîyan o. Hama sarê Dêrsimî kî naca miqeddes zanenê. Vanê "Otuz Sekîz" ra avêr, bêçika Hz. Uşenî çê Kesîsê Vankî de bîye. Otuz Sekîz' de ke dewleta Tirkan ma qirkerdîme, est Kîlîsê Vankî ser u Keşîşî ra bêçika Îmam Uşenî waste. Eyî va "Mî de çîna". Îne zor da ci. Naye de bêçike bîye mîrçike, firrda, şîye. Kafiran, Kesîş be çewres kesê çeyî ra şêhîd kerdî..."

"Keso ke fekçewt sono uca, fekrast cêreno ra" vanê.

Ewliya u jiyarê ke jê cedê aşîrêda Dêrsimî yêne naskerdene, ci ra tayê niyarê:

* Na ewliya beyîtade *Sey Qajî* de vêreno ra. U jê wayrê xo zikir keno. Naye ra gore beno ke *Sey Sabunan* bo, ke cedê îne *Sey Seyfettîn* o.

** Vatena *Sey Qajî* ra gore ma nusna.

*** Beno ke no be Gola Tiknu ra ju çî bê. Çike sayîro namegiran *Uşenê Tikmeyî* na Ewliyayî verde vineto. Hên aseno ke no ewliyayê Lolan o.

AVŞAR İLLERİ VE TURNALAR

*Ne yaman hayf oldu Avşarlar Kürtler
Yürekte çıkar mı bu acı dertler
Mezata gidiyor boyn'uzun atlar
At vermemiz iskânlıktan zor oldu*

DADALOĞLU

Çok iskânlar, çok sürgünler görmüştür Anadolu toprağı. Savaşlar, yıkımlar, kırgınlar, kırimlar yaşamış, nice acılara tanık olmuştur.

Bu acı olaylardan birisi de Osmanlı tarafından 1865 yılında Çukurova'da Türkmen aşiretlerine karşı yürütülen sürgün ve iskân olaylarıdır. Dönemin Osmanlı paşaları *Derviş* ve *Cevdet Paşalar*'ın yönetiminde bulunan *Fırka-i islâhiye* ordusunca gerçekleştirilen bu iskân sırasında büyük çatışmalar çıkmış, yüzlerce insan ölmüş, dağlar kan harmanına dönmüştür.

Birleşerek Osmanlı güçlerine karşı koyan Türkmen aşiretlerinin yenilmesiyle birlikte sürgün ve iskân gündeme gelmiştir. Bu olayların yankılarını dönemin büyük ozanları olan *Dadaloğlu*, *Cingözoğlu Seyit Osman* gibi aşiret ozanlarının deyişlerinde geniş ölçüde buluruz. *Dadaloğlu*'nun aşağıdaki ünlü deyişi işte o günlerin yankısıdır.

*Kalktı göç eyledi Avşar illeri
Ağır ağır giden iller bizimdir
Arab atlar yakın eyler ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir*

*Belimizde kılıcımız kirmâni
Taşı deler mızrağımın temreni
Devlet hakkımızda vermiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir*

*Dadaloğlu'm yarın kavga kurulur
Öter tüfek davlumbazlar vurulur
Nice koçyiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir.*

Osmanlı iskânla birlikte konar göçer bir durumda, başına buyruk yaşıyan Türkmen aşiretlerini toprağa yerleştirerek neyi amaçlıyordu?

1. Düzenli vergi almak
2. Düzenli asker almak
3. Bölgede çıkan çatışma, savunma ve savaş durumlarında bu aşiretleri kalkan olarak kullanmak
4. Toprağa dayalı bolarak yapılacak gereksinimi olan üretime çeşitli gerekçelerle geniş ölçüde konmak (1).

Bu düşüncelerle yapılan *yerleştirme* uygulaması sonunda Türkmen aşiretlerinin bir kesimi Çukurova'nın çeşitli yörelerine, bir kesimi sürgüne gönderilerek Bozok, Kayseri, Sivas, Pınarbaşı, Sarız, Uzunyayla, Gâvur dağları, Kürd dağları ve Maraş bölgelerine zorla yerleştirilmiştir.

Artık boynu büküktür Türkmenin. Sararıp da gül benzi solmuş, akçaları geçmez pul olmuş, yurtları örene dönmüş, düşman konmuştur heves güves yaptırılan odalara... Bin yiğidi bir kötüye kul eylemiştir zaman. Kör olası *Derviş Paşa* dul bırakmıştır top zülüflü, seyfi gözlü gelinleri. Vurulur yürğinden, ağda başlar *Dadaloğlu*...

*Aşağıdan Yusuf paşa'm geliyor
Düşmanına karşı koyan mert olur
Sahin kocasa da vermez avını
Aslı Kurt yavrusu yine kurt olur*

*Arap atlar yağma oldu arada
Fitiller işliyor azgın yarada*

Cevdet Paşa (1822-1895)

*Bana derler ne gezersin burada
Ölenece yüreğime dert olur*

*Küheylanım yedim yedim yederler
Olanca malımı talan ederler
Heves-güves yaptırdığım odalar
Korkarım ki düşman konar yurt olur*

*Dadaloğlu'm der ki göründü dağlar
Aşiret kavgasını görenler ağlar
Öldüğüme asla gam yemem beyler
Zalim düşman üstümüze mert olur*

Yine tuttu Gâvur dağın boranı, hançer vurup acarladın yarımı, sana derim sana *Mıstık Paşa* öreni, kamalağın, kara ardıcın arası, işlaştı, gülgüllüceler kan oldu... Yıkılası Çukurova'nın düzündü, katarlar iller bozuldu, garsalandı gonca güller... Artık koçyiğide güler bezirgânlar, kaypak osmanlılar...

O zamanlar Çukurova ıppıssız. Otlar, çayır çimen diz boyu. Bir yanda gülünen nergiz karışmış birbirine. Öte yandan cerenler, turaçlar sürü sürü, süzüle uçuşuyor turnası, toyu... Sürgündeki Türkmen'in gözünde buram buram tüter sılası.

*Ovalar ovalar engin ovalar
Atı yeğın olan ceren kovalar
Uçtu sahan ıssız kaldı yuvalar
Çalısu çırpısı güldür sılanın*

Atın yeğın olanın ceren avında bilirlermiş. Bırakırlar arap atları nazlı cerenlerin peşine. Artık tutana kadar kovalar. Bir ölüm kalım savaşıdır, düşer kalır cerenler. Gözleri kara kara, gözleri mahzun... Çukurova'nın düzü arap atlarla doludur.

Türkmen için at çok değerli, *gardaşından ileri*'dir. Savaşta, barışta her zaman, her yerde gereklidir. Belki onbin yıldır can yoldaşı... *Ata* şöyle seslenir, *Dede Korkut Destanları*'ndan *Bamsı Beyrek* boyunda:

*Açık açık meydana benzer senin alıncığın,
İki şep çırağa benzer senin gözceğizin,
İpeğe, ibrişime benzer senin yelecığın,
İki koşa kardaşa benzer senin kulacığın,
Eri muradına yetirir senin ankacığın,
At demezem sana, kardaş derim,
Kardaşından yeğ.
Başıma iş geldi, yoldaş derim,
Yoldaşından yeğ.*

At üstüne ağıtlar yakılır, türküler söylenir. Sahibi ölünce atının da kuyruğu kesilir. *Doru atın yemlenemiyor, kesilmiş kuyruğu yellenemiyor*. Bu ölen kişinin karısı gibi atının da dul kaldığının belirtisidir. Eğer bir kişi sağ iken atının kuyruğu kesilirse bu ona çok büyük bir hakarettir. Namusunu lekelemek anlamına gelir. Böyle bir davranış büyük kan davalarının başlangıcı bile olabilir. Yaşamında atıyla bu kadar bütünleşen Türkmen söyler:

*Şu yalan dünyaya geldim geleli
Severim kır atı bir de güzeli
Değip on beşime kendim bileli
Severim kır atı bir de güzeli*

*At koşu tutmalı çıktığı zaman
Yalı kaval gibi yuktığı zaman
At dört, kız onbeşe yettiği zaman
Severim kır atı bir de güzeli*

Osmanlı, Türkmeni iskân ederek *yerleştirdiğinde* vergi olarak yılda belli bir miktar da at ister. Bununla hareket etmesini önlemek amacındadır. Haber salar, "yoksa der, burnu hırızmalı kızlarını Adana pazarlarında sattırırım."

Atlar, ince bacaklı, kalem kulaklı, kuru suratlı, elma gözlü, çekic başlı, höyük sağırlı, kalkan döşlü, sülün gibi boynu uzun, yavuz atlar...

Atlar ki yokuş yukarı keklık sekişli, inişşağı ceren büküşlü, gelinlik kız gibi uğru nakışlı... Ha deyince şahan gibi atılır, yol dayanmaz eşkinine. Elde gezer gönül kuşudur, dar günde baş kurtaran kişidir.

Derler ki üç muradı vardır atın:

*Kuyruğum yere değsin,
Üstüme gelin seğsin (binsin),
Sülembeği (göğüslük) döşüm dövsün.*

Yaşamın içinden süzülüp gelen atalar sözüdür, peşinden söylenir,

*Kalk demeden kalkan avrat,
Tut demeden tutan evlat,
Deh demeden yürüyen at,
Büyük devlet, büyük devlet.*

Yaşamının böylesine derin, tutkulu bir parçası olan atlarını vermek Türkmen, Kürde öylesine güç, öylesine ağır, öylesine acı gelir ki! Başlar ağıtlar:

*Elem geldi elde değil gaziler
Akar gözüm yaşı çağlar ne deyim
Sag selâmet geçtiğim Binboğa
Sual eder benden dağlar ne deyim*

*Deh bire deh bire nazlı kır atım
Yarsuvat' ta kaldı atım pusatım
Gelinler dul kaldı yavrular yetim
Gelir babam diye ağlar ne deyim*

*Gelin yarenlerim yanına gelin
Beni sağ koymayın bir kılıç çalın
Sekiz yüz çadırda sekiz yüz gelin
Al çıkarır kara bağlar ne diyim*

*Der Dadal' ım yoramadım düşleri
Dikemedim şehidime taşları
Yarsuvat' ta olup biten işleri
Sual eder benden sağlar ne deyim*

*Ne yaman hayf oldu Avsarlar Kürtler
Yürekten çıkar mı bu acı dertler
Mezata gidiyor boyn' uzun atlar
At vermemiz iskânlıktan zor oldu (2)*

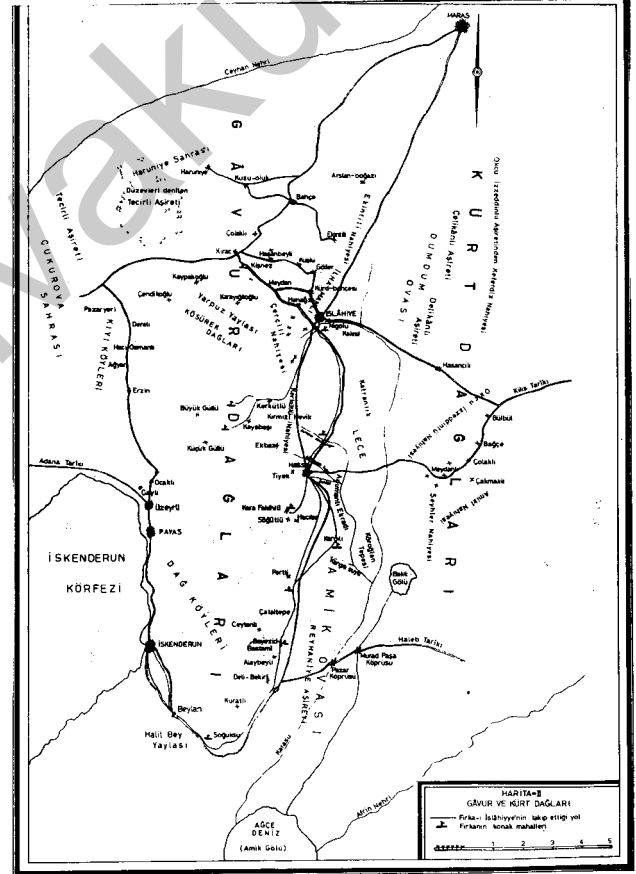
konup göçmeleri geniş ölçüde önlenmiştir.

Yaz ayında Çukurova çekilmez. Bir sıcak olur ki, soluk aldırılmaz. Bataklıklar fokur fokur kaynar. Yosunlu yosunlu kokar suları. Mucuğu, üvezi çokuşur insanın başına. Ala çamlı, boz ardıçlı dağlara; soğuk sulu, mor yarpuzlu, keklıkli, kekikli yaylalara. Ilgıt ılgıt esen seher yeline alışkın Türkmen için bir cehennem azabıdır, başlar. Peşinden söyler *Dadalöglü*...

*Yeter hey ağalar bu sitem yeter
Kuruçağ' a varsam guguklar öter
Gelin kız kalmadı hep sayrı yatar
Sehil yerde açılmıyor gülümüz*

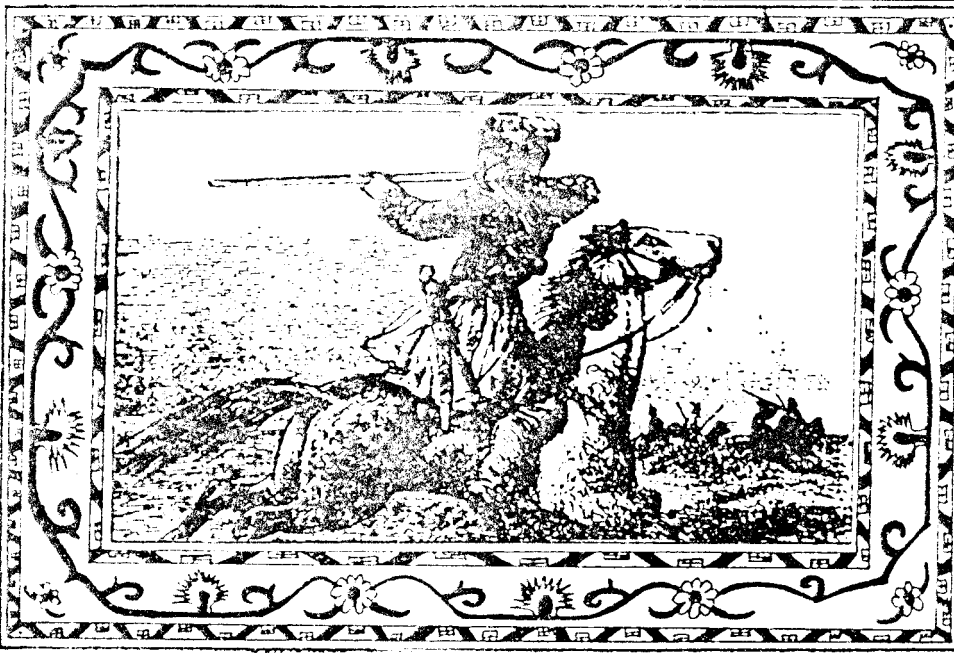
*Esmiyor garbisi mucuğu çöker
Ağırdır gecesi üvezi yakar
İçilmez suları yosunlu kokar
Yaylaya yukarı dönsün elimiz*

Bu iskân olayları sırasında daha başka büyük kırgınlar da yaşanmıştır. Türkmen aşiretlerinin *Gecebaş* dediği kolera salgını

Ahmed Cevdet Paşa, *Maruzat'dan*

Bu arada kışlaklarla yaylalar arasındaki geçit ve dağ yollarına askerler dikilmiş, böylece aşiretlerin birlikte hareket etmeleri,

*Kiraz'ın başından kalkın nazınan
Haçın, Göksu görünmez mi gözü -
nen*

*Kozanoğlu ava çıkmış bazınan
Kendinizi sarpa çekin turnalar
Turnalar, turnalar, eyvah turnalar*

*Obruk' da Çatak' dan yolun üzeri
Yaylali' da gariblerin mezarı
Göktepe burnuna kılın nazarı
Eğip boynunuzu bakın turnalar
Turnalar, turnalar, eyvah turnalar*

*Allı turnam ordan erce yekinin
Karsavaran' dan, Hökkeçe' ye bakının
Teke suyu kıblasından sakının
Engin kalman yüksek kalkın turna-
lar
Turnalar, turnalar, eyvah turnalar*

Dadalı Han' ina konman savuşun

*Çok otur aşığı alıcı kuşun
Şahanlar' da mor sümbüle karışın
Rüzgâr değende de kokun turnalar
Turnalar, turnalar, eyvah turnalar*

*Turnamın gelişi Çukurova' dan
Katarını yüksek tutmuş havadan
Karaşih elinden, Kılıç kaya' dan
Tafin gözü ora yakın turnalar
Turnalar, turnalar, eyvah turnalar*

*Çık Devyokuşu Mandal' in düzü
Acep aktı m' ola şol Tafin gözü
Yoncalı dere' de Sindel' in özü
Düş Koca ırmağa akın turnalar
Turnalar, turnalar, eyvah turnalar*

*Ordan çıkın Kölete' nin dağına
Dönder kulavuzu yolun sağına
Elbaşoğlu şahan savar cığına
Rüstem ağadan da sakın turnalar
Turnalar, turnalar, eyvah turnalar*

*Konak konak gelir turnamın huyu
Tuzasar üstünde Hazaşer köyü
Geç Kızılırmağa Şehri' nin suyu
Orda cığalını sokun turnalar
Turnalar, turnalar, eyvah turnalar*

*Turnam çıktı geldi Bozak iline
Ötüşürken hayran oldum diline
Akdağ kazasının Konak gölüne
Çevrili çevrili konun turnalar*

Afşar Savaşçısı

At üzerinde hareket halindeyken, geriye ters dönerek nişan vaziyeti alan bir Afşar savaşçısı. Bu sahneler daha ziyade 19. yüzyıl boyunca aşiret kovgunlarında görülmekteydi.

Belge: Langlois' dan

baş göstermiş, yaşlı, genç, gelin, kız, çoluk çocuk binlerce insanın ölümüne yol açmıştır. (3)

*Gecebaş geldi de nerde kışladı
Ufacık evlere neler işledi
Taze gelin büyük kızdan başladı
Ölüm de güzeli severe benzer*

Bir başka ağıdına başlarken böyle der *Dadalıoğlu...*

Bu olaylar sırasında bir kısım Afşar aşiretiyle birlikte *Cingözoğlu Seyit Osman* da Bozok' a sürgüne gönderilir. Bozok diyarında bir bahar günü gök yüzünde turnaların katar katar gelişini gören ozan yurtlarını ve eski günlerini düşleyerek içlenir.

Aylık bir yandan, hasret bir yandan! Sonra sürgün... Yürek yangın yeridir. Vurgundur, yaralıdır. Hüznle seslenir turnalara, onları Çukurova' dan kaldırır, uğratar yol üzerindeki bütün konalgalara. Bozok iline, Akdağ kazasına geçer, Konak Gölü' ne konudur.

*Turnam kalkmış Anavarza çölünden
Savrun' dan Sumbas' dan Bucak belinden
Tapan' dan Kırksu' dan, Haçın yolundan
Kiraz' ın başına konun turnalar
Turnalar, turnalar, eyvah turnalar*

Der Seyid'im bahar geldi yazınan
Ötüşerek turnam geldi kazınan
Şu bizim silayı gördü gözünen
Değiyor sineme okun turnanlar
Turnalar, turnalar, eyvah turnalar

Notlar

1. Bir çok araştırmacılar, Türkmenleri perişan eden, dağları kan gölüne çeviren bu olayın gerçek nedenini ve amaçlarını araştırmamışlar, ya da çarpıtma yoluna gitmişlerdir. Olayın başındakiler ise gizleme çabasına düşmüştür. Biz gizleme çabaları *Fırka-i İslâhiye* ordusunun baş komiseri tarihçi *Cevdet Paşa*'nın eserlerinde bile görülmektedir. Fakat, özellikle bu olayların geniş ve ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı *Cevdet Paşa*'nın *Tezâkir* ve *Ma'rûzât* isimli eserleri özenle ve bilimsel bir yaklaşımla incelendiğinde ne kadar gizlenmeye çalışılırsa çalışılınsın olayın gerçek nedenleri ve amaçları gayet açık biçim de anlaşılmaktadır.

Bu iskânın Osmanlı için ne kadar önemli olduğu özel olarak bu olay için Türkmen aşiretlerine karşı oluşturdukları ordunun yapısında da görülmektedir. *Ahmet Cevat Paşa*'nın belirttiğine göre ordunun gücü şöyledir: *Onbeş tabur piyade, iki alay süvari, ikiyüz kadar Gürcü ve Çerkez atlısı, üçyüz kadar Kürt atlısı... Beş ku'a şaşhaneli dağ topları. Ve o dönemin güçlü silahları ile donanmış mükemmel bir fırka'dır. Fırka'da ayrıca bir çok ünlü Paşa ve seçkin asker bulunmaktadıdır.*

Ahmet Cevdet Paşa, Ma'rûzât, (yayına Hazırlayan: *Yusuf Halaçoğlu*) İstanbul 1975, Sayfa 117-118, *Çağ Yayınları* İstanbul 1980

Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39,3. Cilt, (Yayımlayan: *Ord. Prof. Cavid Baysun*) Ankara 1963, Sayfa 133-135, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara 1963

2. Bu dörtlükten iskân sırasında Osmanlının uygulamalarından bölgede bulunan göçebe Kürt aşiretlerinin de paylarına düşeni aldıkları anlaşılmaktadır. Fakat Kürt aşiretlerinden hangilerinin, nerelere iskân edildikler konusunda elimizde yeterince belge ve bilgi yok. Bugün Binboğa dağları eteklerinde yerleşik olarak *Şadili* (Şadi) ve *Koçgiri* isimli Kürt aşiretleri yaşamaktadır. Bilindiği gibi buralar iskân öncesi göçebe Türkmen aşiretlerinin konakladıkları ve yaşadıkları bölgelerden biridir.

Ahmet Cevat Paşa, iskân sırasında Kürd Dağı civarında yaşayan *Okçu İzzedünlü, Şıhlar* ve *Amiki* adlı Kürt aşiretlerinin *Fırka-i İslâhiyye*'ye pek güzel hizmet ve mu'avenet eylediğini (yardım yaptığını) söylüyor.

Yine iskân sırasında Kürd Dağı'nda *İzziye* adıyla bir kaza kurulduğu ve meclis ağalarının hep Kürt ağalarından oluşturulduğu belirtilmektedir. Kürt ağaları ve ileri gelenlerine buranın dışında başka bölgelerde de çeşitli görevler verilerek (yöneticilik, çeşitli memurluklar ve b.g.) kendileriyle işbirliği sağlama alınmıştır.

Ma'rûzât, Sayfa 135-137

Tezâkir 21-39, 3. Cilt, Sayfa 145-147

3. Kolera salgını *Ahmet Cevat Paşa*'nın yukarıda adı geçen eserlerinde de belirtilmektedir.

Ma'rûzât Sayfa 165

Sözlük

Acarlamak: Yenilemek, tazelemek

Baz: Şahine benzer alıcı av kuşu

Cığ: Katar, süri

Cığa Turnaların kanat ve boyunlarında bulunan gün değdikçe ışıllayan, parlak, renkli güzel tüy. Bazı yörelerde buna cığal da denir.

Çarpı: İnce dal parçacıkları.

Çokuşmak: Hepsini bir araya toplamak.

Davlumbaz: Büyük savaş davulu.

Erce: Erkenden.

Fırka-i İslâhiyye: İslah fırkası, tümen, Alaydan büyük askeri birlik. Bu tümen Türkmen aşiretlerini işkân etmek için dönemin koşullarına göre oldukça modern bir şekilde oluşturulmuştu.

Garsalanmak: Örselenmek, zedelenmek.

Heves güves: Arzuyla, istekle, sevinçle.

Hırızma: Hızma. Kadın ve kızların burunlarına taktıkları bir çeşit süs.

Kırmâni kılıç: İran'ın Kirman şehrinde yapılan bir çeşit, ucu eğri ünlü kılıç.

Kışlak: Kış aylarında kışlanan, barınılan yer.

Koşa: İkiz, benzer.

Mezat: Açık artırma ile yapılan satış biçimi.

Mucuk: Sıcak yerlerde olan, birinin konduğu yere hepsi çokuşan bir çeşit küçük sinek.

Ören: Yıkık, viran.

Savar: Salar, gönderir.

Sayrı: Hasta.

Sehil: Sahil, kenar.

Seyfi: Gözleri çok güzel bir çeşit alıcı av kuşu. Gözleri güzel olan insanlara Türkmenler Seyfi gözlü derler.

Toy: Turna büyüklüğünde eti için avlanan, rengi kızılca göçmen kuşu.

Üvez: Sivrisinek.

Yeğîn: Yiğit, çabuk, hızlı.

Yekinmek: Doğrulamak, kalkmak.

Yarsuvat: Bugünkü Ceyhan ilçesinin eski adı.

Yusuf Paşa: Kazanoğlu Yusuf Ağa'dır. Yenilgiden sonra yakanarak yaralı yaralı idam edilmiştir.

Haçın: Şimdiki Saimbeyli kazası.

MEMÊ ALAN DESTANI VE KÜRT UYGARLIĞI - III

NEWROZ BAYRAMI

Zalim Dahhak'a karşı Demirci Kawe (Kawa)'nin önderliğinde halk ayaklandı ve kurtuluşunu sağladı. *Newroz* işte kurtuluşu, özgürlüğü müstulayan böyle bir zaferin bayramıdır. Aradan geçen binlerce yıl bu bayramın tutuşturduğu kurtuluş ateşini ve tutkusunu söndürememiştir. *Newroz*'un insan haklarına ve bağımsızlığa yönelik bir başkaldırışı simgelemesi açısından insanlık tarihinde önemli bir yeri olduğunu gözardı edemeyiz. Nitekim *Newroz Bayramı*'nın diğer bazı uluslarca da kutlanmakta olması, onun evrenselleşen gücünü gösterir. Zulme ve sömü rüye karşı başkaldırmak ve savaşmak tüm insanlığın ortak özelliğidir. Kuşkusuz bu bayramın bağımsızlık ve özgürlük duygularıyla donanması, zulme karşı bir isyanı simgelemesi, onun değişik toplumlarca da benimsenmesine yol açtı. *Newroz* un tartışma götürmeyen özellikleri şunlardır:

- Zulme ve sömürüye karşı ezilen ve sömürülen halkın ayaklanmasından kaynaklanan bir bayram oluşu.

- Ayaklanma liderinin *Demirci Kawe* gibi bir emekçi olması.

- Hareketin ve onun doğurduğu bayramın Kürt tarihi ve Kürt uygarlığıyla il

gili olması.

- Özgürlük savaşını amaçlayan ve taçlandıran bu bayramın evrenselleşerek başka uluslarca da benimsenmesi.

- İnsanlık tarihinin kaydettiği en eski özgürlük bayramı oluşu.

- 2603 yıllık uzunca bir zaman boyunca devamlı her yıl kutlanagelen bir bayram oluşu (*Newroz*'un Kassitler zamanında *Cemşid*'le ilgili olarak kutlanan *Bahar Bayramı*'yla bütünleştiği gözönüne alınırsa, bu tarih daha da eskilere uzanabilir -Yaz. Notu).

Newroz Bayramı başta olmak üzere Kürt bayramlarının kökeni MÖ 3000 yıllarına kadar uzanan eski bir geçmişe sahiptir. Kürt halkı kendi uygarlığıyla, şii-riyle, oyunlarıyla, destanlarıyla, gösterileriyle, dinsel ayinleriyle bu bayramları koruyarak günümüze kadar getirebilmiştir.

Bazil Nikitin Kürtler adlı yapıtının 1. cildinde *Newroz Bayramı*'nın kökü insanlık tarihinin eski yıllarına inip giden mitolojik bir kabuğun somut tarihi olayları içine aldığı ve ona efsanevi bir yapı kazandırdığını belirtmektedir. Kendisi bu düşüncelerini ortaya koyarken kaynakların az olması nedeniyle *Firdews*'nin

Şahname'sinden, *Şerefhan*'ın *Şerefname* sinden yararlandığı görülür. Söz konusu bu iki eserde de *Dahhak* olayı Kürt halkının orijinini belirten, onun nasıl ortaya çıktığını anlatan bir başlangıç noktası olarak ele alınmaktadır. Oysa *Ihsan Nuri*'nin *Kürtlerin Kökeni* adlı yapıtında söylediği gibi Kürtler, *Dahhak* olayından çok önce, onların ataları olan Guti ve Kassitler zamanından beri Küçük Asya'da varolan bir topluluktu.

İşte bu gerçek ortada olduğu için *Nikitin*, *Dahhak* olaylarına karışan efsanevi zenginliklere, hatta efsanevi hanedanlıklara ve kırallıklara kıyaslamalı bir şekilde işaret etme zorunluğunu duymuştur. Nitekim konuya girerken "*Piştadilerin tahtında Cemşid'in yerine geçen ve bu mitolojik İran hanedanının 5. Kırallı olan Zalim Zohhak (Dahhak) efsanesine bakalım "* demekten kendisini alamaz.

Bize göre yazılı kanıtların çok az olduğu dönemlerden günümüze ulaşan *Newroz*'un tarihsel yapısını sağlıklı bir biçimde belirtmek tarihçiler için oldukça zorsa da, yine de diğer ulusların kültürel varlıklarına yansıyanlarıyla aralıksız tekrarlanmış, dolayısıyla anımsanmış, kutlanmış olmasına bağlı olarak verbal yoldan gelen anlatılarla, eski tarihçilerin

yapıtlarında göze çarpan alıntılarla yine de *Newroz*'un arkada bıraktığı karanlık binlerce yıla nüfuz etmek ve konunun özünü yakalamak hiç de güç değildir.

Ancak bu yaklaşımda Küçük Asya kültür ve tarihinin özelliklerini iyi kavramak gerekir. Küçük Asya topluluklarında bir devletin süresine-daha önce de vurguladığımız gibi- o topluluğun en belirgin en ünlü krallarının adı o ülkenin tüm tarihi için de ad olarak kullanılmıştır. Örneğin Kürt kralı *Cemşid*'in 780 yıl hiç ölmeden yaşadığı öne sürülmüştür. Bu süre aslında Kassit devletinin egemenlik dönemine işaret eder. *Dahhak*'ın da bin yıllık bir ömürden sonra öldürüldüğü tüm eski kitaplarda vurgulanmıştır. Bu olgu, *Dahhak*'ın sıradan bir kimse olmadığını ve bunca yıl hükmetmiş bir devleti ifade ettiğini kanıtlar. İşte devletin ömrüyle ünlü bir kralın adının özdeşleştirilmesi yöntemi, tarihi olayların zamanla efsaneyeleşmesinden, halka mal olmasından ileri gelmiştir.

İş efsaneye gelip dayandığında toplum hayal gücü o kadar genişlik kazanır ki, bazen o tarihi olayın da gerisine gidilir ve eski yılların tarihi olayları bir motif, bir tablo güzelliğiyle demet içinde yer alan çiçekler gibi topluca ve bir arada sunulur.

Böylece eski halk topluluklarının, olanla olması gerekeni aynı çerçevede sunduklarını kavriyoruz.

NEWROZ'UN YAPISINDA YER ALAN TARİHİ KİŞİLER ÜZERİNE

Newroz Bayramı incelendiğinde karşımıza *Cemşid*, *Feridun*, *Demirci Kawe* ve *Zalim Dahhak* (*Zohhak*) gibi tarihi adlar çıkar. Bayramın içeriğini kavramak bakımından bu tarihi kişiler üzerinde durmak zorundayız. Elbetteki edindiğimiz bilgiler, yukarıda da belirttiğimiz gibi tarihsel olguların, efsanelerin içiçe geçmiş, kaynaşmış yapısından kaynaklanır. Yazarların da belirttiği gibi gerek bu kişilerin yaşadıkları tarihlerde, gerek onlara bağlı

olaylarda öncelik ve sonralık hataları sonraki kuşaklarca yapılmıştır.

Bu durumu, olaylara efsanevi ve mitolojik bir zenginlik kazandırmak gibi Küçük Asyan'ın şiir, öykü ve masal dünyasının renkli katkıları olarak yorumlamak daha gerçekçi bir yaklaşım olur.

Farklı kültürlerin diğer kültürlerle egemenlik kurdukları dönemlerde de bazı gerçeklerin bilinmesi engellenmiş ve doğrular saptırılmıştır. Yani çözümsüzlüğün ve bilinmezliğin nedeni tek değildir.

Bu açıklamadan sonra *B. Nikitin*'e tekrar dönmek istiyoruz. Bizden çok önce Kürt ulusunun zengin varyantlı uygarlığını incelemeyi görev bilme şansına erişen *B. Nikitin*'nin eline geçen bu emsalsiz fırsatı gerçekten çok iyi değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Diplomat olmanın verdiği güvenceyle Kürt yerleşim yörelerini dolaştı. Kürt halkıyla yakın ilişkiler kurdu. Kürt dilini öğrendi. Sonuç olarak Kürt tarihinden çok Kürt uygarlığını, kültürünü, folklorunu, sosyal yapısını, ekonomisini, Kürt aşiretlerini, Kürt konseptini, Kürtlerde din sorununu, Kürt edebiyatını inceledi ve sundu.

Kendisi de bizim bu görüşümüzü "*Kürdistan hakkında bilgimiz, doğubilmcilerin ölçüsüne göre ne kadar eksik olursa olsun, bu ülkenin havasını, yaşam stilini kavratmamız yine de mümkündür.*" (Age. Cilt 1, Sayfa. 12) diyerek haklı çıkararır. Yazar Kürt tarihi ile Kürt efsanelerine eğilme olanağı bulamadı. İyi bir diplomat, gözlemci hatta çok iyi bir sosyolog da olan *B. Nikitin* bu olumlu niteliklerine karşılık tarihçi değildir.

Eserlerinde tarihsel konulara zorunlu olarak ilişirken bazı yazarlardan alıntılar yapmış ve kendisi de bu alıntılardaki kanı lara -tartışmasız- katılmıştır. Kürtlere derin bir ilgi duymasına karşın, tarihin eski dönemlerine ilişkin konularla ilgilenmeyi yararsız görmüş, çağdaş konular içinde kalmayı yeğ tutmuştur. Tarihi araştırmalar -bilindiği gibi - üniversiter çabalar gerektirir. Ekip çalışmaları yapmayı gerektirir. Nitekim *B. Nikitin*'in eserlerinde tarihsel konuların tümünde bir iğretlilik ve uzak durma, tereddüt ve önemsemezlik hemen göze çarpar. Soluk

*Dersim yöresinde dokunan bir yastık
(Hawar'dan)*

alıp veren, yaşam içinde olan olgular, onu daha ilgilendirmiş ve gelecek kuşaklara -belli bir zaman kesiti içindeki- Kürt halkını anlatmaya çalışmıştır. Bu alanda çok da başarılı olmuştur.

Kürt uygarlığı üzerinde sabırlı, ısrarlı ve olumlu çalışmalar yapmış olan *B. Nikitin*'in kendisinin de bu gerçekleri dolaylı bir şekilde kabul ettiği görülür. Bir ulusun tarihine o ulusun içinden çıkacak araştırmacıların eğilmesi gereğini vurgular:

"Kürtlerin kendi aralarından da bir gün araştırmacıların çıkacağı-nitekim bunun şimdiden ilk habercilerini görüyoruz- ve bunların yabancı bilginlerle etkin biçimde işbirliği edecekleri umulur." (Bk.a.g.e. Cilt 1 Sayfa. 12)

Bu açıklamalardan sonra tekrar konumuza dönersek görüyoruz ki (*Dahhak*) efsanesi *B. Nikitin*'in sandığı gibi İran çıkışlı değildir. *Dahhak*'ın zulmuna karşı

Sevgi ve tutkuyu simgeleyen
bir İran minyatürü

ölümünden kurtarılan gençlerin sığındıkları dağ da, Demawend dağı olamaz. Her ne kadar Demawend de Kürt bölgesi içinde bulunmakta ise de, bu olayın Niniv kenti dolaylarındaki dağlarla ilintili olması daha akla yakındır.

Yazarın, Demawend dağından söz etmesi *Cemşid*'in Demawend'den Babile gelişini kutlayan *Mitra-Mihrican ve İyd-i Kürdi* bayramlarının daha sonraki tarihlerde *Dahhak* efsanesiyle kaynaşmasından ileri gelmiştir.

Nikitin, bu bu kaynaşmanın bilincinde değildir. Tarihsel öğeleri birbirleriyle karıştırmaktadır. Zaten okur bu bölümün başında verilen bilgileri anımsadığında bu yanlışlığı farkedecektir.

Öte yandan *F. Spiegel*'in önesürdüğü

gibi "*Dahhak* olayının İran'ın Kürt yörelerindeki aşiret çatışmalarından yansıdığı" savı da hiç bir bilimsel bulguya dayanmaz. Bu yazar İran topraklarındaki bir bölüm kültürü incelemiş olabilir. Fakat Kürt uygarlığını konu edinmedi. Kendi çalışmaları dışındaki olaylara şöyle bir dokunup geçmiş, ivedi, köksüz, bilimsellikten uzak yakıştırmalar yapmıştır. *Demirci Kawe*'nin yarattığı başkaldırı - tarih dozu ve efsane niteliğiyle - iki büyük ülke arasında savaş başlatan ve sonunda da 1400 yıllık Asur ülkesinin siyasi egemenliğine son veren çok önemli bir olaydır. İran'daki Kürt aşiretlerin kendi aralarında ortaya çıkan çatışmaların zamanla

evrensel bir anlam kazanması olası değildir.

Kırk kilometrelik maraton koşusuna kaynaklık eden olay, Pers Kralı *Darius* ile Atinalı *General Miltiade*'in yönetimlerinde yaşayan önemli bir savaşın -çünkü bu çatışmanın sonucunda *Darius* yenildi-ürünü olmasaydı, zamanın iki büyük ülkesi arasında ceryan etmeseydi, acaba bugünkü kadar evrensel olabilir miydi?

Bir *Jean D'Arc* olayı İngiltere ve Fransa gibi iki büyük ülke arasındaki savaşta yaşanmasaydı, bu değin efsaneleşebilir miydi?

Elbetteki tarihsel olaylarda bir benzerlik yoktur. Ancak bunların yansıması büyük boyutlara ulaşmışsa, bu dayandıkları olguların önemli ve evrensel bir kaynaktan çıkıp geldiğini gösterir. Bize göre *Fr. Spiegel*'in ve onun görüşüne karşı çıkmadan yer veren *B. Nikitin*'in *Dahhak* olayına aşiret kavgalarıyla ilgili efsane süsü vermesi yanlışır.

NEWROZ'UN TARİHSEL TEMELİ VE YANLIŞ TANILARI

Ülkemizde *Demirci Kawe*'yi *Pers Kralı Sirus* (Kurus) sanan yazarlar da çıkmıştır. *Fr. Spiegel* ve *B. Nikitin* bile olayı yanlış da olsa Kürt aşiret kavgalarına -dolayısıyla yine bu efsanenin sahibi ve yaratıcısı Kürt halkına bıraktıkları halde- *Toplumsal Kurtuluş* dergisi yazarlarından *Gürdal Aksoy* *Sirus* tezini savunmaktadır. Aksoy bu yazısının başında söylencelerin hetrojen bir yapıda olduğunu belirtmiş, yazısını da bu sanıyla doldurup sonuçlandırmıştır. Bu yazıda işe bilimsellik görünümü vermek için mitolojik sözcükler, gereğinden fazla kullanılmış, alıntılar için de çok az kaynakça gösterilmiştir. Yazı, tarihi belge ve gerçeklerden yararlanılmadan kaleme alınmış bir tahmin ve hayal ürünüdür. Tarih yanlışlarla doludur. *Newroz* ve içeriğinin Kürtlerle olan göbek bağının gözardı edilmesi; günümüzde de eskiden olduğu gibi bu topluluğun en yakıcı ve en sıcak birlikteliğinin *Newroz*'la ortaya çıktığının yazarca bilinmemesi kendisini bilimsel ve tarihsel olmayan varsayımlara götürmüştür.

Yukarda da belirttiğimiz gibi yazar İÖ 500 yıl kadar geriye giderek *Newroz*'u inceleyiyor. Yani Beyoğlu caddesini Bayezit alanında arıyor. Salt deyim ve sözcük analizinde daha eski tarihlere indiğini görüyoruz. Yazar gerçekleri bulmak için araştırdığı deyim ve sözcüklere uyguladığı zaman genişliğini tarihsel olaylara da verebilseydi konusunu boyutlandırarak belki bu hataları işlemekten kendisini kurtarabilecekti.

Bir söylencenin ya da tarihi bir olayın hangi uluslan ilgili olması ayrı bir olaydır. Bu söylencenin ya da tarihi bir olayın pek çok uygarlığı etkilemesi ayrı bir olaydır. Yazar işte bu iki oluşumu birbiriyile karıştırmıştır. Neticeyi, sebep; sebebi netice olarak göstermiştir.

Newroz Bayramı İÖ 534 yıllarına yakın dönemlerde ortaya çıktı. Zerdüştlüğün kutsal kitabı *Zend Avesta*'da

Newroz'dan söz edilir. İÖ 534 yılında Anadolu'yu işgal eden *Sirus*'un *Newroz*'la *Dahhak*'la, ve *Kawe* ustayla ilgili olduğu varsayımını doğru saysak, o zaman bu olayın ortaya çıkmasından en az bin yıl önceki bir efsane ve söylencede *Newroz*'dan söz edilmiş olmasını nasıl açıklayabiliriz?

Bu tarih gerçek, yazarın tüm tezlerini hiçe indirmemektedir. Yazarın tutumu ve davranışı Kürtlerin tarih içindeki yerini arayan bazı yazarların yaptıkları gibi kuşkulu bir Med imparatorluğu yaklaşımından sonra 19. yüzyıldaki birkaç baş kaldırma olayını ele almalarına benziyor. Belki onlar böyle olmasını isterler. Ama gerçekler onların istedikleri gibi değildir ki.

Yazımızın, bu bölüm başında Gutilerin bir uzantısı olan Kürt Kassit kuvetlerinin Babil'i işgal ettiklerini ve İÖ 1896'dan 1176 yılına kadar egemen olduklarını, bu devletin halk arasındaki diğer adının *Cemşid* olduğunu, Med devletine de *Feridun* adının verildiğini, Anadolu'da eski uygarlıkların ülkelerin en güçlü kralın adıyla adlandırıldığını açıklamıştık. Yine söylenceye göre *Cemşid*'in bir taht üzerinde Demawend'den Babil'e götürüldüğünde yüzünün parlamasından onun güneşe benzetildiğini de. *Böylece gökte iki güneş görüldü* dendiğini toplanan halkın da *bugün yeni bir gündür* anlamına gelen *Newroz* sözcüğünü kullandıklarını yazmıştık.

Söylenceye dayalı bu tarihi olay, Gürdal Aksoy'un *Demirci Kawe*' yapısı çıktığı Pers kralı *Sirus*'un Anadolu'yu fethettiği MÖ 534 yılından tam 1362 yıl daha eskidir. İranlı şair *Ömer Hayyam* da *Newroz*'un *Cemşid*'le ilgili olduğunu açıklamıştır.

Burada önemli olan *Cemşid*'in güneşle özdeşleştirilmesidir.

Kaldı ki Anadolu'da kiralık yapan pek çok hükümdarın adının güneş sözcüğüne bulaşmış olduğu biliniyor (Asya'da pekçok örneği vardır, Japon kralı gibi). Bu nedenle yazarın çok önemli bir kanıtımsı gibi *Sirus*'un diğer bir adının *Kuraş* olduğunu ve bu sözün de *güneş* anlamına geldiğini öne sürerek tüm sav-

larını bu bulguya dayandırması hiç bir sonuç sağlamaz.

Onun *Dewmirci Kawe* gibi mevcut yönetime baş kaldıracak bir olay yapmış olması da hayal ürünüdür. Çünkü *Sirus* güçlü bir Pers kralı olarak pek çok uygarlık üzerine egemenlik kurmuş, dolayısıyla bir halk adamı olarak deri önlüğünü bayrak yaparak halkı baş kaldırmaya itecek bir tarihi perspektifte hiç yer almamıştı. Çünkü böyle bir gereksinimi olmamıştı. Aslında *Newroz*'un çıkışıyla, *Devrimci Kawe*'nin başkaldırı olayını birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü *Newroz Bayramı* Babil'in Kürt-Kassit Devleti'nce işgali ile ortaya çıkmış, *Devrimci Kawe* olayı ise İÖ 612 yılında yaşanmıştır. *Devrimci Kawe* usta her yıl yapılmakta olan *Newroz Bayramı*'ndan yararlanmış, bayram için toplanan halk varlığından yola çıkarak, dağlarda *Newroz* ateşlerini yaktırıp isyanı başlatmıştır. Ancak aradan geçen zaman içinde *Newroz Bayramı*'yla bu başkaldırı olayı halk tarafından bütünleştirilmiştir.

Devrimci Kawe olayı Kürtlerin tarihinde yaşanmıştır. Bu tarihi olayı yukarıda da belirttiğimiz gibi İÖ 612 yılında *Cemşid Devleri* adı da verilen Kassitlerin Zagros bölgesinde kalan ve yaşamakta olan çocuklarıyla, *Feridun Devleti* adı verilen Medlerin iştirakiyle Asurları tarihten silen Niniv'in işgali sırasında cereyan etmiştir.

Öte yandan *Gürdal Aksoy* Demirci *Kawe* olayının Asurlulara karşı bir başkaldırı olmadığını ısrarla öne sürmektedir. Ona göre Asurların zalimliklerinden söz edilse de bu varsayım doğru değildir.

Zalim Dahhak olarak gösterilen Asur kralları *Azdahak* ya da *Dahhak* olamaz. Yaşamış bir tarihi bir yazıyla değiştirmek olası mı? Tarih bir çul mu ki onu kendi boyuna göre kesip, biçsin. Yazara göre Asur kralları zalim değilse öne sürdüğü düşüncelerinde haklı çıkacak. *Pers Kralı Sirus* da *Demirci Kawe* olacak. Bakın, şu işe! Böyle bir sav doğru değilse o zaman ne olacak? Buna bir yanıt yok.

Biz bu mantığı bilimsel bulmuyoruz. Ama Asur kralı *Asurbanipal* hakkında hiç bir bigisi olmadığı ortaya çıkan *Gürdal Aksoy*'a *Newroz* olayını bir yana

birakarak bu kiralı tanıtıma çalışalım:

"Gerçekta Asur krallarının yaptıkları zulüm tarihte yer almıştır. Düşmana karşı zafer kazanılınca çocuk ve kadın tutsakların başları kesiliyor ve bu kafalardan büyük tepeler meydana getiriliyordu. Bir bölüm esir çocuklar da diri diri ateşe atılıyor (General Ihsan Nuri, age. s. 71)

Kendilerine Asur Kralı *Asurbanipal*'in kitabesini okuyalım:

"SUSAN ŞEHİRİ TOPRAĞI, MADAKTO ŞEHİRLERİNİ VE DİĞERLERİNİ TÜMÜYLE ASURLARA KATTIM. BİR AY VE BİR GÜNLÜK SÜREDE TÜM ELAM ÜLKESİNİN (Kassitlerin) TOPRAĞINI SİLİP SÜPÜRDÜM. BU ÜLKEYİ TEBASINDAN, KOYUNLARINDAN, HATTA MÜZİK NAĞMELERİNDEN BİLE NASIPSİZ BIRAKTIM. YIRTICI HAYVANLARLA YILAN VE ÇÖL CANAVARLARINA İSE DOKUNMADIM."

Buna benzer sözler kimyasal silahlarla Kürt kadın ve çocukları acımasızca öldüren *Saddam Hüseyin* tarafından da günümüzde söylenmektedir. *Saddam Hüseyin* ve onun gibilerini söylediklerinin geçmişte *Asurbanipal*'in övgüyle, gururla söylediği bu sözlerden hiç bir farkı yoktur.

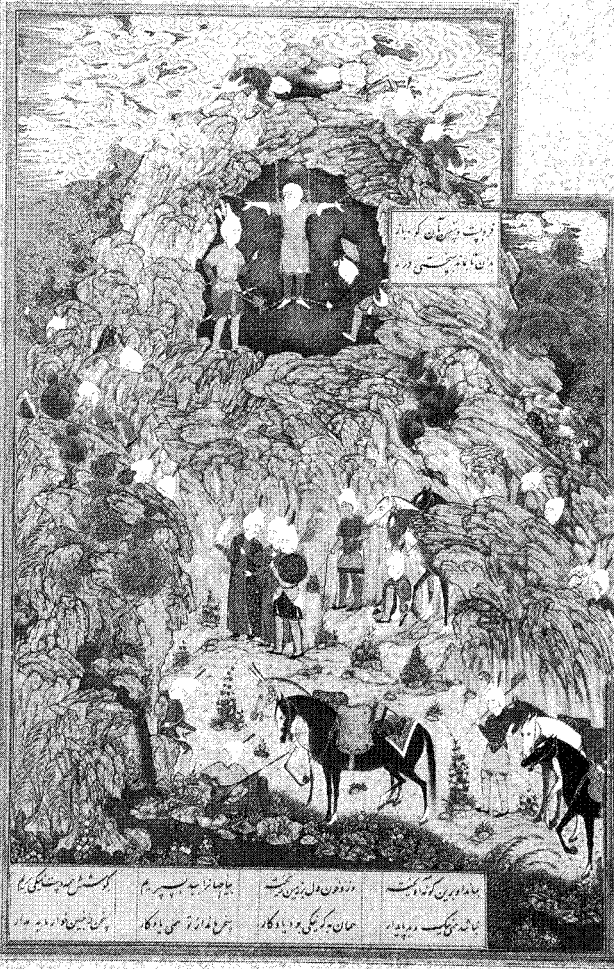
Her ateş düştüğü yeri yakar.

Kürt halkı kadar *Newroz*'a içten ve yakıcı bir tutkuyla bağlı hiç bir halk yoktur. Hatta zorunlu hallerde kendi bedenini *Newroz ateşi* yaparak kutlayan insanlar bu halkın içinden çıkmıştır.

Bu tutkunun ve bu özverinin nedenlerini *Newroz*'la Kürt halkının etle turnak gibi bütünleşmesinde aramalıyız. Elbetteki bu bayramı yaratanlar onu korumak ve yaşatmak zorundadırlar, zorundalar.

İşte *Gürdal Aksoy*'un yazdıkları Anadolu'daki tüm uygarlıkları orta Asya'ya bağlama çabası gösteren ve resmi devlet ideolojisini kendilerine rehber edinen yazarların yazdıklarından pek farklı değildir. Elbetteki beklediği alkışı da bu çevreleden fazlasıyla alacaktır.

Zahhak'ın Öldürülmesi
Şahname'den bir minyatür.
47 x 31.8 cm

Demirci Kawe:

Dehhak'ı öldüren *Demirci Kawe* adlı Kürt kahramanı hakkında tarihten artakalan detaylı bilgilere sahip değiliz. Başkaldıran halka önderlik ettiği ve *Dehhak*'ın zulmüne son verdiği anlaşılıyor.

Başkaldırıya ilişkin bilgilerimiz, *Newroz Bayramı* geleneğinde beliren özelliklerle sınırlıdır. Bu bayramın kutlanması sırasında önemli kavşaklarda ve yüksek tepelerde ateşler yakılır. Ayaklanmanın başlangıcında haberleşme ve sin-

yal verme amacıyla bu yöntemle baş vurulduğu söylenir.

General Ihsan Nuri, "Eskiden haberleşme araçları bulunmadığından, bir işin bir ülkede birden son bulunması istendiğinde Bekçilerin il merkezindeki yüksek dağlara çıkarak ateş yaktıklarını, köy ve kasabadaki Bekçilerin de bu durumu bir diğerine ilettilerini" belirtir. Yine aynı yazar "*Dehhak*'a karşı yapılan ihtilâl sırasında, evlerin arkasında yakılan ateşlerin, gerekli yerleri aydınlatmaya yaradığını ve bu ateşlerin dolaştırılmasının ise ayaklanmanın başladığını ifade ettiğini..." söyler.

(*General Ihsan Nuri*, age, sayfa 79)

Millingen de "Günümüzdeki Kürt çobanlarının, tıpkı *Onbinler*'in yaklaşması üzerine *Kardukların* yaptığı gibi, nasıl şaşkıncu bir hızla aralarında haberleşip tehlikeye karşı tedbir aldıklarını, büyük bir hayranlıkla dile getirir. (*Millingen P. Vild Life Among the Koords*, sayfa 129-134)

Doğubilimci *Lehmann Haupt* da Kürt halkında bu eski çağlardan beri süregelen haberleşme düzenindeki üstünlüğe işaret etmiştir.

Ateş yakma geleneğinin Kürt dini *Zerdüştlük*'ten gelen kutsal bir inanç ürünü olabileceğini daha önce belirtmiştik. *M. E. Bozarlan*'ın yeniden düzenlenerek yayımlanan *Yusuf Ziyaeddin Paşa*'nın Kürtçe-Türkçe sözlüğünde de *Meşhele* sözcüğünün karşılığında, kısa

fakat ilginç bir bölüm vardır:

Meşhele: Kürtlerin yaptığı gibi Ramazan ayına girildiğini belirtmek için yakılan ateş, meş'ale.

Newroz bayramında da yakılan bu meş'aleye çoğu yerlerde *Mêlede* denir." (sayfa 237)

Görüldüğü gibi köklü bir gelenekten çıkıp gelen *Meşhele* sözcüğü, Kürt dilinden *Meşale* olarak

Türkçe'ye de girmiştir.

Ayrıca, İslamiyetin kabulünden sonra meşale yakma geleneğinin Ramazan aracılığıyla da sürdürüldüğü anlaşılıyor.

Böylece *Meşale*, kutsal veya resmi yerlerde yakılan ateş için kullanılan Kürtçe bir sözcüktür ve *Demirci Kawe* önderliğinde uygulanan başkaldırının sembolü olmuştur.

Yazar ve çevirmen *M. Tayfun* yazdığı dipnotta "*Feridun Pişdadilerin altıncı padişahıydı. Cemşid sülalesinden Demirci Kawe'nin yardımıyla Dehhak'a Mari'yi öldürdü. Bilindiği gibi Kawe de Kürttür. Zülmüyle ünlü Dehhak'ı deviren halk ayaklanmasının önderliğini yapmış ve dilere destan olmuştur. Bu gün İran'da Feridun bir yana, Kawe'nin dahi Kürt olduğu unutturulmaya çalışılmaktadır.*" (Age, say 53) der.

Söz konusu açıklamada *Devrimci Kawe*'nin *Cemşid* sülalesinden geldiğini belirtmiştik. Bu halk önderinin Kassit Kürtlerinden olduğunu anımsadığımızda Kassitlerle Medler arasındaki bağı, bu iki lider arasındaki birlikteliği, aradaki zaman aralığına rağmen anlamış ve kavramış olmaktadır.

Yine *T. Tayfun*'un *Demirci Kawe* ile ilgili çok ilginç bir açıklaması daha var:

"*Demirci Kawe'nin ayaklanmasında bayrak yaptığı deri önlüğün sonradan yeşil (Kesk), kırmızı (Sor), sarı (Zer), renklerle süslenip bayraklaşmış ve Kawe'nin adına adanmakla Kawe'ye bayrak anlamında "Dveşş-ê Kaweyâni" denmiştir.*

1946 Yılında Kurulan *Mahabad Kürt Cumhuriyeti*'nce kullanılmış olan bayrak da bu renkleri taşır.

Nitekim aradan yüzlerce yıl geçtikten sonra *General Ihsan Nuri*'nin de belirttiği

gibi *Direfs-ê Kaweyâni* (*Devrimci Kawe*'nin bayrak yaptığı deri önlüğü) Kadisiye savaşında İran'da muhafaza edildiği yerde Arap Komutanı *Sad b. Vakkas* tarafından gasbedilmiş ve tarih boyunca kralların ve hükümdarların armağan etiketleri takılı mücevherlerle birlikte Mekke'ye götürülerek Halife'ye teslim edilmiş ve üzerindeki değerli takılar, ganimet olarak dağıtıldıktan sonra *Kawe*'nin ünlü deri bayrağı yakılmıştır.

Görüldüğü gibi *Devrimci Kawe* Kassit ve Med Kürtlerinin *Meçhul Askeri*'dir.

Feridun:

Demirci Kawe'nin *Dahhak*'ı öldürmesinden sonra yönetimi *Feridun*'a teslim ettiği söylenir. *Devrimci Kawe*'nini Kürtlerin *Cemşid* soyundan (Kussi-Kassitlerden) geldiğini belirtmiştik. *Feridun*'un ise, *Guti Kralı Dapzir* soyundan olduğu öne sürülmüştür. Guti ülkesinin dağılmasından sonra meydana gelen koldan birinin de Med (Mad) devletini oluşturduğunu biliyoruz.

İranlı *Firdevsi*, *Feridun*'un soyuyla ilgili olarak Annesinin ağzından şöyle der:

Tanyasın ki İran ülkesinde bir adam vardı, Abtin adında, Keyan (Kıraları) soyundan. Soyu yiğit Tehmurs'a (Guti Kıralı) varır, atalarının hepsini bilirdi. (Gen. İ. Nuri, age, s. 83)

Böylece ilk Guti ülkesinden başlayarak, Kussi-Kassitler ve onlardan Med İmparatorluğuna gelip ulaşan Kürt ulusları arasındaki organik bağ bir kez daha vurgulanmış oluyor.

Yine aynı yazardan öğrendiğimize göre, İran bölgesinde *Abtin* Pehlevi yazarlarında ise *Feridun* diye bilinen *Feridun*'un *Avesta*'da adı *Traiton* ve *Veda*'da *Traitane* olarak geçer.

Tarihte ün yapan *Feridun*'un adı, bu saydıklarımızla bitmez. İÖ 41 yıllarında İran sarayında *II. Erdeşir*'in doktorluğunu yapmış olan tarihçi *Kteziyas*, *Feridun*'u *Arykais* adıyla Medlerin ilk kralı olarak göstermiştir.

Batılı tarihçiler de adının *Aryas* olduğunu öne sürerler. *General İhsan Nuri*, *Ninova* (*Niniv*)'nın fethinin Med krallarından *Fera Urtis* (*Fruitiş-Ferwertiş*)'in oğlu *Syakzar Muxşere* eliyle yapıldığı inancındadır.

İÖ 612'de güçlü *Med Kralı Muxşere* (*Mohştere*) eliyle son verilen Asur Devleti'nin yıkılışından dolayı, Medler bu tarihi kendi tarihlerinin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. (*General İ. Nuri*, age. s. 131)

Buna karşılık bir kısım tarihçiler tarafından *Feridun* olarak bilinen *Fera Urtis*'in *Niniv*'in fethinden çok önce Asurlulara karşı Medlerce yapılan ilk saldırılar sırasında ve İÖ 653 yılında öldüğünü tarihçi *Heredot*'a atfen yazmışlardır. Bu nedenle *General İ. Nuri*'nin belirttiği gibi *Dehhak*'ın öldürülmesi üzerine *Niniv*'in fethinin *Fera Urtis*'in oğlu *Syakzar Muxşere* zamanına rastlanmış olması akla daha yakındır.

Zalim Dahhak'ın devrilmesinden sonra yönetimin Kürtlerin eline geçtiğini ve Med Kürtleriyle birlikte Kassitlerin kaynaşmış olarak Kürt egemenliklerini sürdürdüklerini anlıyoruz. Böylece Kürt halkı için *Cemşid*'den sonra *Feridun* dönemi başlamış oluyordu.

Bu konuda daha detaylı bilgiler elbetteki gün ışığına çıkacaktır. Bu da Kürt tarihiyle ilgili derin incelemeler yapacak olan araştırmacıların çıkmasına bağlıdır.

ŞAHNAME'DEKİ NEWROZ YORUMU VE TARİHİ KİŞİLER

Şahname yazarının mahlası *Firdevsi*, gerçek adı *Ebulkasım*'dir. 920-925 yılları arasında *Tus*'ta doğduğu ve 1020 ile 1025 yılları arasında öldüğü rivayet edilir. Şair, *Şahname* adlı eserinin yazımına 974 yılında başladı ve 999 yılında bitirdi. Destan önce *İsfahan Valisi*'ne sonra da *Gazneli Sultan Mahmud*'a sunuldu. *Firdevsi* destanının yazımı süresince *Tus Valisi Aslan Han* ile *Sultan Mahmud*'tan büyük ilgi ve yakınlık gördü. Kendisi Şii in-

ancına bağlıydı. Ancak eserlerinin materiyallerini *Zerdüşt*'ün *Avesta*'sından ve halk arasında söylenen efsanelerden derledi.

Bu nedenle ele aldığı konuların *Guti*, *Kassit* ve *Med* dünyasının 4 bin yılı aşan - Şairin yaşadığı tarihe göre- zaman diliminde bu yörelerde anlatmış olan, büyük bölümü de *Avesta*'da yer alan olaylarla ilgili olduğunu anlamaktayız.

Farsça yazılan *Şahname* ilk kez on ikinci yüzyılda *Kıvamüddin Ebul Fettah İbni Ali* tarafından Arapça'ya çevrildi.

Onaltıncı yüzyılda *Kansu Gavri* adına *Tatar Ali Efendi*'nin Türkçeleştirdiği *Şahname* çevrisi ise şiir şeklindedir. Yine 1621 yılında *Mehdi* adında birisi düzyazı olarak aynı eseri Türk diline aktarmıştır. *M. Cevdet de Şarkın İlyadısı*: adlı çalışmasını 1928 yılında tamamladı. Bu tarihten sonra Türkiye'de çeşitli yayınevleri aracılığıyla *Şahname*'nin daha derli toplu çevirileri yapılmıştır. Bize göre bu çalışmalar içinde en değerli olanı *Prof. Necati Lugal*'in çevirdiği ve *Prof. Kenen Akyüz*'ün düzenlediği *Şahname* çevrisidir.

ŞAHNAME'DE ANLATILANLAR

Şahname'nin *Avesta*'dan aktarılan tarihi bilgileri şiirleştirdiğini söylemiştik. Nitekim daha başlangıçta *Zerdüşt* inancına göre ilk insan olan *Kiyumers* ile *Zerdüşt* inancındaki kötülük tanrısı *Ahriman* arasındaki çatışmalar ele alınır. *Şahname*'de *Ahriman* (İfrit) olarak sıfatlandırılmıştır. Kitabın ilk bölümünde adlarına yer verilen krallar *Muşeng*, *Tehmurs*, *Cemşid*, *Dahhak* ve *Feridun*'dur.

Bunlar da *Dahhak* dışında kalanların *Guti*, *Kassit* ve *Med* kralları olduğunu daha önce de belirtmiştik.

Guti krallarından *Şerlek*'e *Şahname*'de *Siyamek*, *İkş Muşa* ise *Muşeng* adı verilmiştir.

Cemşid için *Firdevsi* şunları anlatır:

"Tahmurs'un oğlu Cemşid, yüreği babasının ögütleriyle dolu tahta çıktı.

Padişahlara yapılan törenle, başına altın tacı giydi. Beline kemerini kuşandı.

Dünya baştan başa onun hükümüne girdi. Herkes onun adaleti sayesinde rahata kavuştu. Cemşid'in padişahlığı yedi yüz yıl sürdü."

(...) Padişahlığında bulunduğu büyüklük yerini beğenmedi ve daha yükseklere çıkmak istedi. Saltanatının büyüklüğüne uygun bir taht yaptırdı. onu müceveherlerle süsledi. İstedığı vakit, devler o tahtı kaldırıp ovalardan göklere kadar çıkarırlardı. Buyruk sahibi padişah o tahtın üzerinde, havanın ortasında PARLAYAN GÜNEŞ gibi otururdu. Herkes tahtın çevresinde toplandı. Dünya, onun talihindeki parlaklığa hayran oldu. Cemşid'in üzerine müceveherler saçtılar ve bu güne Newroz adını verdiler.

Yeni yılın ilk günü olan Ferverdin ayının birinci gününde, insanın vücudu zahmet ve künden kurtulur.

İleri gelenler bu günü sevinçle kutlamak için şarap ve çalgı getirttiler, çalgıcılar toplandılar. İşte Newroz denen bu mutlu günü, o zamandan, o padişahın armağanı kalmıştır."

Dahhak İçin Söylenenler:

Firdevsi, Cemşid'in egemenliğinin zayıfladığı dönemde Merdas adlı adaletli bir padişahın Dahhak adlı oğlundan söz eder:

"Şöhrete tapan bu Dahhak adlı çocuk, çok cesur ve çevikti. Fakat kötü huylu idi. Onu Biyaresb adı ile çağırırlardı. Deri dilinde Biyar sözcüğü on bin anlamına gelirdi ve Dahhak'ın altın dizginli on bin atı bulunduğu için ona bu ad verilmişti. Bir gün şeytan sabahleyin erkenden iyiliği seven bir insan tavrı ile bunun yanına geldi. Bu büyük adamı azdırdı. İyilik yolundan çevirdi. Bu genç de onun sözlerine kulak verdi."

Dahhak, Şeytan'ın sözüne uyup babasını öldürterek tahta oturur. Daha sonra Şeytan Dahhak'ı kandırır ve onun özel aşçısı olur. Önce türlü kuşları ve dört ayaklı hayvanları öldürtüp padişaha yedirtir. Dahhak'ı yumurta sarısıyla, ertesi gün keklik ve süllün etleriyle, üçüncü gün de

kuş ve kuzu etinden yapılmış nefis yemeklerle doyurur. Dördüncü gün genç bir öküzün sırtındaki etlerden hazırlanan et yemeğini sunar. Şeytan sofraya safran, gülsuyu, yıllanmış sarap ve halis misk koyar.

Dahhak bu ikramlardan ve bakımdan o kadar mutlu olur ki Şeytan'a kendisinden bir istekte bulunmasını emreder:

"Şeytan, saltanatında var olan! Kalbim senin sevginle doludur. Senin yüzünü görmek, bana benim ruhumun gıdasıdır. Senden yalnız bir dileğim var. Her ne kadar layik değilse de bunu senden isterim. O da senin iki omuzunu öpmek ve onlara yüzümü gözümü sürmektir, dedi. Dahhak bu sözleri dinledi ve bundan Şeytan'ın gizli bir maksadı olduğunu anlayamadı.

Senin bu dileğini yerine getiririm bununla senin adın ve ünün yükselir.

Sonra Şeytan, onu kendi karısı gibi kucaklayıp omuzlarını öptü. Öper öpmez de olduğu yerde kayboldu. Dünyada hiç bir kimse böyle şaşılacak bir şey görmemiştir. Bunun üzerine Dahhak'ın iki omuzundan iki tane kara yılan çıktı. Dahhak bundan çok kederlendi. Kurtuluş çareleri aramaya başladı. Nihayet, bu iki yılan omuzlarının üzerinde kesti. Fakat ne şaşılacak şeydir ki bu iki yılan, bir ağaç dalı gibi tekrar çıktılar. Tüm hekimler uğraşırsa da hiç bir çare bulamadılar."

Sahname'ye Göre Kürtlerin Çıkış Efsanesi:

İşte bu andan itibaren Şeytan tekrar devreye girer. Bu kez Doktor kılığında biri Dahhak'ın huzuruna çıkar ve ona şu öneri de bulunur:

"Bu sakınılması olanaksız bir şeydir. Bu yılanlar orada kaldıkça sen onları bırak sakın kesme. Yiyecek vermek suretiyle onları yetiştir. Azdırma. bundan başka yapılacak bir şey yoktur. Sen onlara insan beyninden başka bir şey yedirme. Belki onu yiyerek ölürlere. Mademki senin derdine insan beyninden başka bir deva yoktur, bu derde de ağlamalı, böyle dermana da.

Her gün iki adam öldürmeli ve beyinlerini çıkarmak için kafalarını kesmelisin" dedi. Şeytan'ın aslında amacı dünyayı insanlardan temizlemektir.

Dahhak dertlidir, hastadır ama hükümdarlığında çok yükselmiştir. Güçlü bir ordu kurar. Cemşid'e karşı savaş düzenler, Cemşid kaçır, tahtını tacını Dahhak'a bırakır. Dahhak artık bin yıl iktidarda kalacaktır. Firdevsi eserinde Cemşid için şu benzetmeyi yapar:

"Zaman onun tacını, tahtını, saltanatını kehribarın bir saman çöpünü kapması gibi elinden kapıp aldı."

Ama Dahhak döneminin halka sıkıntı ve eza getirdiğini anlıyoruz:

"Dahhak saltanat tahtını güçlendirdikten sonra bin yıl padişahlık yaptı. Bütün dünya onun yönetimine girdi. Akıllı insanların iyi adetleri yeryüzünden kalktı. Akılsızlar her yerde emellerine kavuştular. Bilgi ve erdem hor görüldü. Hilekarlık meydan aldı. Doğruluk gizlendi. Kötülük ortaya çıktı. İyilikten kimse açıkça söz edemez oldu."

Cemşid'in Şehrinaz ve Ernüvaz adlarındaki iki kız kardeşini Dahhak zorla sarayına götürür ve onlara kötü huylar aşılarda, hilekarlıklar ve sihirbazlıklar öğretir. Çünkü Dahhak "Kötülük öğretmekten, öldürmekten, yağmacılıktan ve yakmaktan başka bir şey bilmez."

Dahhak, Şeytan'ın kendisine yaptığı öğütü de yerine getirmeye başlar ve her gece ister halktan isterse yiğitler soyundan iki genci aşçıya teslim eder ve onların çıkarılan beyinlerini omuzundaki iki yılanla yedirtirdi.

Şahname'de bu olay şöyle anlatılmıştır:

"Padişahın ülkesinde temiz yürekli, yüksek yaratışlı iki dindar adam vardı. Bunlardan birinin adı Temiz dinli Ermayil, ötekinin adı da ileriye gören Kermayil idi. Nasılsa bunlar bir gün bir yerde buluştular. Aralarında şundan bundan konuşurken, Padişahın ve askerlerinin zulmünden ve yılanlara verilen yemekten söz açıldı. Bunlardan biri "Bizim önce padişahın sarayına Ahçi olarak girmemiz gerek. ancak ondan sonradır ki, her ihtimal düşünülerek

bir çare bulabiliriz. Öldürülen iki kişiden hiç olamazsa birisini belki kurtarmayı başarırız".

Sonra ahçılıkla Padişahın sarayına girdiler ve yemeklerini ölçülü bir şekilde hazırlamaya başladılar. Bu iki kalbi uyanık kimse, böylece dünya padişahının muftağını ele aldılar. Kan dökmek zamanı gelip de tatlı cana kıyılacağına sarayın öldürücü cellatları tarafından yakalanan iki delikanlı çığlıklar kopararak ahçıların önüne doğru koşular ve yüzü koyun yere kapandılar. Ahçıların bu manzara karşısında, ciğerleri sızladı. Gözleri kanlı yaşlar ve kafaları kinle doldu. Yeryüzü Padişahının bu zalimce işine şaşarak bakıştılar. Ve ikisinden birini öldürmekten başka bir çare göremediler. Bir koyunun beynini çıkarıp öldürdükleri gencin beyni ile karıştırdılar. Ötekisinin canını bağışlayarak, ona git bir yerde gizlen canını kurtar. Mamur şehirlerde yaşama. Bundan sonra senin yaşayacağın yer dağlar ve ovalardır dediler.

Böylece her ay otuz genç canlarını kurtarıyordu. Zamanla kimin nesi oldukları belirsiz olan bu gençlerin sayısı iki yüzü buldu. Ahçi her gün bir kaç keçi ve koyunu ovaya salar bunlara gönderirdi. İşte bu günkü Kürt kaviminin aslı bundan türemiştir."

Şahname'ye Göre Feridun

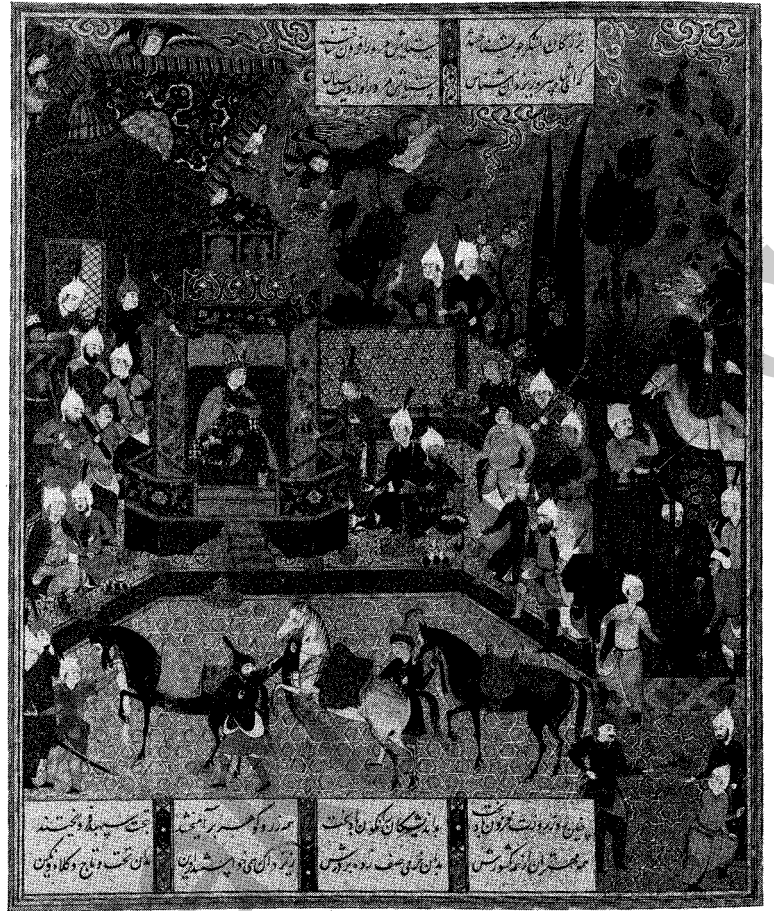
ve

Demirci Kawe'nin

Ortaya Çıkışları:

Dahhak'ın zulmu arttıkça olayın boyutları gelişir. Şahneme'ye göre günün birinde bir yandan dağlarda beyinlerini kurtaran Kürtler çoğalıp giderken Dahhak bir rüya görür bu rüyada görüleni Şahname şöyle anlatır:

"Dahhak bir gece sarayında uyurken gözünün önünde padişahlar padişahının sülalesinden birden bire üç savaşçı eri çıktı. Bunlardan ikisi büyük, ortadaki de küçüktü. Servi boylu olan küçüğün padişahlara yaraşan bir yüzü vardı. Belinde kemer ve elinde de öküz kafası

Feridun'un huzurundan bir anı görüntüleyen bir minyatür.
47 x 31.8 cm

biçiminde de bi gürz olduğu halde, padişah gibi yürüyordu. Bağırarak Dahhak'ın üzerine doğru geldi. Kafasına o öküz kafası biçimindeki gürzü indirdi.

Ötekilerden yaşça küçük olan bu yiğit Dahhak'ın baştan aşağı derisini yüzdü. Sonra iki elini taş gibi sağlam bağladı. Boynuna ipi taktı. Zillet altında acular ve sızılar içinde başının üzerine toz toprak yağdırdı. Sonra arkasına bir sürü insan takılmış olduğu halde onu sürüye sürüye Demawend dağına kadar götürdü."

Dahhak bu rüyadan çok korkar, yorumlanması için bilge insanları sarayına getirtir. Gelen bilge adamlar önce yorum yapmaktan çok korkarlar. Ancak üç gün gibi bir korku ve bekleme süresi geçtikten sonra Zirek adında akıllı ve uyanık bir rüya yorumcusu her şeyi göze alır ve kendisini ileriye atarak Dahhak'ın önünde konuşmaya başlar:

"Bu hayali kafadan çıkar. Dünyada herkes ölmek için anasından doğar. Sen

den önce saltanat tahtına layık bir çok padişahlar dünyaya geldi. Dünyanın gamını, neşesini tatmış ve sürükledikleri uzun bir ömrün sonunda da hepsi ölmüşlerdir. Sen demirden bir kale olsan felek seni yine toprakla bir yapar. Senden sonra elbetteki senin tahtın da birinin eline geçecek, sen de başını toprağa sokacaksın. Bu Feridun adında bir adamdır. Yeryüzünün üstünü kaplayan kutlu bir göktür.

Bu kahraman anasından henüz doğmadı. Ondan korkacak zaman değildir. Ancak anasından doğunca bir ağaç gibi meyvesini verecek, delikanlığında başı aya kadar yükselecek, omuzunda çelikten bir gürz taşıyacak. Öküz kafası biçimindeki bu gürzü senin kafana indirecek leşini bağlayıp sarayından çıkaracak dedi...

Zahhak'ın Cemşid'in kızlarını esir aldığını işleyen bir minyatur.

Dahhak bu sözleri dinleyince bayıldı ve tahtının ayaklarına yığıldı."

Şahname'de olayların gerisini özetlersek Sümer, Guti ve Kassitler dönemindeki efsanelerde görülen bir motifle karşılaşırız. Bu kralın kendisini öldürmek üzere doğacak çocuğu önceden tesbit ederek öldürmeye kalkışması temasıdır. Aynı tema Mısır kültürüne de yansımıştır.

Dahhak bu beledan kurtulma girişimlerine başladığı günlerde Feridun dünyaya gelir:

Feridun düzgün bir sevi gibi büyüdü.

Padişahlık nuru yüzünde parlıyordu. Üzerinde sanki Cemşid'in büyüklüğünü taşıyor bir güneş gibi çevresine ışık saçıyordu. Feridun'un Firanek adındaki annesi oğlunu korur ve çeşitli tehlikelerden kurtarır.

"Firanek dedi ki bu ülkede Abtin adında bir adam vardı. Bu padişahların soyundan gelmiş, uyanık, akıllı, kimseye zararı olmayan bir yiğitti. Onun soyu, yiğit Tahmurs'a dayanır. Bütün atalarını birbir sayardı. İşte bu adam senin baban ve benim kocamdı. Ben onsuz, bu dünyada bir tek aydın gün görmedim. Cadılara tapan Dahhak senin canına kıymak istedi. Ben seni ondan gizledim. Bunun için çok kötü günler yaşadım. Baban Abtin senin için canını feda etti. Cadı Dahhak'ın omuzlarında iki yılan çıkmıştı. Senin babanın da beynini çıkardılar ve yılanlara yiyecek yaptılar."

Şahname'de'ki bu açıklamalardan Tahmurs'un Guti krallarından olması ve Feridun'un babasının beyninin de diğer Kürtler gibi yılanlara yedirilmesinden efsanenin Kürt kökenli olduğunu anlamaktayız.

Bu böylece Kürtlere ait ve onların kültüründe yer alan bir efsane olmasına karşın, 999 yılında bir İranlı şair olan Firdavsi kanalıyla Avesta ile halk arasındaki anlatılardan derlenerek yazıldığı için bir İran efsanesiymiş gibi yanlış bir izlenimin doğmasına yol açmıştır.

Efsanenin kendisiyle onu yazıya döken yazarın milliyeti arasında yanlış bir bağ kurulmuştur.

İşte ana Firanek'in bu konuşmasından sonra Feridun, Dahhak'ı öldürüp hem babasının hem de beyinleri yenen Kürt halkının intikamını almaya karar verir.

Demirci Kawe Ortaya Çıktır:

Dahhak telaş içindedir. Feridun'un saldırısından korkarak adil ve halkını seven bir kral olduğunu kanıtlarsa bu beladan kurtulacağına inanır ve tutulacak bir tutağa adaletime tanık olacak her kesin adı yazılsın der. Tüm tebası korkudan bu tutağa tanık olur. O sırada sarayın kapısında:

"Adalet istiyorum diye bağırın bir adam peyda olur. Onu Dahhak'ın huzuruna getirirler. Padişah ona kızgınlıkla "Sana zulm eden kimdir, söyle?" dedi

Adam koşarak ve eliyle başına vura vura Padişahım ben adalet isteyen Kawe'yim. İşte koş koş sana geldim. Senden adalet isterim. Senin elinden inlemekteyim. Eğer sen adalet yapmaya başlarsan senin değer artar. Sen bana çok zulüm yaptın. Eğer zalim olmasan oğluma neden el uzattıyorsun? Benim dünyada on sekiz oğlum vardı. Bu on sekizden sadece birisi kaldı. Ben kimseye zararı olmayan bir Demirciyim. Benim oğullarıma nasıl öldürme sırası geldiğini burada anlatsam herkes şaşır kalır. Senin yılanlarına yedirmek için beyinlerinin nasıl çıkarıldığını bu halk öğremelidir.

Bu sözleri duyunca Dahhak büyük bir şaşkınlığa uğradı. Kawe'nin son oğlunu bağışladı ve tutanağa imza atmasını istedi."

Kawe usta tutanağı imza etmez. Orada toplananlara yanlış yolda olduklarını söyler ve tutanağı parça parça edip ayaklarının altına atar. Sonradan saraydan çıkıp gider. Dahhak'ın susup kalmasına yanındaki dalkavuklar hayret ederler ve bunun nedenini sorarlar. Dahhak şu yanıtı verir:

"Kawe saraya girip de kulaklarına onun sesi gelince onunla aramızda sanki bir dağ peyda oldu. İki elini başına vurunca şaşkınlukta sanki yüreğim parça parça oldu."

Kawe saraydan çıkınca halk çevresinde toplanır. Halka olup bitenleri anlattıktan sonra herkesi adalet istemeye çağırır. Demircilerin demir döverken önlerine örttükleri deriyi bir mızrağın ucuna geçirir.

"Bunun üzerine çarşı halk birbirine girdi. bir toz dumandır yükseldi. Kawe mızrak elde yürüyor hem de coşkunlukla halka sesleniyordu:

Ey tanrıya tapan ünlü kişiler. Biliniz ki Feridun'u tutanlar Dahhak'ın zulmünden kurtulacaklardır. Feridun'un yanına gidelim. onun sayesinde yaşayalım. Biliniz ki Dahhak bir Ahrimandır. Tanrı'ya da düşmandır. İşte bu değersiz derinin önderliğinde dost ve düşman birbirinden ayrılacaktır, diyordu. Yiğit Kawe önde gidiyor ve çevresindeki karabalık gittikçe büyüyordu. O, Feridun'un nerede olduğunu biliyordu. Başını alıp o yöne yürüdü. Sonunda yeni padişahın sarayına vardı. Kawe uzaktan görününce sevinç çığılıkları yükseldi. Feridun mızrağın ucundaki deriyi hayırlı saydı. Onu kumaşlarla süsledi. Üzerine altından nakışlar yaptırdı. Sonra bayrağın tepesindeki kırmızı, yeşil, sarı kumaşlar sarkıttı, ona Kawe'nin bayrağı adını verdi. Bu günden sonra kim tahta oturup başına padişahlık külahı giydiyse bu değersiz demirci derisine yeni yeni mücevherler astı. İşte Kawe'nin bu güzelliğe erişen bayrağı karanlık gece-

lerde doğan güneşe döndü ve dünyanın kalbi onun verdiği ümitle doldu."

BU BÖLÜMDEN ÇIKAN SONUÇLAR

Görüldüğü gibi Şahname'de anlatılan bu efsane tümüyle Kürtlerle ilgilidir. Dahhak'ın omuzunda çıkan iki yılının doyurulması için yakalanıp beyinleri alınan her iki Kürt gencinden birisinin gizlice salınması sonucu dağda toplanan bu kaçaklardan Kürt halkının meydana geldiği anlatılmaktadır.

Yine efsanede, Kral Feridun'un babası Abtin de arslan tuzağına düşürülüp yakalanmış ve beyin yılanlara yedirilmiştir. Efsanede yazıldığına göre Abtin'nin babası ve soyu Guti Kürtlerinin kralı soyundan inip gelmektedir.

Demirci Kawe'ye gelince, o da beyinleri yılanlara yedirilen on yedi Kürt gencinin babasıdır. Onsekizinci oğlununun hayatını kurtarmak için zalim Dahhak'ın karşısına çıkmıştır.

Kawe bu olayda başkaldırmanın liderliğini yapmış, deri önlüğünü bayrak olarak kullanmıştır. Başarıdan sonra da yönetimi Feridun'a bırakmıştır.

Firdevsi'ye bu anlatıları için kaynaklık yapan eser Avesta'dır. Avesta'nın yazıldığı ve Zerdüşt'ün yaşadığı dönemde Pers devleti yoktu. Bu devlet tarihte ilk kez Avesta'nın yazılışından yüz yıl sonra kurulmuş ve kendisine resmi din olarak Zerdüşlüğü ve kutsal kitap olarak Avesta'yı seçmiştir. Dolayısıyla Avesta'da yazılı olanlar söylence ve efsaneler inanç yoluyla bu ülkenin yaratmağa başladığı kültürün içinde mekân tutmuştur.

Dersim yöresinden bir kilim(Hawar'dan)

Gutilerin, Kassitlerin ve İÖ 534 yılında da Medlerin egemenliklerinin son bulmasından sonra Pers halkının bu ülkelere ait bir kültürü inanç yoluyla yaşatmaları, onu yarattıkları anlamına gelmez. O halde zalim Dahhak, Feridun ve Demirci Kawe ile ilgili anlatıları "Eski İran efsaneleri böyle diyor" gibi deyimler kullanarak ortaya koymak gerçeklere aykırıdır. Cemşid'in Demawend'den bir taht üstünde Babil'e girişinde gökte iki güneş görülmesi ile Demirci Kawe'nin başkaldırarak Dahhak'ı devirmesi olayları arasındaki büyük zaman aralığına rağmen halk tarafından bütünleştirilmiş ve Newroz bu iki olayın bir arada yaşatıldığı ve anıldığı bir bayrama dönüşmüştür.

NOT: Yazımızda, Şahname'den yapılan alıntılar Milliyet yayınları arasında çıkan ve Prof. Necati Lugal'in çevirisi ile Prof. Kenan Akyüz'ün düzenleyicisi olduğu kitaptan özetlenerek asılmıştır.

AĞLAMA YAVRUM AĞLAMA ŞAHAN LAÇ DERESİ

AĞLAMA YAVRUM AĞLAMA

*Silah sesleri geliyor uzaktan
Bebeğim hasta, meme tutmuyor
Ağlama yavrum ağlama
Düşman sesini duyar*

*Dağ taş acımdan tutuşmuş yanıyor
Bu karanlık delikte hiç sabah olmuyor
Ağlama yavrum ağlama
Düşman sesini duyar*

*Ah oldu, vah oldu
Olan kırındaki bebeğime oldu!
Zalimler kırdı yiğitlerimizi
Küçüklerimizi tiktular bu karanlık deliğe.*

*Söylüyorum acı ve esaret içinde
Bu karanlıkta bir gaz fenerimiz bile yok
Yavrumun sesi duyulmaz oldu artık
Ali bırakmasın onların ocağında tek bir yavru*

Bu ağıt bir bebek için yakılmış Otuz Sekiz günlerinde. Türk Devleti silahlarını Dersim halkına çevirmişti. Büyük küçük ayırmadan eline düşen herkesi öldürüyor, katlediyordu. Namlunun ağzından kaçıp kurtulabilenlerse ya damlara doldurup ateşe veriliyor, ya da kimyasal gaz sıkılarak mağaralarda boğazlanıyordu.

Demenanlılar sonuna kadar direndi, silahlarını bırakıp teslim olmadılar. Türk ordusu Haydaran Deresi'ne girdiğinde kadınlar ve çocuklar düşmanın eline düşmemek için

çoğunlukla kaçıp mağalara sığındılar. Bu mağaraların yerini saptamak amacıyla Türk ordusu dağları birbir arıyordu. Birinde askerler bir mağaranın etrafında dolanıp durdular, ama insan izine rastlamadılar. Ancak mağaradakilerin sesi soluğu kesilmiş, korkulu bir bekleyiş içindeydiler. Tam o esnada bir çocuk bağırtısı çınladı mağarada; beşiğinde yüksek sesle ağlıyordu. Tüm çabalara rağmen bebeği susturamadılar. Çaresiz, babası yavrusunu kucağına alıp mağaranın arka derinliklerine doğru uzaklaştırdı.

Kısa bir süre sonra bebeğin sesi artık duyulmaz oldu. Meraklanan anne arkalara koşup bebeğine kapandı, ama yavrusunda ne ses ne nefes kalmıştı. Zavallı baba, mağaradakilerin selameti için yavrusunu boğmuştu. Bunu gören anne, onulmaz bir acı içinde dizlerinin üstüne yıkılıp saçlarını yolarak aşağıdaki ağıtı okudu. Mağaradaki herkes bu yüreğinden yaralı ananın etrafında halka halka dizilerek hep birlikte ağlaştılar.

SAHAN

*Xozati persena cadê tomofofli
Heq adır be Avdula Pasay verdo
Koto qeracê mordemê pili
Sahan vano "Qedrê canê xo bızanê
Ma sero cêrenê qanunê kafiri"*

*Ax de biye biye, na be ma biye
Sahinê mu qolêde xo gureto
Şiyo basqinê alayıye
Vano "Tersa mu sarê mu ke talde kuyo
Kounê Dêrsimi de nêmano çena u cêniye"*

Ax ko romerdiyo bı heniyo

*Esker nawo amo koyê Dêrsımı muniyo
Sahan vano "Dı sareyi viyarnay mu ra
Jû yê Xanume wo, jû yê Alişêr Efendi yo"*

*Sahanê mu qolêde xo gureto
Şiyo geçê Koyê Muziri
Vano "Lao bêbextêni mekerê
Ma piya werdo qirbanê Xıziri"*

*Aşiri merdena mu rê qail nêbenê
Tornê Babayi kerdê imamê seri
Xozati persena Qerexlan ra nato
Qanunê Mıstefa Kemalî persena
Çı çiyode bervato*

*Sahan vano "Lazê Pırçoyi de misewre meso
Mın u to cızıkê zu maye lito"
Heqo tı keşi serde naye miyarê
Bırayi sarê bırayi berdo çadire de roto*

*Sahanê mu rê efkar nêbo
Heseni hêfê to gureto
Ax de biye biye, Sahanê mu biye
Sahanê mu ke merdo nêmerdo
Şikiyo tılsımê Kırmanciye*

*Pane pane Sahanê mu pane
Eskerê Mıstê Kori amo ma qırkeno
Cigera mu pane
Eskerê Mıstê Kori amo ma qırkeno
Mecal cı mede pane*

"Biri Hanım'ın, biri Alişêr Efendi'nin" (4)

*Şahan bir grup almış yanına
Geçmiş Munzur yakasına
"Arkadaşlar döneklilik etmeyin" diyor
"Birlikte yedik Hızır kurbanını" (5)*

*"Aşiretler ölmemi istemezler
Düşman baş hedef seçmiş Tornê Babayi" (6)
Hozatı sorarsan Qerexlan'dan beridedir
Mıstê Kor'un kanunlarını sorarsan (7)
Aman ne berbat şeylerdir*

*Şahan diyor "Lacê Pırçoy'la komplo kurma
İkimiz memesini emdik aynı annenin" (8)
Tanrım kimseye gösterme bunu!
Kardeş götürüp satmış başını kardeşinin
Asker çadırında*

*Şahan'ım sana efkâr olmasın
Hasan (9) intikamını aldı
Ah oldu, olan Şahan'ıma oldu
Şahan'ım öldü öleli
Söndü yıldızı Kırmanc ülkesinin (10)*

*Vur vur Şahan'ım vur!
Mıstê Kor'un askeri gelmiş bizi kırmaya
Vur yigidim vur!
Mıstê Kor'un askeri gelmiş bizi kırmaya
Aman verme, vur!*

Türkçesi:

ŞAHAN

*Hozat'ı sorarsan otomobil caddesi
Ocağı sönsün Abdullah Paşa'nın (1)
Kökünü kazıyor yiğit adamların
Şahan (2) diyor "Canınızın kıymetini bilin
Başımızda dolaşan kâfirin kanunu*

*Ah oldu, bize neler oldu
Şahan'ım bir grup almış yanına
Gütmüş alay baskınına
Diyor "Korkarım ben de ölürsem
Dersim dağlarında kalmasın kızlar, kadınlar" (3)*

*Ah yıkılası dağın pınarı
Asker gelmiş kuşatmış Dersim dağını
Şahan "İki kesik baş geçirdiler yanımdan" diyor*

1. 1938 Dersim kırımını gerçekleştiren ve Dersim Kaşabı olarak da tanınan *General Abdullah Alpdoğan*.

2. *Bahıyar* aşiret reisidir. Dersim isyanı sırasında öldürülmüştür. Bazı yerlerde adı *Şahin* diye de geçer, ancak gerçek adı *Şahan*'dir.

3. *Şahan*, Dersimlilerin gözünde **namus koruyucusu** olarak bilinir. *Şahan*'ın tüm ısrarlarına rağmen silahlarını devlete teslim etmiş olan savunmasız birinin karılarına (iki karısı varmış) hakaret eden askerlerin bağlı buldukları askeri karakolu basmış, incinen onurlarını kurtarmak için kendilerini örkenle ceviz ağacına asan bu iki hanımın intikamını almış ve ilk kez böylece devletle çatışmaya girmiştir. Bu dizede, *Şahan*'ın **namus koruyuculuğu** dilegetiriliyor.

4. Halk arasında *Hanım* olarak adlandırılan *Zarife*, bilge ve şair olan *Alişêr Efendi*'nin eşidir. Bu iki ulusal kahraman Dersim isyanı sırasında öldürülmüştür.

5. Türk ordusunun Dersim'de bir katliama girişeceğini farkederek aşiret ileri gelenleri, *Hızır Kurbanı* diye adlandırılan kutsal bir tören düzenleyerek, devlete karşı birlikte direneceklerine kurban üzerine and içerler. Burada, "Döneklilik" yapanlara yeminleri anımsatılıyor.

6. Halk, *Seyit Rıza*'ya genellikle *Tornê Babay* (Baba'nın Toru-

na) diye hitabederdi.

7. Dersim'de *Mustafa Kemal, K r Mustafa* anlamına gelen *Mist  Kor* olarak adlandırılır.

8. Devlet istihbarat  rg t n n girişimleri sonucu, *şahan*'la birlikte T rk ordusuna karşı savaşan *Lac  Pırçoyi* (Pırço'nun Oğlu) ayarlanır ve hazırlanan komploya *şahan*'ın anadan kardeşi ve silah arkadaşı olan *Hidir* da katılır. Sonuçta *şahan* uyku halindeyken *Lac  Pırçoyi* tarafından  ld r l r. T rk de, *şahan*'ın kesik başını alıp orduya g t ren kardeşi *Hidir* anımsatılıyor.

9. *Hasan, şahan*'ın silah arkadaşı ve amcasının oğlu olup onun intikamını alan kişidir.

10. Dersimliler kendilerine *Kırmanc*, yurtlarına da *Kırmancıye* adını verirler.

DER  LAĞI

*Wela wela, wela yaman o
ordi gurlax amo
dorm  ma qapan o
bext  Heyder u Demeni r 
kes xirave n vano
ordiy  Tırki zaf o
cay  welaxe ma n dano
ma zuvini qrkeme
em  Mizuri cendeg u lesu ano
ond ri de dame p ro
tede şin u şiwan o*

*Der  Laği biv so
Yivis  mi gavan o
bura p rod , na qewxa aşire niya
merv  Kırmanç u zalıman  Tırkan o
dest  xo ra xo mec r 
sar ma r  qolaye vano
pepug b ro biniso
c ncun  ma r  biwano*

*Qemer  Heseni ver  muxara de gino waro
malo ş r  min o beran o
Hes  Kali kuno qewxa
beşliu ve doş ser ano
Hem  Civ  Keji persen 
xısm  ordi u tawıran o
Yivışi xo sano Pul  Pil Xat ne
hem dano p ro, hem qeydu vano
vano "tu hir  ordi ont  ma ser de
axır d n İslam o
dest  Haqi dame p ro
ordiy  to ra nefer  n verdanu"*

*Der  Laği biv so
Yivis  mi et o
ordi gurlax amo
dorme ro ma gureto
dest  xo ra xo mec r 
ma h f  az ve az  xo gureto
qırkeme qırn keme
n qedino, ordiy  dewlet o
kam ke ma ra bımıro
cay  xo cenet o
Laği sero dame p ro
asm  ra roz vineto*

*Ordi vireniya to der o
Yivis  mi xo bıcarne kemere
ordi vireniya to der o, bao gori
xo bıcarne pey  kemere
se ke polate gin  ro Yivis  mi
esker  Tırki kot ve dere
kam ma u piy  to r  bero
cigera mi xevere
vano "bao, p rode ma p rodime
meyit  mi cameverde, tey bere
dina de coru ontene nina
mal  tarva cigera hare
ewro zor kerdo qol  het  P tere
Yivis  mi kışiyo
esker  Tırki koto dere*

*Laği ver de Yivis  mi şuya hire
laz  mi dest u boji semern  we
koto ra wert  tawıre
biko lerze meke
rav r meso, rew memire
ordiy  na zalımi zaf o
dina ma sero kerda sojia sure
  aşirun  xayınu birıjiyo
qırkerdena ma arda rısvet u pere
sima ke teseliya xo ma ra gureto
meste-birro hal  sima j  hal  Herminenian o
ma do p ro, h f  xo u hot bedeli gureto
merdena koy persena, ma r  saltanet o*

Derleyen: ZILF , Folklor  Kurd  Ebe Zarava D milki II, H vi, Hejmar 2/Gulan 1984, Paris

Not:

Tekst n orijinalindeki   harfi i ile, i harfi ı ile değiştirilmiş; tek-başma kullanıldığında ve anlamına gelen   ise u biçiminde aktarılmıştır. Bunun dışında tekst n  zg n biçimiyle sunulmasına  zen g sterilmiştir.

Türkçesi:

LAÇ DERESİ

Halimiz yamandır yaman
asker sökün etmiş etrafımız çevrili
kimse kem söz söyleyemez Demenan ve Haydaran
yiğitliğine
lakin fazladır, gecit vermiyor Türk askeri
dövüşüyoruz alinalına
Muznuzur suyu cesetlerle dolu
şin şivan sesleri her yanda

Yansın Laç Deresi
Yıvıs'ım geçittir
dövüşün kardaşlar dövüşün
bu aşiret kavgası değil
Kürtlerle zalim Türklerin savaşı
çekingenlik göstermeyin sakın
el bize kötü söylemesin
gelip konsun İbik kuşu şuraya
inleyip ötsün gençlerimiz için

Yiğidim, aslanım Qemerê Heseni
vurulmuş yatıyor mağaranın önünde
Hesê Kali kavgaya girdiğinde
omuzlarında beşlilerle dönüyor
Hemê Cîvê Keji ise orduların, taburların dengi
Yıvıs sırtını yaslamış Hatun Tepesi'ne
hem dövüşüyor, hem sesleniyor
"Üç ordu sürdün üstümüze
eh bizde de İslamlık var
ordunuzdan bir tek nefer bırakmam size
Tanrının izniyle"

Yıvıs'ım yansın Laç Deresi'nin kavşağı
kuşatılmışız dört bir yandan
çekinmeyin dövüşün candan
Zaten almışız atalarımızın intikamını
lakin kırmakla tükenmiyor
meret devlet ordusu
bizden kim ölürse bu dağda

yeri cennettir
dövüşüyoruz Laç için
güneş durmuş gökte, bizi gözlüyor

Önün asker dolu Yıvıs'ım
dön, gir taşa!
yavrum önünde asker var
gir kayaların arasına!
mavzer kurşunu değince Yıvıs'ime
Türk ordusu girdi Laç'a
yiğidim kim götürsün ölüm haberini annene, babana!
Yıvıs diyor "dövüşün dövüşelim,
bırakmayın cesedimi düşman ellere
biliyorum ağırdır evlat acısı
ne ki bugün zorlamıştı bizi düşman
Peter kolundan"
artık girmeyi başardı Türk ordusu Dere'ye
Yıvıs'ım vuru!unca

Yansın Laç Deresi'nin şu gündeğmez yamacı Yıvıs'ım
yavrum çemirmiş kollarını dalmış tabura
acele etme
öne atılma
erken ölme!
bu zalimin askeri çok
dünyayı kızgın bir saca çevirmiş tepemizde
ocağı sönesi aşiretler
bizim ölümüümüze tavil etmişler paraya pula
unutmayın, işimizi bitirince
yarın sıra gelecek size!
sizin de haliniz dönecek Ermenilere
gözümüz açık gitmez bizim
nasıl olsa aldık intikamını atalarımızın
bu dağda ölmenin mutluluğu ise
cabası

Türkçe'ye çeviren: Mustafa Düzgün

MEDYA'DA DEVLET SİSTEMİNİN OLUŞUMU (1)

Bazı araştırmacılara göre (ör. *S.P Tolstov*) MÖ VIII-VI. yüzyıllarda Orta Asya'da köleci devlet sistemi oluşuyor. Orta Asya'da bulunan eski yerleşim birimlerinde yapılan kazılarda elde edilen veriler, antik yazarların eserlerinde bölge -deki birçok şehir ve yerleşik toplumlar hakkında verilen bilgiler, bunların dışında *Avesta* ve *Şahname*'de korunulan yarı mitolojik gelenekler ve Orta Asya halk destanları bu olguyu kanıtlayan önemli kanıtları teşkil ederler. Çok mümkündür ki antik Khorezm, Sogdiana ve Part'daki bölgeleri kapsayan yerlerde de devletsel yönetim biçimleri olmuş. Aşağı yukarı aynı dönemlerde, Kaspın Denizi'nin güney ve güney-batısında, Zagros Dağları ve batısına düşen verimli ovalarda bağımsız Medya Krallığı oluşuyor. MÖ IX-VII. yüzyıllarına ait Asur yazıları, Asurlarla amansız bir mücadele sürdüren Madai Aşireti'nden bahsediliyor. Asur kralları bu Doğu ülkesine seferler düzenliyorlar. Bu seferlerde birçok esir yakaladıkları gibi, başta at olmak üzere büyük çapta ganimet de getiriyorlar.

MÖ 835 yıllarında *III.Salmanasar*, Madailerin ülkesine giderek Asur kenti Arbelenin güneyine düşen Medya bölgele -

rine ulaşıyor. *Tigalateser-III* Zagros bölgelerine ve Madailerin bölgelerine sefer yapıyor. Oradan büyük talan, at, deve, koyun, katır değerli taş ve köleleştirilmiş esirler getiriyor. MÖ 673 yılında *Asurhaddon* güneye "*Uzak Medyalılar*" ülkesine doğru, "*Tuzlu çöl*" taraflarına büyük bir sefer yapıyor, Oradan esirler, "*Kudretli şehirlerin sahipleri Sidir-Parna* (Farsça'sı *çitrafarna*) ve *Eperna ile birlikte onların binek atlarını ve hayvanlarını, sürü ve develerini* gasp ederler." Medya kabileleri Asur'un arasız tehditlerine karşı kendilerini koruma sürecinde, kendi aralarında anlaşarak çok güçlü bir aşiretsel birlik oluştururlar.

Mevcut kaynaklardaki eksik bilgiler, Medya Devleti'nin kuruluş sürecinin ayrıntılı bir biçimde incelenmesine olanak vermiyor. En önemli kaynaklardan biri *Herodot*'ça anlatılanlardır. *Herodot* Medya Krallığının oluşum sürecini sunarken "*Adaletli, Hakim*" Deyako'nun Medyalılar arasında yönetimi ele geçirelişni tarihi bir anekdot gibi anlatır. *Herodot* bütün süreci bir harekette yoğunlaştırır -ken şöyle der: "*Deyako Medyalıları bir şehir kurmaya mecbur etmiş ve bu şekilde de tüm Med Halkını tek vucutta birleştirmiştir*"(2). Bu anlatımdaki bazı

bölgelere Asur yazıtlarında da rastlanıyor. O yazıtlarda deniliyor ki "*Deyako adındaki(Manai ülkesindeki bir yerleşim yöneticisi) Sagonla savaşmış ama hezimetle uğramış.*" *Herodot* "*Deyoka Medya kabilelerini bir krallık altında birleştiriyor. Amadan da denilen büyük Şehir Ekbatan'ı inşa ediyorlar*" der. *Amadan* (şimdiki Hemedan) adı Asur kitabelerinde de geçiyor ve açıktır ki eski adını (toplama yeri) anlamına gelen *Hangmatan* dan alıyor.

Yunanlı tarihçi *Polibiy*'nin (MÖ II.yy.), başka kaynaklarda da iddia edildiği gibi Medya başkentine ait olan tanımı gerçekliğini koruyor. Bilindiği gibi Medya bu dönemde bir kabileler bileşimidir. Bu toplumda eski aşiretsel savaş demokrasisi sürmektedir. Buna göre birleşik kabilelerin büyük önderi *Hangmatan*' (toplantı yeri) da bütün taraftarların katılımıyla seçilmektedir. *Herodot* daha sonra *Deyako*'nun haleflerinden sözeder. Ondan sonraki Medya kralı *Frorat* (Farsçası: *Fravarttiş*) bilindiği gibi bütün Medya kabilelerini birleştirdikten sonra, Persiya ve Asya'daki başka halkları da egemenliği altına aldığı gibi Asurlara karşı sefer hazırlar. Artık ondan sonraki kral *Kiaksar* (Farsçası: *Xuvaştra*) döneminde Medya çok güçlü bir devlete dönüşür. *Kiaksar* Asurlardan edindiği tecrübelerle Medya ordusunu organize edip, onu silah kullanma uzmanlığına göre değişik bölümlere ayırır. Bu yeni orduda manevra alanını genişletme ve savaşlarda daha hızlı hareket etmeleri için orduda mızraklı ve ok-yaylı ayrı kıtaların yanında atlılar kıtası ise ordu gücünü daha da yükseltiyordu.

Kiaksar güçlü Med ordusunun yanında Babillerin de desteğini alarak Asur ordusunu yenip, Asur devletini tamamıyla ortadan kaldırıyor. Asurun enkazı üzerine yeni ve güçlü Medya Krallığı oluşuyor, ki daha sonra *Kiaksar* Ermenistan, Kapadokya ve Persiya'nın dağlık bölgelerini de kendi egemenliği altına birleştirir. Ama Medyalı fatih bununla da yetinmeyerek Akdenize varmak için batıya hareket eder. *Herodot*, *Kiaksar*'ın Lidyalılarla olan korkunç savaşını anlatır. Bu savaş beş yıl sürer, ama sonuç barış antlaşmasıyla biter. Bir çarpışmada *güneş tutulması* olur -ki Yunanlı filozof *Tales* daha önce böyle bir kehanette bulunmuştu - ve bundan hareketle

Medyalı bir görevli

bu son çarpışmanın MÖ 585 yılında gerçekleştiği saptanmıştır. *Kiaksar* savaş

başarılarını ve fetihlerini diplomatik antlaşmalar ve ailesel kız alıp vermelerle daha güçlendirir. *Kiaskar* kızını Babil Kralı *Nahodonosor-II* ile evlendirir. Oğlu *Astiag*'ı Lidya kralının kızıyla evlendirir. Son Med kralı *Astiag* krallığını Perslere karşı korumak zorunda kalır. *Astiag* (Babil transkripsiyonuna göre: *Ištuvegu*) krallığı döneminde (M.Ö 585-550) Pers Devleti'nin kurucusu *Kir* ile girdiği savaşta yenilgiye uğrar. Antik yazarlar, eserlerinde bazı Orta Asya halklarının Medlerle olan dayanışma sından söz eder. MÖ VIII. yy. Sakiler ve Baktriler, Medleri desteklerler, ama daha sonra MÖ VII. yüzyılın ortalarında Medya'ya karşı mücadelelerde Asurlara yardım ederler. Orta Asya halkları diğer bazı halklarla birlikte İskitlerin Ön Asya devletlerine karşı giriştikleri geniş harekâta katılırlar. En sonunda Asur'un gücünü kırdığında, Medya Ön Asya'nın en güçlü devletlerinden biri olurken, Medya orduları Sakilerin askeri kuvvetleriyle vuruşurlar.

Aynı zamanda Med ve Pers devletleri kurulurken, Orta Asya'da da MÖ XII-VI. yüzyıllarda büyük kabileler birliği, hata ilk sınıflı devlet biçimi oluşmaya başlıyor. Büyük nehirler havzasında olduğu gibi Khorezm ve Baktiyar'da sula-

ma ve tarımcılık gelişir, seramik işleme büyük bir seviyeye varır. Aynı dönemde demir kullanılmaya başlanır.

Eldeki kaynaklar Antik Medyadaki şehirlerin oluşum ve gelişim sürecini aydınlatma konusunda imkân vermiyor. Bilinen odur ki daha MÖ VIII. yüzyılda Medya'nın değişik bölgelerinde yönetim, askeri ve belki de ticaret merkezi durumuna gelen şehirlerde oluşmaya başlıyor. *II.Sargon* Manai, Madai ve Parsular ülkesinde büyük şehirlerin Asur ordularınca ele geçirilmesinden bahseder. *Kral-lar ikâmetgahı* Uşkaya şehri, sekiz arşın genişliğinde büyük bir duvarla çevrili, kat kat yükselen büyük bir kayanın üzerinde kurulmuş. Yine etrafı taş duvarlarla çevrili olan Ulhu şehri, Sargon'un yazıtında bu şehri donatan su kanalları, muhteşem binalar, büyük tahıl ambarları, bahçeler ve asma bağlarından bahsedilir. Genellikle yüksek kayalar üzerinde kurulan, dişli duvarlar ve savaş kuleleriyle korunulan bu şehrin tasviri, Horasabad'daki *II.Sargon*'un sarayının duvarlarını güzelleştiren, işlenmiş rölyeflerin üzerinde korunmaktadır.

1) Yazının başlığı *Orta Asya ve Medya'da Devletlerin Oluşumu* idi. Yazıda genellikle Medler örnek verildiği için, biz başlığını yukarıdaki biçimde değiştirdik -HA)

2) Kitabın başka bölümlerinde *Herodot* kaynak alınarak şöyle denilir: *Herodot Medleri kabilelere ayırtır ve bu kabilelerin birleşmesinden önce (kabilese birlik) halk ayrı köylerde yaşıyormuş ve onlarda soya göre örgütleme şekli mevcutmüş*).

Bu yazı ünlü Soyet Tarihçisi V.I Avdiyev'in *Antik Doğu Tarihi* (Istoriya na drevniya iztok) adlı eserinin Bulgarcasından çevrilmiştir.

BAZ Û ROVÎ

Hebûye tunebûye di wext û zemanek de Baz û Rovîyek hebûne. Rojekî li rojan Rovî û Baz li ser gazekî hatine ba hev û bûne heval. Bi hev û din re dût û direj qezîkirine û biryar standine ku bi hevra bibin birayên axiretê. Û werge jî kirine. Êdî her roj Rovî û Baz li ser gaz û tatan, li çal û kortan, li ser çîyan û nav deştan, li ser kanî û ber çeman hatine ba hev. Ji hev û din re derd û kulên xwe dengkirine, bûne xûdanê derd û kulên hev. Ew hevdiîna wan û bratîya wan gelekî werge berdewam kirîye. Ji xwe ra çi nêçîr kirine, bi hevra xwarine. Rojekî Rovî li birayê xwe Baz ricak kirîye û gotîye:

"Birayê min ê delal, ez dixwazim sibe êvarê tu werî mala min, bibî mîvan. Em bi hevra şîva xwe bixwun. Ez dixwazim ji birayê xwe re xwarinekî taybetî çêkim."

Bazê jî ew pêşneyara birayê xwe yê Rovî qebûl kirîye û gotîye "Ser serê min birayê delal! Ez gelekî kêfxweş dibim." Roja din êvarê Rovî hindik ard ji xwe ra pêyda kirine, birine kirine dîzîkek û dîzik tîjî av kirîye daye ser êgir bi qencî kelandîye. Ard jî kirine nav ava kel û pê darîke kî va tevdane kirine şolîk. Şolîk jî kirîye sînyekî, daye ser xonçê û li hîvîya birayê xwe Baz sekîniye. Di destpêka mixirba êvarê de Baz bi rêketîye, firdaye çûye pêş qula birayê xwe Rovî. Birayê Rovî bi hurmet, bi rûyekî ken û kêf gotê:

"Kerem ke birayê minê delal! Tu bi xêr hatî, silamet hatî, ser serî û çavên min re hatî! Dê kerem ke were hundir."

Pişti halxatîr pîrskirinê, Rovî gotê:

"Dê kerem ke birayê Baz, pêşde were, were ser sifrê! Helal hazir ya Xizir, çikê me heye divê em bi hevra buxwin."

Dû ra ew sîniya şolîkê kişandîye ber xwe û bi dest û pêka dest bi xwarinê kirine. Ango Rovî bi zimanê xwe şolîk dalêsiye û qult kirîye. Bazê belengaz jî xwe ra çend nîkul lêdane, lê şolîka avîn neçûye dev û negihîştîye zikê wî. Jixwe tenê rengê avê hatîye guhartin û şûlî bûye wek dew. Bazê nikanîye ku wê şolîkê bixwe.

Rovîyê fêlbaz bi lez û bez, zû zû, bi dev û ziman şolîk dalestîye û nav da carna gofîye "Birayê Baz ma tu çire naxwê û werge qaytê min dikî? Kerem ke bixwe!" Lê Bazê nikanîye wê ava şolîkê bixwe. Her wiha em serê we neêşîn, axirê Rovîyê fêlbaz şolîka xwe xwarîye û xilas kirîye. Baz jî wê şevê ji sayîya dek û dolavên bira Rovî de birçî maye. Piştî şolîk xwarina Rovî, Baz tişteki li ba Rovî rûniştîye, bi hevra qal û behsa nêçîr-mêçîrên xwe kirine. Dû ra destûr ji Rovî xwestîye ku êdî rabe here. Rovî:

"Hayhay birayê delal, destûr destûra Xadê ye. Tu çawa dixwazî bi kêfa te ye! Lê min dixwest ku tu îşev li mala min bimînî, li vir rakevî."

Baz gotê:

"Pirr sipas birayê delal! Bawer ke îşev ez gelek dilşa bûm, me bi hevra şevêk xweş derbaz kir. Lê berê ku ez herim, daxwazîyek min ji te heye, divê ez wê daxwezîya xwe ji te ra bibêjim."

Rovî gotê:

"Hayhay kerem ke bêje."

Baz:

"Ez dixwazim sibe êvarê jî tu werî mala min û bibî mîvanê min."

Rovî:

"Ser serî û ser çavan! Ez gelek kêfxweş dibim."

Diwê û xatirê xwe ji hev û din dixwazin, Baz diçe mala xwe û Rovî jî li mala xwe dimîne. Lê wê şevê Baz gelekî dixeyîde, ji ber ku Rovî pê wî leyîstîye, dafîk û dubare ji wî re çêkirine. Roja din êvarê, Baz diçe tasîkek genim ji xwe re dîbîne tîne û wî genimî dike avê, rind dikelîne û dike danî. Wan danîyan jî dike kuzekî devteng û dide ser xonçê û li hîvîya birayê xwe Rovî disekîne. Li destpêka mixirba êvarê da Baz qaytê dike ku Rovî ew e hêdî hêdî dimeşe ber bi mala wî tê. Piştî silav dayîn û girtina silavê Baz:

"Tu bi xêr û silamet hatî! Sifre amada ye. Dê pêşde were, hîn sar nebûye em bi hevra bixwun!"

Rovî û Baz bi hevra dikevin hundir û yekser terin ser xonçê.

Baz bi lez û bez, bi nîkila xwe dest pe danîxwerinê dike. Rovî jî çend caran berxwe dide ku çend hew danîyan jî ew buxwe, lê lêv û pozê Rovî di qula kuzê da narin. Rovî êdî fêr dike ku bi vî halî ew nikane danîyan buxwe, loma xwe şûva dikişîne. Û qaytê Baz dike. Baz, piştî çend nîkila diwê:

"Birayê Rovî dê kerem ke lo! Ma çi ra tu naxwî? Werge xwe şûva dikişînî, ma çima?"

Diwê û hemû danîyan duxwe, diqedîne. Dû re Baz û Rovî rûdinin bi hevra qise dikin. Baz, Rovî re diwê: "Birayê Rovî, ez dixwazim sibe bifirim herim velatekî û xwe re tişteki li cihanê bigerim, dinyayê bibinim. Her tim mirov li cihêki bisekine nabe."

Rovî:

"Welleh birayê Baz tu rast dibêjî, bi rasî carna ev hewce ye ji kesan re. Lê perr û baskên te hene, tu difiri. Tu dikani herî her derê cihanê û ji xwe re têra dilê xwe bigerî. Bes bo min ew ne hêsane û nabe."

Baz gotê:

"Birayê Rovî ger tu bixwazî, ez dikanim te jî bi xwe re bibim. Em bi hevra bibin heval û hevrê, ka tu çi dibêjî? Tu ku bi min ra hevalî bikî, ez pir kêfxweş dibim."

Rovî:

"Bira Baz tu ku werge bikî dilê min xweş dikî. Ser serî û ser çavan!"

Baz:

"Tu qet merex meke, ez ê te bidim ser perr û qanatên xwe, rakim hewa, bifirim. Tu yê him bêtir cihanê bibinî, him jî bi min re bibî heval û hedura min binî."

Rovî:

"Gele memnun birayê Baz, ez gelek dilşa dibim."

Baz:

"Êh bû birayê Rovî, nika tu biçê mal û bi hesayî rakeve. Sibe zû rabe xwe bipoşe. Piştî xûriniyê were vira. Wê çaxê êdî em ê bi rêkevin herin."

Piştî van gotinan Rovî dadigere tere mala xwe û bi hesayî radikeve û xew de tere. Berbanga sibe da heşar dibe, bi lez û bez xwe amade dike, tere paş derê Baz û li hîviya wî disekine. Piştî demek Baz ji mala xwe derdikeve ku Rovî ew e benda wî sekinîye. Silav li Rovî dike û dibêje:

"Dê kerem ke birayê Rovî, were li ser perrê min ê çep rûne. dema ku perrê min ê çepê qefilî wê çaxê ez ê ji te ra bibêjim, tu yê şûna xwe biguherînî û herî li ser perrê min ê rastê de rûnî."

Rovî dilxweşîya xwe nişan dide û diçe li ser perrê Baz ê çep da rûdine. Baz bi lez "Ya Xadê!" dibêje û radibe hewa difire û difire, her çû bilind dibe. Rovî jî bi xof û tirs, bi tundî pê pûrtên Baz digre û qaytê cihanê, deşt û zozanan, çem û çiyayên dike. Îcar Baz deng li Rovî dike û jê dipirse, dibêje:

"Çerî birayê delal? Nebe nebe ku tu bitirsî!"

Rovî:

"Na na birayê rind û delal."

Baz:

"Birayê Rovî nika tu cihanê çiqas dibini, cihan çitor e?"

Rovî:

"Welleh birayê delal, ez cihanê tenê qasa qula derzîyekî dibinim, tenê evqas."

Baz disan bilind dibe û dibe. Piştî niv saetekî Baz carek din li birayê Rovî dipirse:

"Birayê Rovî gelo naha tu cihanê çiqas mezin dibînî?"

Rovî:

"Birayê Baz, niha ez cihanê qasa bêjîngêki dibînim."

Baz her çû bilind dibe û xwe nêzikî ewran dike. Baz carek din li Rovî dipirse:

"Birayê Rovî, niha tu cihanê çava dibînî? Cihan çiqas mezine?"

Rovî:

"Welleh birayê Baz, niha ez cihanê pîr mezin dibînim. Ango heya ku çavên min dibînin, ez werqas mezin û fireh dibînim" dibêje. Îcar Baz ji Rovî ra usa dibêje:

"Birayê delal bawer ke, perrê min ê ku tu li serî, ew gelekî westîyaye. Tu bi kerema xwe ji ser wî rabe here li ser perrê min ê rastê rûne."

Rovî gotê:

"Ser seran birayê Baz, belê wek te gotî niha ez şûna xwe diguherînim."

Rovî ji şûna xwe radibe serxwe ku here ser perrê rastê. Çawa ku ji şûna xwe radibe, çî mixabin Baz xaftulan baskê xwe ji bin Rovî dikişîne û ew di valahîya ezman da serejêr dibe, diçe. Rovî li hewayê dike qîreqîr û zarezar. Di wî demî de merivekî misilman, li kêleka kanîyê da avdesta xwe girtîye û kevilê (kûrk) xwe yê pir qenc û giranbiha jî li ser erdê raxistîye û li sêr kûrkê xwe dest bi nimêja xwe kirîye. Wexta ku wî misilmanî silaweta xwe anîye û

serê xwe ji erdê rakirîye ku şukra xwe bi Xadê bîne, qaytê kirîye ku tiştêkî pirçikin, kej û bor, ew ê jor de ser wî de tê. Çawa ku ew meriva gilderbûna Rovî a bi wî torêyî dibîne, ji ber tirs û xofê hindik dimîne kû loqleyên wî bibizdin, marîya pişta wî perçe bibe. Ew meriva ber tirsan nimêj-mimejê jî ji bir dîke û yallah dibe û dirrevê. Kevîl û tîzbîya xwe jî li wir cidihêle tere. Lê bi hêkmeta Xudê, Rovî jorda tê dikeve ser kûrkê wî mêrikê misilman de dikeve erdê. Lê qet tiştêkî pê nabe. Berê ji Xudê ra şikir dike, dûra li Baz diqehere ku wî ew leyistika usa ji wî ra çêkirîye. Piştî her tiştî Rovî kevilê wî mêrikê misilman daye ser pişta xwe, tîzbîya wî a kûka jî girtîye nav bêçiyên xwe rêketîye, çûye.

Pir diçe hindik diçe Xadê dizane yek car dibîne ku Hirçek wek fil ew e ber bi wî tê. Rovî qet tirs-mirsa xwe nade xuyakirin. Çawa ku Hirç nêzikê Rovî dibe, dibêje:

"Dema te bi xêr, birayê Rovî! Kuro ev çi halê te ye? Ew kûrka te ji ku anîye li xwe kirîye? Gelo ev çi serxweyî û xweşikî ya te ye?"

Rovî:

"Birayê Hirço, ma te qet navê malbata me nebîhîstîye? Diya min terzî, bave min terzî bûn; ez bi xwe jî terzî me."

Hirç çawa ku van gotinan dibihîse, dibêjt:

"Birayê Rovî ez gelekî dilşa me ku ez rastî merivekî wek te evqas bi nav û deng hatime! Gelo ez ku ji te rica bikim, tu ji min re ji kûrkekî usa xweşik çê bikî? Heqê te çi ye ez ê bi zêdeyî bidim te."

Rovî vegerand:

"Ser serê min, ser çavê min birayê Hirç. Tu ku dixwazî ez ji te ra kûrkekî usa çêbikim qet li ser kesî tunebe. Lê divê tu ji min ra deh mîyên sor û qerqas bînî. Ez jî te ra di nava mehekî de kûrkekî xweşik çêbikim û pêşkêşê te bikim. Heke tu nexwazî, bila canê te xweş be, em disan heval in."

Hirç gelek dilşa dibe, "Baş e birayê Rovî" dibêje û mala Rovî jê dipirse. Rovî şikefta xwe ya ku têda rûdine, wî bi Hirçê nûşê dide û tere. Hirç jî diçe dikeve nav kerîyek miyan, deh mîyên sor û qerqas dixeniqîne û tîne li ber derê şikefta Rovî de teslîmê Rovî dike. Berê ku xatirê xwe ji Rovî bixwaze, ji Rovî dipirse:

"Birayê Rovî, gelo tu yê kûrkê min çi wext ji min ra amade bikî?" Rovî disa dibêje: "Ez heya mehekî, yan jî heya çil rojî kûrkê te ji tera didurim, tu qet merex meke."

Hirç ji xwe re bi rê dikeve diçe. Rovî heya mehekî û çil roj bi tîra dile xwe goştê wan mîyan dixwe û zikê xwe tîr dike. Kêf kêfa Rovî ye. Piştî çil roj Hirç dibêjt "Ez ela herim gelo Rovî yê terzî kûrkê min çêkirîye yan na." Hirç radibe rêdikeve tere pêş qula Rovî û bi dengêkî nerm û milayîm banê Rovî dike. Dibêje:

"Birayê Rovî, roja te bi xêr be! Ez birayê te Hirç im, hatim kûrkê xwe ji te bipirsim. Lawo te kûrkê min qedandîye yan na?"

Rovî vedigere dibêje:

"Birayê Hirç ji min bibore, kûrkê te hemû qedîya. Lê tenê du huçik nîvçe man, çî mîhan tîrê nekîr. Bawer ke ez gelekî berxwe ketim. Axirê min ji te ra gotûbû çîl mîh besin! Tu bi kerema

xwe ji min re du mîhên din bîne, ez di nava deh rojan da ji birayê xwe re amade bikim."

Hirç sipasdarîya xwe jê re dîyar dike û diçe du mîhên din digewixîne tîne û disan di qula Rovî de davêje hundir û paşde tere. Piştî deh rojan Hirç disan diwê "Divê ez êdî herim kûrkê xwe bigirim bînim, niha Rovî li hîvîya min e." Radibe bi rê dikeve tere pêş qula Rovî. Bi dengêkî nerm û zelal, bi xweşmêrî banê Rovî dike, dibêje:

"Birayê Rovî ez birayê te Hirç im! Hatime ku kûrkê xwe bistînim."

Rovî ji qula xwe bersîva wî dide:

"Kuro li paş derê min çi digerî? Cehenem be here! Min tu xapandî, ne ez terzî me, ne jî diya min û bavê min!"

Hirç çawa ku ev gotin û kifiran dibihîse, hêrs dikeve û ji ber hêrsan hindik dimîne ku li şûna xwe de biteqe û bimire. Dibêje:

"Kuro Rovî, ez li vir pêş qula te me û hîvîya te sekinîme! Çitor nebe tu yê derkevî der. Ez ê wê çaxê bi pêta te de bigrim û te qîş û wiş kim! Goştê te jî bavê ber teyr û turan, te bikim xwarina wan."

Rojên havînê bûne. Hirç di pêş qula Rovî da sekinîye û hîvîya derketina wî ye. Lê Rovî hal bi hal demakeve û tu deng jî jê nayê. Ev roja duduyan e ku hîn li ber deriyê qula Rovî ye. Rovî qet naxîngê. Hirç gelek tî û birçî dibe. Lêv û dev lê hişk dibin. Xwe bi xwe diwê "Gelo ez çawa bikim, çi xweliyê li serê xwe kim, ev Roviyê kutîbav demakeve. Ez jî êdî pir tî û biçî bûme!" Hirç bi lez û bez tere du kundurên avê yên hişk tîne, wan li pêş qula Rovî de bi darda dike. Ev herdu kundir ji ber bayê li hevkevin, deng ji van derkeve û Rovî wer bizanibe ku Hirç her li ber derî ye û pêşîya qula wî de benda wî sekinîye. Hirç wê plana xwe werge cîh bi cîh dike û bi bê pêjn hêdî hêdî dikişîne tere newalêkî da ji xwe ra qilmek av vexwe. Rovî jî di hundirê qula xwe de bêdeng sekinîye. Hirç wî nabîne, lê ew hemû tewr û kirinên Hirçê dibîne. Di newalê de gelek darên qewaxan hebûne û wek daristanekî gurlax bûne. Wer six bûne ku kesekî nikanîye nav da wer bi rehetî bigere. Çawa ku Hirç rêdikeve tere newalê ku bin qewax û biyan da xwe ra avê vexwe, Rovî ji qula xwe derdikeve û bi dizî dû Hirçê tere. Çawa ku Hirç xwe digihîne avê û devê xwe dide ser avê, Rovî jî xwe paş ve digihîne Hirçê û tiliyekî davêje kuna Hirçê û yallah

bazdide nav wan darên qewax û biyan. Hirç çawa vê bêbextiya Rovî ya duduyan jî dibîne, ew bi hêrs dikeve dû Rovî. Çer ku dide dû Rovî, xaftilan dikeve nav du darên qevaxan û nikane xwe jê xilasbike. Hirç jî ber qaran êdî bûye dîn! Çi dikeve ber destan dişkine û vir de û wê de davêje. Serê xwe li kevir û daran dixîne. Pişt re hêdî hêdî hêrsa Hirçê dikeve û Hirç rê dikeve û paş de tere.

Pir tere hindik tere di deştekî de rastê cotkarekî tê. Cotkar çawa ku Hirçê dibîne ber tirs û xofan dest û pê lê sar dibin û werge hişk dibe û şûna xwe de dimîne. Di dilê xwe de dibêje "Niha Hirç dê min û gayên min perçe perçe bike û buxwe! Ax li serê min bî!" Navê cotkar *Apê Fariz* bûye. Hirçê silav lê kirîye û gotîye:

"Metirse, tu zererek min nagê te! Tenê ez dixwazim ku tu bibî hevalê min."

Cotkar *Apê Fariz*, dev ji lê zor vedibe û ziman zor lê dizivire. Dibê:

"Ez qayîl im birayê Hirç, tu çava dixwazî bila wek te be."

Hirç dibêje:

"Birayê Fariz ez dixwazim te ra tiştekî bibêjim, lê gere ev di nav min û te da bimîne. Yek ez dizanim, yek jî tu. Heke tu ji kesekî ra deng bikî ez ê te bikujim û mala te bi tev neferên malê va bidim ber êgir, bişewînim."

Cotkar dibêje:

"Na na Xadê be, serê min û te be, ez tu kesekî re nabêjim."

Hirç dest pêdike çiroka xwe ya ku di nav wî û Rovî de derbaz bûye yek û yek deng dike. Dibê:

"Ez ew hemû tiştan davêjim alîyekî û ji bîr dikim, lê ew tîlî avêtina wî ya kuna min tucar ji bîr nakim. Ew namus e, qet ji bîr nare. Tu ji min re bibêj wer e an ne?"

Cotkar Fariz:

"Rast e heqê te heye! Bawer bike ez wan tiştan qet ji kesekî re nabêjim. Ne te ji min re goîye û ne jî min bihîstîye!"

Dibêje û disan dest bi cota xwe dike. Hirç jî xwe re sihek de mexel dibe. Di alîk de qaytê cotkar dike û alîk de ji carna panîya

xwe dalêse. Cotkar *Apê Fariz* xudîyê komek zarokan bûye û zarokên wî hemû hûrik bûne. Êvar dibe *Apê Fariz* gayên xwe berdide, xatirê xwe ji Hirçê dixwaze û berê xwe dide rîya malê. Xwe digihîne mal ku hemû zarok li derdora dîya xwe de kom bûne digîrin. Hirç jî bi dizî li dû cotkar *Apê Fariz* tê û tere ser pişt xanî de li ser pixêrîga êgir da disekine. Guhê xwe dide ser deng û gotinên *Apê Fariz*. *Apê Fariz* çî dike nake zarok haş nabin, digîrin ha digîrin. *Apê Fariz* êdî diyax nake, diqîre ser zarokan û dibêje:

"Hûn hiş bin, niha ez ji we re çirokekî xweşik degbikim."

Zarok çawav ku navê çrokê dibihîsin, hiş û piş dibin. Guhên xwe vît dikin û hîvîya çiroka bavê xwe dimînin. *Apê Fariz* çiroka Rovî û Hirçê ji zarokan ra yek û yek dengdike. Çawa ku dibe Rovî tîlî avêtîye kuna Hirçê, îcar zarok hemû teqteq dikenin. Wêga xaftilan dengê ji ser pişt xênî tê; Hirç, dibêji:

"Lo lo *Apê Fariz*! Sibe ku tu hatî ber cota garisê, ez ê te tîş û vîş kim, buxwim û bikim tîr û fis!"

Çawa ku wer dibêje, *Apê Fariz*:

"Aha we dît çî hate serê min û we! Naha ez çî xwelîyê li serê xwe kim?"

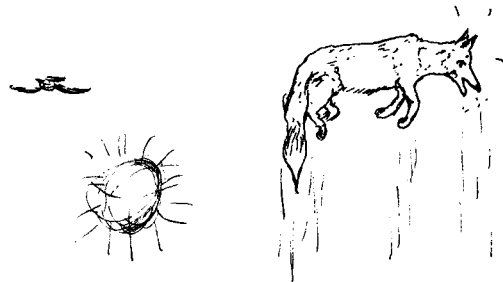
Dû ra bê dengîyek dikeve nav malê. Hirç ji ser pişt xênî radibe tere li zevîya *Apê Fariz* hîvîya *Apê Fariz* disekine. Li ser vê pozzînyê saetek filan derbaz dibe nabe, xaftilan derê *Apê Fariz* tê kutan. *Apê Fariz*, bi tirs ji şûna xwe radibe tere paş derî û bi dengêkî nizm:

"Xêr e ew kî ye?"

"Xêr e, xêr e *Apê Fariz*! Ez Rovî me, min gotinên Hirçê hemû bihîstî, tu bi kerema xwe ji min re derî veke. Ez dixwazim bi te re dostîyê bikim."

Apê Fariz dêrî vedike û Rovî dikeve hundir. Dibîne ku benzbet li ser kesek nemaye. Rûyê zarokan, yê jina *Apê Fariz* û *Apê Fariz* zer û çeçer bûne û ji ber tirsan direcifin. Rovî gotê:

"*Apê Fariz* hûn qet berxwe mekevin û metirsin. Sibe tu disan wek her rojek here cota xwe. Çaxa ku tu çûyî cotê, wê Hirç bê ba te û te bikuje bixwe. An jî ew ê xirabîyek bike. wê çaxê tu ji Hirç

ra bêje "Birayê Hirç ez êdî nikanim xwe ji dest te xilas kim û çawa nebe ez nêçîrê te me. Ji bona serê xwe û Xadê destûrê bide min ez van çend xet cota xwe bajom. Qene ji zarokên xwe re çend xetan reşkim, dû ra tu çi dixwazî wê bike.

"Ez bawerim Hirç dê vê pêşniyara te bipesîne. Ez jî diçim çiqas hevalên min hene, wan hemûyan komdikim û ew şivmivan, çilo û daran bi daçika xwe ve girêdidin û li wî tirê hember da toz û dûmanê radikîn û ber bi wî ve tîn. Wexta ku Hirç toz û dûmana me bibîne, ew ê ji te pirs ke, bibêje "Apê Fariz ew çi dûman e ber bi me tê?" Wê çaxê tu jî Hirçê re bibêje "Oho, ma te nebihîstîye birayê Hirç? Pez û dewarê padîşahê me gir girtîye, leşgerên Padîşê jî derketine çolê li hirçan digerin ku bikujin, dun û bezdê hirçan bibin bi pez û dewarên padîşê re bikin ku pez û dewarên padîşê xweş bibin." Ez bawerim tu ku usa bibêji, wê çaxê dê Hirç bitirse û ji te pirs ke, li ber te bigere, bibêje "Apê Fariz ez ketime bextê te! Tu ye ji min re rîyê kî, havilekî bibînî û min bibî bikî derekî veşêrînî." Tu jî, ji bona vî, çîwalekî mezin yan jî xaşiyekî bi xwe re bibe û dema ku Hirç ji te pirsî tu jî Hirçê re bibêje "Were ez te têkim vê xaşîya xwe. Leşkerên padîşê ku hatin ji min pirsîyan, ez ji wan re bibêjim "Ev toximê zevîyê min e" û te bi vî awayî xilas kim." Tu usa bike, Hirç bike xaşîya xwe û dû re em ê wî bi torekî minasib bikujin û ji ortê rakin." Apê Fariz û Rovî verga biryar distînin û Rovî derdikeve diçe. Roja din sibe Apê Fariz bi tirs gayên xwe dide pêş xwe diçe zevîyê ku ew hirç di xeta cot da mexel bûye û panîya xwe dilêse. Hirç çawa Apê Fariz dibîne êriş dike ser Apê Fariz û Apê Fariz bi xwînhînkê ji Hirçê ra usa dibêje:

"Birayê Hirç tu bo xêrê serê xwe û serê Xudê niha min mekuje, destûrê bide min ez çend goran ji zarokên xwe ra rêşkim, dû re tu çi dixwazî werge bike; ez ku va biçim her nêçîrê te me."

Hirç "Belê" dibêje û di şûna xwe de disan wek berê mexel dibe û panîyên xwe dilêse û li der û dora xwe sêr dike. Nav da niv saet derbaz dibe-nabe Hirç dibîne ku ew e li tirê hember toz û dûmanek radibe û ber bi wan tê. Hirç tu manekî nade wê toz û dûmanê û vedigere ser cotkar û jê dipirse:

"Apê Fariz gelo ew çi toz û dûmanê ji wî tirê hember radibe û ber bi me tê?"

Apê Fariz jî dibêje:

"Birayê Hirç, ma te nebihîstîye ku pez û dewarê padîşê gir

girtîye, hemû nexweş in. Ji bona wê nexweşîya pêz û dêwêr hem û toxtoran ji padîşê re gotine ku "Divê tu bezd û dunê Hirçan bibînî bîni ji kul û birînen pêz û dêwêr re bikî ku dewar û pezê te ji vê nexweşîyê xilas be. Derman tenê ev e!" gotine.

Ji bo vê peşniyara toxtoran, padîşê ferman daye eskrê xwe ku leşkêr derkevin ser çiyân û nav daristanan hirçan bikujin, dun û bezdên wan bibin ji pez û dewarê padîşê re."

Çawa ku cotkar Apê Fariz wer dibêje, tîrsek dikeve zikê Hirçê û ber tirsan direcife û xwe zor davêje ber lingên Apê Fariz û u dibêje:

"Apê Fariz ez ketime ber bextê te! Gelo niha ez çi bikim, çi xwelîyê li serê xwe kim? Ji bona serê xwe û zarokên xwe ji min re havilekî bibîne! Niha esker bèn vira û min bibînin, ew ê min bikujin."

Apê Fariz:

"Na na tu qet metirse! Ez ê te ra havilekî bibînim. Tu were bi kerema xwe heya ku esker nehatine bikeve vî çîwalê min û ez devê çîwal jî li ser te bigirim. Esker ku hatin û tiştêk ji min pirsîyan ez ê ji wan re bêjim "Ev toximê min e" û ez te wer xilas kim."

Hirç:

"Gele sipas Apê Fariz! Bawer be ez vê camêriya te di hemû jîyana xwe da tucaran ji birnakim. Dê tu bi kerema xwe destên xwe zû bigre, min têxe çîwalê xwe û bi lez veşêrîne" dibêje.

Apê Fariz zûtir devê xaşiyê vedike, Hirç bi lez û bez dikeve hundir xaşiyê û dû re devê xaşiyê bi şujînê ve qayîm didûre û bi werîsekî vajî ve jî rind girêdide. Piştî çend deqîqan hemû Rovî tîn xwe digihînin Apê Fariz. Deng ji qet kesekî demakeve û dû re gor plana Rovî, Apê Fariz xaşîya ku Hirç têdaye dide sertapana cotê û bi gan xijdike tîne mal. Sîtîlek av dikelîne, avê tîne pêş dêrî datîne li ser salîkek û paşê tere ew xaşîya ku Hirç têda ye wê jî dikişîne tîne ser kêvirê. Apê Fariz uskureyek ava kel tîne li ser xaşîya Hirçê de berdide. Çawakî Hirç bi avê dihesa û xaşî şil dibe, ji Apê Fariz dipirse:

"Apê Fariz gelo tu çi dikî, ew çi av e?"

Apê Fariz:

"Min dît ku serê te gelekî qiler bûye. Rişk û sipî ketine serê te. Ji bona vê divê ez serê te rind bişom. Dû re jî te ji xaşiyê derînim, tu here rîya xwe ez jî terim mala xwe. Te go herê birayê Hirç?"

Merema Apê Fariz kuştina Hirçê nebû, tirsandina wî bû. Xwe bi xwe fikirî û go "Dinya, tenê bi insan û rovîyan nabe; safên wek vî Hirçî jî gerek in." Her yek çûn rîya xwe de.

Bi vî awayî çîrok çû dîyaran, rama Xadê li dê û bavên guhdar û xwendevanan.

Wêne: AHMEDCANIEKIN

* Çîroka APÊ FARIZ, ku hejmara 7. a BERHEMÊ de bi şaşî di bin navê R. BARAN de hate veşandin, ya Birêz RIZA ÇOLPAN e. Em vê şaşiyê bi vî awayî serrast dikin, ji nivîsakar û xwendevanan ozra xwe dixwazin. Redaksiyon

1514-1639 DÖNEMİNDE OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN KÜRDİSTAN'IN DURUMU

Kürdistan, stratejik konumu nedeniyle tarihi tarih boyunca dünyanın en çok savaflara sahne olmuş ülkelerinden biridir. Asur seferlerinden tutun da *Büyük İskender*, *Dara* savafları, Moğol istilaları, Bizans-İran çatışmaları, Arap istilası, Selçuklu-Bizans savafları, Osmanlı-İran-Rus savafları ve en son Irak-İran savaflarına kadar. Buna bir de bizzat Kürt halkının kendisini bu savaflarda veya savaflara katılan taraflardan biri olarak gözönünde bulunduracak olursak, süregelen işgallerin Kürt toplumunun tarihsel gelişimi üzerinde, ekonomik ve sosyal olarak kendini yenileme ve geliştirme sürecine ne gibi etkilerde bulunduğunu görmüş oluruz. Saydığımız bu savaş ve istillaların hiç biri, VII. yüzyıldaki Arap istilası, 1639 yılındaki Osmanlı-İran (*Kasr-i Şirin*) Antlaşması ve 1923 *Lozan Antlaşması* kadar Kürt halkının varlığını tehdit etmemiştir. Çünkü bu üç olay da Kürtleri kendi anayurdunda egemen bir halk olarak tarih sahnesinden silmeyi hedefliyordu.

Ancak bugün 25 milyonluk nüfusu olan, kendi anadilini konuşan ve kendi toprakları üzerinde yaşayan bir Kürt halkı varlığını sürdürüyorsa, bu işgalci güçle

rin kendi planlarından başarılı olmadıklarını kanıtlar. Kürt ulusunun gelişim seyrini son derece olumsuz bir biçimde etkileyen bu olayları teker teker incelemek konumuzu aşacaktır.

Biz bu yazımızda, Kürdistan tarihinde son derece önemli bir dönüm noktası olarak anılan ve Kürdistan'ın ilk kez iki parçaya bölünmesine yolaçan, 1639 Osmanlı-İran antlaşmasına kadar süregelen (1524-1639) Kürt-Osmanlı ilişkilerini özetlemeye çalışacağız. 1453'de İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesiyle birlikte, Osmanlılar Balkanlara açılan yolda akınlarını yoğunlaştırdılar ve Balkan yarımadasının büyük bölümünü ele geçirdiler. Onlar batıya ilerlerken doğudaki verimli topraklar ve zenginlikler asalak-askırsel Osmanlı yönetiminin hayalinden çıkmamıştır.

Doğuda ise Akkoyunlulara karşı uzun zaman çarpışmış olan Kürtler, ilk anda bu idareyi ortadan kaldıran İranlı *Şah İsmail I'* e taraftar oldular. Fakat Kürtlerin bu sevinci boşa çıktı. Çünkü *Şah İsmail* Hoy şehrinde ziyaretine gidip adet üzerine onu tebrik etmek isteyen 11 Kürt liderini (beyini) zindana atan *Şah İsmail* onların yerine "*kızılbaş*" din adamlarını atadı. Fanatik

bir Şii olan *Şah İsmail* bu davranışıyla çoğu Sünni olan feodal Kürt beylerinin tepkisiyle karşılaştı. Ve bunun sonucunda çıkan isyanlarda **Musul, Kerkük, Soran, Hesenkef, Sason, Egil, Palu, Meyyafarqin ve Siirt** Kürt beyleri bağımsızlıklarını korudular. Bu olumlu durumu değerlendiren Bitlisli Kürt *İdris-i Bidlisi* ise Kürtlerden oluşan merkezi bir otorite tasarlıyordu. Tam bu sırada doğuda önemli bir güç haline gelen *Şah İsmail*' i yenmek için, Osmanlılar *Şah İsmail*' e karşı bölgede önemli bir güç temsil eden Kürtleri kazanmaya çalışıyorlardı. Kürdistan'da tanınan bir şahsiyet olan *İdris-i Bidlisi*' yi kendi taraflarına alarak onun vasıtasıyla yirmiye yakın Kürt beyine önvaadlerde bulunarak onları kazandılar. *İdris-i Bidlisi*' nin hayal ettiği otorite belki de bu idi, Kendisi de bu otoritenin bir numaralı adamı oldu. Fakat bu otoriteyi daha da genişletmek gerekiyordu. Çünkü Kürdistan'ın bir kısmı daha İran'ın egemenliği altında idi. Nihayet Osmanlı-Kürt birlikleri ile, *Şah İsmail*' in ordusu (1514) yılında Hoy şehrinin Çaldıran bölgesinde yaptıkları çok kanlı bir savaşta İran ordusu yenilir ve daha sonra devam eden savaşlar sonucunda Kürdistan topraklarının dörtte üçü "*kurtarılır*".

Savaşın sonra İran'ın egemenliğinden çıkan Kürdistan'ın büyük bölümü 5 beylik olarak şekillendi. Bu beyliklerin en yetkili şahsiyeti ise *İdrîs-i Bidlîsi* idi. Dönemin Osmanlı sultanı *I.Selim* bu Kürt prensleriyle bir antlaşma imzaladı ve antlaşmayı fermanla yayımladı. Antlaşmada şu maddeler yer alıyordu:

1. Bu antlaşmayı imzalayan beyliklerin herbiri kendi bağımsızlıklarını koruyacaklardır.

2. Kürt emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek, veya eskiden beri devam etmekte olan oranın örf ve adetlerine dayanılarak, yeni emir seçilecek ve padişah tarafından onaylanacak fermanla, bu emirin yetkisi kabul edilecektir.

3. Kürtler Osmanlıların bütün savaşlarına katılacaklardır.

4. Osmanlılar bütün Kürt beyliklerini dış saldırılardan koruyacaklardır.

5. Kürtler Osmanlı padişahlarına ananevi dini hediyeler ödeyeceklerdir. Kürtlerin İranlılara karşı savaşımı ve yıllık ödedikleri "ananevi dini hediyeler" Osmanlı padişahlarını memnun edecektir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) Kürt prensliklerine ayrıcalıklar tanıyan *Hükmü şerifi*'nde şöyle dendiğini görüyoruz:

"... Bu seferde yararlık gösteren Kürt beylerine... eyalet ve kaleler, geçmiş zamanlardan beri yurtları ve ocakları olduğu gibi, ayrı ayrı beratlarla ihsan edilen yerleri de kendilerine verilip mutasarrıf oldukları eyaletleri, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezraları bütün mahsülleriyle oğuldan oğula intikal etmek şartıyla kendilerine temsil ve ihsan edilmiştir."(1)

Bu ayrıcalıklardan en iyi faydalananlardan biri de *İdrîs-i Bidlîsi*'dir. O Osmanlı sarayında önemli bir mevki edinirken Kürdistan'da 1514'den 1639 yılına kadar, hemen hemen aralıksız süren Osmanlı-İran savaşlarında Kürtler Osmanlılar

açısından önemli bir kale teşkil ediyorlardı. Bu savaşlarda Kürtlerin ne kadar zarar gördüklerini tasarlamak mümkün. İnsan kaybının yanında maddi zararsa hesaplanmayacak düzeyde olsa gerek. Biz sadece o zamanın Kürdistan'ının bir vilayetinden alınan vergiyi örnek vermekle yetinelim. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin, yani padişahın 1527-1528 yıllarındaki toplam geliri 277.244782 akça tutmaktadır. Bu gelirin 7.169190 akçası yalnızca Diyarbakır vilayetinden toplamıştır. Eğer o dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya, Avrupa ve Afrika'nın belli kısımlarını kapsayan geniş topraklarını gözönünde bulunduracak olursak, sadece Diyarbakır'dan toplanan büyük miktardaki bu verginin ne kadar insafsızca olduğu görülecektir. Ancak bütün bunları bir tarafa bırakarak, bu dönemin Kürtler için kötünün iyisi olduğu söylenebilir. Çünkü Kürdistan'daki yarı-bağımsızlık durumu Kürtlere belli bir nefes aldırtıyordu. Onlar kendi ülkelerinin egemeniydiler. Bu dönem ortaçağda Kürdistan tarihinin en parlak devri olarak görülebilir. Kürdistan'da öz-yönetimin oluşu bereberinde ekonomik ve kültürel bir toparlanmayı getirdi, ulusal bilincin filizlenmesine zemin oluşturdu, edebi Kürt dili oluşmaya başladı. Ünlü Kürt yurtseveri ve şairi *Ahmedê Xani* bu dönemin ürünüdür. Yine Kürt şairlerinden *Selim Silêman, İsmail Beyazidi* ve Kürdistan tarihini konu alan *Şerefname* adlı eserin yazarı *Şerafeddin* bu devirde yaşamışlardır. O dönemde Kürdistan'daki ekonomik ve kültürel durumu anlamak için Osmanlı gezgini *Evliya Çelebi*'nin XVII. yüzyılın ortalarında gittiği Bitlis şehirindeki izlenimlerini okuyarak, Kürdistan'ın yalnız bir şehirindeki ekonomik ve kültürel gelişmişliği anlamak mümkündür. *Evliya Çelebi* şöyle diyor:

"*Bitlis Hanı* 70,000 asker toplayabiliyordu... Bahçıvanların hazırladığı 10.000 bahçe vardı... Bazı bahçeler yılda 8000 altın gelir getirdikleri oluyordu... Her taraftan fiskiyeler fıskırıyordu... Su çarklarla yukarı çıkarılıyordu".

Bitlis'te el sanatları doruk noktasına yükselmişti. Demircilik ve boyacılıkta

çok ilerde idiler. Özellikle o dönemlerde Avrupa'nın işlemesini henüz bilmediği sahtiyan derileri ünlüydü. Bunlar Avrupa'ya ihraç ediliyordu." (2)

Şehirin mimarisi hakkında *Evliya Çelebi* şöyle devam ediyor:

"*Bitlis*'in yığma taştan yapılma iki pazarında 1200 dükkân vardı... Kentin yalnız aşağı bölgesinde 5000 kadar ev vardı. Bir çok han, saray kenti süslüyordu, bunlar hep *Bitlis Hanı*'na ait idiler. Kente su getiren yollar ve halka açık 41 çeşme yapılmıştı."

Kentin kültür durumu hakkında yine *Evliya Çelebi* şöyle devam ediyor:

"*Bitlis*'te 70 okul ve 4 medrese vardı. Ayrıca her cami ve kilisede öğretim üyeleri ve bilim adamları vardı."

Ayrıca *Evliya Çelebi*'nin, Bitlis Hanı'nın binlerce kitap bulundurduğu kütüphanesi hakkında verdiği bilgileri bu yazımızda aktarmak konumuzu aşacaktır. O halde o dönemdeki Kürdistan'ın büyük prensliğinden biri olan Bitlis prensliğindeki ekonomik ve kültürel durum gözönüne getirildiğinde, ortaçağ döneminde Kürdistan'ın gelişmişlik seviyesini değerlendirmek mümkündür.

Kürdistan'da durum böyleyken, Osmanlı yönetimi daha 16. yüzyılın ortalarında kapitülasyon adı verilen ticari antlaşmalarla batılı ülkelere kapılarını yavaş yavaş açmaya başladı. Bu ilişkiler sonucu imparatorluk ekonomisinde, gerileme başgösterdi. Hızla kabaran ekonomik krizden kurtulmak isteyen Osmanlı yönetimi, Kürdistan'daki zengin toprakları devlete bağlamak istedi. Tabii ki Osmanlılar bunu yapmaya çalışırken, Kürdistan beylerinin tepki göstereceklerini ve kolay kolay teslim olmayacaklarını biliyorlardı. Bundan dolayı Osmanlılar ilk etepte Kürdistan'da devlete-bağlama hareketine başlamadan önce, her ihtimale karşı patlak verecek olan Kürt-Osmanlı savaşında, ezelli düşmanı olan İran'ı bu olayda tarafsız

bırakmak istiyordu. 1639 yılında Osmanlı padişahi *IV. Murat* ve İran şahı *Şah Abbas* arasında, Kasr-ı Şirin kentinde barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Zagros sıra dağları her iki devletin sınırları olarak kabul edildi. Oysa bu dağlarda tarih boyunca Kürtler yaşıyorlardı. Her iki imparatorluk arasında, Kürtlerin varlığından dahi bahsetmeksizin sınırların bu şekilde çizilmesi Kürdistan'ın resmen ikiye bölünmesi anlamına geliyordu. Bu antlaşma aynı zamanda günümüze kadar devam edecek olan Osmanlı (daha sonra T.C)- Kürt savaşlarına neden olacaktır. Kısacası bu mücadelede Kürtler ayrı bir halk olarak eskiden olduğu gibi bağımsız ve özgür yaşamak isterken, Osmanlılar veya bugünkü Türk Devleti onları kültürel ve demografik olarak yok etmek istiyorlar.

Dipnotlar:

1. *Özgür Gelcek* dergisi, Ocak 1989, s. 31.
Yurt Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 2311
2. *Wilhelm Köhler*, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde Bitlis ve Bitlis Halkı*, s. 42.

Yararlanılan kaynaklar:

1. *Wilhelm Köhler*, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*.
2. *Qanatê Kurdo*, *Tarix a Edebyeta Kurdi*. I. Cilt.
3. *Gar o Sasoni*, Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri (15. yy'dan günümüze.)
4. *Kemal Burkay*, Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri.

WEŞANÊN HATÎ

Dr. K. Mezher Ehmed
ÇEND RÛPEL JI DÎROKA GELE
KURD
Wergêr: Elîşêr
Stockholm 1991

Adres:
Apec-Tryck o. Förlag
Box 3318
163 03 Spånga / SWEDEN

Malmîsanîj
SAID-Î NURSÎ VE KÛRT SORUNU
Stockholm 1991

Adres:
Weşanên Jîna nû
Box: 240 12
750 24 Uppsala / SWEDEN

Egêd Dijvar
YEKÎTIYA ÇÛKAN - Çîrokên Kurdî
Stockholm 1990

Unlû Asuriler'den
(Kildaniler'den, Süryaniler'den)
SEÇMELER I
Stockholm 1991

Adres:
Nsibin Yayinevi
P.O.Box 6042
15106 Södertälje / SWEDEN

Zeynelabidin Kaya
XWENÇE
Cild III, Kilam, Meselok û Çîrok
Stockholm 1991

Adres:
Weşanxana Çanda Kurdî
Box 161 39, 103 23 Stockholm / SWEDEN

A. Dikilî
KÛRT SOL SOSYETESÎ

Adres:
Weşanên Kurdistan
c/o Autonomie Buchladen
Martinstr. 9
4500 Osnabrück
DEUTSCHLAND

Heyder
ZONÊ MA I
Gulane 1991
Selbst Verlag
DEUTSCHLAND

Şahîneh Bekirê Soreklî
JANA HEFT SALAN
Bruksel 1990

Adres:
Enstituya Kurdî ya Brukselê
4. rue Bonneels, 1040 Bruxelles
BELGIQUE

Wergêr: M. MAYÎ
GULBIJÊREK JI HELBESTÊN
ŞÊRKO BÊKES
Stockholm 1991

Adres:
Apec-Tryck o. Förlag
Box 3318
163 03 Spånga / SWEDEN

Tîrêj
XELAT
Dîwana Yekem
Stockholm 1991

Weşanên Niştîman
Box 70 31
163 07 Spånga / SWEDEN

Seydayê TÎRÊJ

HEVPEYÎVÎNEK BÎ SEYDAYÊ TÎRÊJ RE

Ş.K- Seyda, gelê me te bi bernavkê Tîrêj dinase. Navê Seydayê rastî çî ye?

TÎRÊJ- Navê min Nayif e, kurê Heso me. Ji min re dibêjin "Tîrêj". Ez di sala 1923 de, li mintîqa Cizîrê, li gundê Nicim, li dora Qamîşloyê, çêbûme. Navê diya min Besê ye. Em ji Eşîra Bûblana ne. Piraniya eşîra Bûblana li Serxetê ne û hinek jî li Binxetê. Navê kevbanîya min Behîya ye. Çar kur û Pênc qîzên min hene. Ez ji sala 1973 ve li Heskê dimînim.

Ş.K- Seyda, ji navê Seyda jî tê fêmkirin ku tu mela yî, lê dîsan jî bi kerema xwe, tu ji me re çend gotinan li ser xwendin û perwerdebûna xwe bêje?

TÎRÊJ- Pêşî min dest bi xwendina dîni kir û min sê salan xwend. Di sala 1937 an de, ez çûm Amûdê, ketim medresê. Wê çaxê, di medresê de mamosteyên me tev Kurd bûn. Midîrê medresê Kurd bû, Mifetişê mia'rif jî Kurd bû, Em tev Kurd bûn. Bêguman me teva bi Erebi nizanî bû, mamostayên me ji me re dibûn alîkar. Wê çaxê Hizba Xoybûn hebû û ez yek ji endamên wê bûm. Di sala 1937 de, ez bû endamê Hizba Xoybûn. Wê çaxê seqafetek (çand) kurdî hebû, radyoya kurdî li Şamê rojê du caran bi kurdî hebû, sibe û êvarê. Çar rojnameyên me hebûn, du ji van jî

Lubnanê dihatin, du jî ji Şamê dihatin. Hawar û Ronahî ji Şamê, Stêr û Roja Nû ji Bêrûdê, ji cem Kamîran. Rihma Xwedê lê be!

Ş.K- Çi bala te kişand ser şe'rê?

TÎRÊJ- Yek ji endamên bilind Seydayê Cegerxwîn bû û Qedîrcan midîrê medresa me bû. Ew jî bi şe'rê ve mijûl dibû. Min jî pir meraqa şe'rê dikir. Çi roja hebû, Seydayê Cegerxwîn şe'rek nû ji me re li ser lewhê datanî, me ezber dikir. Em keşafên Kurda bûn. Çekên kurdî li me bûn, ala rengin li ser sîngê me bû. Di sala 1943 de, sê şe'rên min di Roja Nû de derketine. Bi alîkariya Mele Hesenê Kurd min ji Kamîran re dişand. Mele Hesenê Kurd ji min distend û dişand. Min di wê demê de Farisî jî xwend wek kitêba Gulistan, Bilbilistan û Pendîeta...

Ş.K- Seyda, tu niha bi çend zimanan dizanî?

TÎRÊJ- Ez bi Kurdî, bi Erebi û bi Farisî dizanim. Ev tiştê ku bi min re çêbû ne ko ji xwendina min î pir, ji civata Kurda... Ez di nav civatên wan de rabûme. Ez bi rabûn û rûniştina wan re bûm. Ez bi şewbihêrkê wan re bûm. Ez bi dahol, zirne, kêf û eşqa wan re bûm. Ev ji min re bûn ilm. Ev ilmê min ji welatê min hatîye. Rast e, min hebekî xwendîye, lê ew xwendina bilind ku tu yê bêjî na. Lakin ev tiştê ku bi min re çêbûn ji nava welatê min û ji halê Kurdan

Di havîna sala 1989 de, min îmkana dîtina Seydayê Tîrêj dît. Belê wext dest neda, ku ez demeka dirêj li cem wî şa'ir û hozanê gelê me bimînim, jê têr bibim. Em berî wî çûbûn li odeya wî rûniştî bûn, dema Seyda hat malê. Li hal û kêfa me pirsî. Dayîkek pir beşerxweş bû. Wê di demeke kin de, xeberdan bir ser hal û rewşa mîletê Kurd û bêhemalî gotin çû ser helbestên Seyda, yê ku li ser perîşaniya mîletê Kurd nivîsîne û bi dengê xwe yê xweş jî distire. Dema Seyda derî da hat, em ji xeberdanê germ bibûn. Bi hatina wî em tev rabûn ser pîya. Ew cara yekem bû ku min Tîrêj didît. Dema ku min ev kalê devliken dît, bi rastî min bawer nekir ku ev e Seydayê Tîrêj. Lew min ji xwe re digot, "ew Seydayê ku wiha ji dil ve dînişîne û li ser halê vî mîletî dilorîne, wê ne wiha devliken be". Belê dema gotin "Seyda ev e" ez jî yekdilî bûm.

Ev ji bo min bû firsendekî mezin, min nexwest ji dest birevînim. Di wir da min hevpeyivînek bi Seydayê Tîrêj re çêkir û bi arikarîya kovara BERHEM wêsohbeta min û Seyda pêşkêşî xwendevanan dikim.

08.03.1991

Şefîk KAYA

bi min re çêbûn. Ji ber ku ez di xweşî û şîne wan de bi wan re bûm. Min ji wê çaxê ve çî tiştê bidîta yan jî bibîhîsta ji xwe re dinivîsand. Seydayê Cegerxwîn, ilmê şer'ê xwendîye. Lakin, li çar goşê Kurdistanê gerîya û ev ilmê mezin pê re çêbû. Ji nevsa welatê wî ev ilmê pê re çêbû.

Ş.A- Seyda, neheqî û zilmê çî tesîr li ser te kirîye?

TÎRÊJ- Ez benî, hûn dizanin, ji xwe zilm û tadayê ev tişt bi min re çêkir. Zilm mirov dikişîne ser şer'ê. Ji ber zilm û tadayê înfîcar (teqandin) bi mirov re çêdibe û şêrîniya welatê min. Şêrîniya miletê min li ber dilê min û ew belengazîya ko ew tê de. Tev di bin destê axa û began. Ez di wî zemanî de rabûme. Ew zilma ko wan dikir min didît. Tev belengaz bûn, perîşan bûn. Melayê wî zemanî çoganê axa bûn, li tenîştê axa rûdiniştin û xwe hildiqerastin. Arîkarîya Kurdên belengaz nedikirin.

Ş.K- Seyda, şer' çî tesîrê dike li ser şîrbûna gel?

TÎRÊJ- Yek, dîrokek ji vî miletî re dimîne û ev kokek e ji bo me. Çî miletek dibê bila bibe ku dîroka wî tunebe, kok jê re tune.

Ş.K- Seyda, tu çî şer'ran dinivîsîni?

TÎRÊJ- Ez benî, ez bi her şiklî dinivîsînim. Felsefî dinivîsim, evîni, ez gelekî tê de xurt im, qewmî ez gelekî tê de xurt im. Ez ne tenê şer'ran, ez çîrok û serpêhatîyan jî dinivîsînim. Min yek çêkirîye li ser zilma beg û axan, navê wê "Serpêhatîya Sîpan û Perwîn" e. Min kitêbê ji serpêhatîyên kurt nivîsî ye. Di vê kitêbê de rastîya welatê xwe nivîsîye. Mesela, wek dilketina xort û keçan. Mesela, comerdîya Kurdan, mêrxasîya Kurdan ji rastîyê min nivîsî ye. Tiştê ku bi wan re çêbûye min ew nivîsîye, ne kêma û ne jî zêde.

Ş.K- Seyda, tu tesîra şer'ra erebî li ser şer'ra kurdî heye?

TÎRÊJ- Şer'ra Kurdî eslûbekî xas e. Tu carî nehafîye girêdan bi şer'ra Erebi ve. Min gelek şer'rên Erebi xwendîye, gelek dîwanên wan ji serî heya binî... Tu li min nenihere, gava ez dixwînim pir eciz dibim, şer'ra kurdî bi eslûb e. Şer'rên Kurdî ji serî heya binî rihê wan heye, cewherê xwe

dide. Yek ji yekê bi tamtîr e. Carinan ko ji min re bêjin "Seyda, ka şer'rekê çêke!". Ez dikim nakim nikarim. Du kelîman bi ser hev ve nayînim. Lê carinan jî, ji nişkê te dît pêlek hat min. Ew pêl wextê ko tê min hûn bawerkin qelema min di ber re nagihê.

Ş.K- Seyda, çî eserên te hene ?

TÎRÊJ- Ez benî, ana du dîwanên min tamam bûne, yek ji van çap bûye, yek hûn çap nebûye. Ya sisîya ev e ku min ji te re got, serpêhatîyên kurt. Mesela, dibêjin, "Li ciyê bav û bapîran, qizwan xweştir in ji hejîran". Ka gelo mana vê qisetê çî ye ?

Ş.K- Seyda, êdî kal bûye, porî mîna kinanikê spî dike, gelo rewşa Seyda ya aborî di çî halî de ye?

TÎRÊJ- Ez benî, carekê dikaneke min hebû, min çend salan di wê dikanê de kar kir, lê min nebî serî. Ez niha vala bûme ji bo nivîsandinê, ji bona karê nivîsandinê û edebî. Ez bi şev û ro dinivîsim.

Ş.K- Desttengî çî tesîrê li ser xebata Seyda dike?

TÎRÊJ- Ez benî, bi Xwedê, tu tesîrê nake. Bira, bi Xwedê milyonek di berîka min de be û pênc wereqe di berîka min de be ji min re weke hev e... Wextê ku ez şer'rekê çêdikim ji min re heja ye malê dinyayê tevî. Wextê xort dibihîzin, ko min şer'rek çêkirîye, te dît hatin hindur tije bûn, dibêjin "Seyda, de ka şer'ra xwe ji me re bixwîne!". Ez ê ji wan re bixwînim. Ev rastmalê min heye. Ez vî rast malî dibînim rastmalekî nemir.

Kurekî min mihendîs heye, em bi mia'sê wî didibirin.

Ş.K- Seyda dizane, ku navê wî li nav Kurdan belav bûye?

TÎRÊJ- Ev jî serbilindîyek e, ev kêv-xweşîyek e ji min re! Ez gelekî pê xweşîm, ku miletek min dinase û qîmetekê dide min. Min ji bo vê xebata xwe, tu carî, xwe li ser milet wilo paye nekirîye. Ez ne weke hinkan xwe difentizînim. Ev tişt li cem min tune ye.

Ş.K- Seyda, daxwazîyên te ji Kurdan, nemaze ji Kurdên ku niha li Ewrûpayê ne çî ne?

TÎRÊJ- Daxwazîya min ji Kurdên Ewropa: Ne ko herin Ewropa û bi tiştina

mijûl bibin, terka zimanê xwe û miletê xwe bikin. Ji ber ko milet bi hêvîya van xorta ye. Em hêvî nakin ko herin bi çîmên ditazî, ew porê sorxelek mijûl bibin û bi pey wan bikevin. Daxwazîya me ji wan ko li wir ji me re karekî bikin. Karê sîyasî bikin. Karê edebî bikin. Li tarîxa xwe bigerin. Em vê hêvîyê ji wan dikin. Bira her Kurdek zanibe, tarîx mirêka (eyneya) cihanê ye, Çî însan hebe ew mirêk sûretê wî digire. Qencbûna û xirabûna wî. Ew kesên ko derdê miletê xwe ji bîr dikin, bira zanibin tarîx wan jî diseciline (dinivîsîne). Divê hûn zanibin, miletê me di çî bindestîyê de ye. Em bi xazê tîn şewitandin... (Seyda keserek kişand, navbirek da xebardana xwe û bi goşê egala xwe hêsîrên xwe paqij kir. Piştî qasekî axaftina xwe domand). Em li serê çîya ne, tev li ser sînoran tîne kuştin ! Tev birçîne, tazîne, perîşan in... Divê ronakbîrên me bi vî tiştê mijûl bin, ne ko bi nefsa xwe tenê. Ez benî, ê min çarde kuflet di sitûyê min de ye. Welahî hima nan bi destê me bikeve em memnûn in. Em li tiştê mestir nagerin. Ez dixwazim halê miletê xwe ji xelkê xwe re, ji xelkê cihanê re bidim zanîn. Di pey me re, bi sedê salan ko xortên Kurd rabin, bixwînin da ko zanibin di vî zemanî de bi serê Kurdan çî hafîye.

Ş.K- Seyda li ser vegera Kurdan ji Ewrûpayê şer'rek ne nivîsîni?

TÎRÊJ- Belê, belê... Ez ê niha ji te re bixwînim: VEGERIN WELAT, VEGERIN WELAT !

VEGERIN WELAT

Vegerin welat, vegerin welat!
Xortên xwendevan, peyên demoqrat
Hemî bibin yek komel û civat
Vegerin welat, vegerin welat!

Welat ban dikî va we dixwazî
Kêrî we nayê ger û tolazî
Porê sorxelek, çîmên ditazî
Vegerin welat, vegerin welat!

Milet we hîştî di dest neyara

Tê wan bi qamçî, bi quedaran
Gêrê bi wan dikin wekî dewara
Vegerin welat, vegerin welat!

Kanî mêrê qenc heyf û mixabin?
Welat we berda bi destê dijmin
Mane perîşan keç, mêr û jin
Vegerin welat, vegerin welat!

Rêberê mîlet, bîrwer û xwenda
Vala nehêlin bajar û gunda
Li hev mekêşin qayîş û benda
Vegerin welat, vegerin welat!

Çîqa bimînin hûn li devera
Di bircên belek, eywan û sera
Welatê xelkê nabî ji wera
Vegerin welat, vegerin welat!

Welat xweştir e ji Çîn û maçin
Amed xweştir e ji şehre Berlîn
Ji Siwêd çêtir in Wam û Farqin
Vegerin Welat, vegerin welat!

Eger bi rastî mîletperrest in?
Ma li vegerê çîma hûn sist in
Ev sûc û guneh ji we tê xwestin
Vegerin welat, vegerin welat!

Bavên milên xwe tiving bi rex
Li benda we ne çiya û şikeft
Ji welat der kin dijminê bêbext
Tîrêj ban dikî vegerin welat!

MA GELO NAYÊ TE BÎRÊ

Ma gelo nayê te bîrê ko te dildarek
hebû
Her wekî riswa û kola tim li dergahê te
bû
Herdema ko te nedîba roj dibû lê wek
tenî
Xan û eywan tim li wî zindîyan, heps
û çale bû

Xortekî naz û çeleng bû ew di nav
nivşê xwe da

Lê ko ket tora te soxê kalekî sedsale bû
Piştexûz rihspî bû herdu ling lê bûne
sing

Teng bi lerez û dest bi gopal jar û bêper-
gale bû

Pey ko dil bigirî xudanê cotê sê ga bû
timî

Ew bi qînax û bi das herdem bi xwe ser-
pale bû

Dexl û dan, zad îro hemî xelkê çinî
Paleyê pûş e ko wî da pey te pûç û vale
bû

Te di nivê rê de hişt carek carek te lê
hove neda

Jîn lê wî bûye kerafî wek zirav û tale
bû

Yê didê pey te timî poşman e her ev tê
serî

Ji tiyêt işqê re leylan e ne av û ale bû

Ey Tûtêjê dil bi kul wê rêwîyê rahê xe-
let

Te çî qûtîn e bi dû de herdema bêçare bû

Ew ji ola xwe venabî sûnd bi Taxûzî
Melek

Di evîna te de wek êzîdfîya şengale bû

HATE HUNDIR

Hate hundir ew ji nişka ve, li min çok
lerizîn

Ji pîyan ketme bi carek dest û pê tev te-
vizîn

Rist berbisk û guhar û gerdenê xemla
gûran

Lê dixwin tu dibêy ji malbat û necatê
hurmizî

Wek Memê hundir û der bûne li min
baxê di mîr

Cejn û Newroza min e ko bê civan
hatîye Zîn

Em ketin warê evînê bêhiş û sewda di-
man

Wek Beko gundî û cîran li min û yar
qelizîn

Bes li dînyaê ji me r işq û evînî sosret e

Pêjn û sawêrek ji ku bê em ji tirsan
diqevizîn

Bi gillî û gazinan derdê xwe me ji hev re
digo

Dil li me bûye birîn hestî bi xwe tev de-
rizîn

Ew birîn û dax û derz û derd û kovanên
di dil

Bûne wek çavî û cogan tev bi xûnê
çirizîn

Paxil û pêşîr vekir yar paşê destûra me
di

Dest û tilîyên me li ser gerden û sîngê
leyizîn

Dêm û çav û rû bi carek ketne ber maç û
gezan

Ko li ber lingan kum û kolos û kofî
pengizîn

Ewrekî reş girte ser xakî cîhan ro berze
bû

Bisk û cênîk ko li ser rûkê spî daberizîn

Min li ser sîng û berê taze bi şeş rengê
dîlîst

Hil û mircan bûn berik pêkve ji ta tev
beyizîn

Daketin cengê rex û ferzîn, fîl û kerke-
dan

Keleha şah çû ji dest leşker ji meydanê
bezîn

Hate fermana gelê Ermen ji dergahê bi-
lind

Yên ko ew berbat kirin Tirk bûn, ne
Kurd û Çerkez in

Herdu destan du êrîş berdane hambêze
mezîn

Min ji baxê dîlberê îro du sêvên sor
gezîn

Bi meya demê evînê herdu em serxweş
dibûn

Şerbeta işqê vexwarî min ji lêvên qur-
mizî

Min divê jîna xwe de xweştir ji vê rojê
nedî

Şabaş ev dana Xwedê ye tê de em vedig-
evizîn

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NCE 10 ŞUBAT 1922'DE GÖRÜŞÜLEN KÜRDİSTAN İÇİN OTONOMİ ÖNGÖREN YASA TASLAĞI

Aşağıdaki mektup, Robert Olson'un yazdığı *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion (1880-1925)* adlı kitabın Ekler bölümünden alınmıştır. Kitabın yazarı, Orta Doğu ve İslam Tarihi konularında uzmandır. Halen Kentucky Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışan Olson'un yayınlanmış çeşitli kitapları var.

Bu mektupda sözkonusu edilen Türkiye Kürdistanı'na özerklik olayına ilişkin herhangi bir belgeyle karşılaşılma şimdikiye kadar. Besbelli ki TBMM'nin sözkonusu oturumu ya da etkinliğine ait belgeler ortadan kaldırılmış, yok edilmiş ya da kimsenin ulaşamayacağı yerlere kilitlenmiştir. Bereket İngiliz görevlisi durumdar haberdar olmuş, olayı diplomatik yazışmalar gündemine almış ve merkezine bilgi vermeyi ihmal etmemiş. Yoksa daha bir süre daha bu belgenin varlığından habersiz kalacaktık.

Bir otonomi taslağı olduğu söylenen bu belge, yine yüksek Türk kurnazlığının örneklerinden biri olarak karşımızda duruyor. Bilmem böyle bir otonomi örneğine bir başka yerde rastlamak mümkün mü? Nihayet Mustafa Kemal'in Kürtlere bir çarpıda ihsan edip hemen cinlere karıştırdığı otonomisinin ne olduğunu öğrendik Robert Olson'un sayesinde.

BERHEM

(Dışişleri Bakanlığı 371/7781 Doğu (Türkiye), E 3553/96/65, no: 308, Sir H. Rumbold'dan Marquess Curzon'a telgraf (3Nisan'da alındı)

8. Aşağıda değinilen, sözkonusu yasa taslağının bir özetidir.

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi, uygarlığın gereklerine uygun olarak Türk ulusunun ilerlemesini sağlamak amacıyla Kürt ulusu için, onun ulusal töreleriyle uyum içinde otonom bir yönetim oluşturmayı yükümlenir.

2. Çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu bölgeler için bu ulusun ilerigelen şahsiyetleri tarafından, Kürt veya Türk olacağına Büyük Millet Meclisi'nin karar vereceği bir Genel Vali, bir Genel Vali Yardımcısı ve bir Müfettiş (inspector) seçilmeli.

3. Büyük Millet Meclisi'nce de ayrıca seçilecek olan Genel Vali, bütün Kürt ulusu tarafından saygı duyulan namuslu bir isim ve deneyimli bir yönetici olmalı.

4. Genel Vali üç yılda bir belirlenir, bu sürenin bitiminde yeni Genel Vali'nin tayini -Kürt ulusu eski Vali'nin görevde kal

Appendix II: Draft Law for a Proposed Autonomy of Kurdistan as Debated in the Grand National Assembly on 10 February 1922

(FO 371/7781 Eastern [Turkey]. E 3553/96/65, no. 308; telegram from Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston. [received April 3])

8. The following is a summary of the draft law referred to above:

- (1) The Great National Assembly of Turkey, with the object of ensuring the progress of the Turkish nation in accordance with the requirements of civilisation, undertakes to establish an autonomous administration for the Kurdish national in harmony with their national customs.
- (2) For the area, the inhabitants of which are in the majority Kurds, a Governor-General may be chosen by the dignitaries of that nation, together with an Assistant Governor-General and an inspector, who may be Turks or Kurds as the Great National Assembly may decide.
- (3) The Great National Assembly shall also choose a Governor-General who must be an experienced administrator, with an honourable reputation, and respected by all the Kurdish nation.
- (4) The Governor-General shall be nominated for three years; at the

masını istemiyorsa- (Kürt) Millet Meclisi tarafından yapılacak.

5. Genel Vali Yardımcısı'nın Türk veya Kürt olacağını her ne kadar Büyük Millet Meclisi kararlaştıracaksa da, bu kişi yine de doğrudan Kürt Ulusal Meclisi tarafından seçilecek.

6. Kürt Millet Meclisi, Doğu vilayetlerinde genel oya dayanan seçimle oluşturulacak. Meclis her yılın 1 Mart'ında toplanacak ve dört ay çalışacak. Bu süre zarfında Meclis çalışmalarını tamamlayamazsa, bu süre üye çoğunluğunun istemi ve Genel Vali'nin onayıyla uzatılabilir.

7. Genel Meclis Doğu vilayetleri yönetiminin gelir ve gider bütçesini tetkik etmek, alt sivil ve idari görevlilerin maruz kalabilecekleri adaletsizlikleri soruşturma hakkına sahip olacak. Meclis ülkenin ilerlemesi ve refahı ile ilgili kararlar alır ve tüm bu kararlar Büyük Millet Meclisi'nin bilgilendirilmesi için Ankara hükümetine gönderir.

8. Genel Vali ile Kürt Meclisi arasında anlaşma sağlanamaması durumunda, bütün anlaşmazlık noktaları üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi karar verecek ve her iki taraf alınan karara rıza gösterecek.

9. Sınırların karma bir komisyon tarafından kesin olarak belirlenmesi beklenirken; Kürdistan'ın idari sahası Van, Diyarbakır, Bitlis illeri ve Dersim Sancağı ile birlikte bazı kaza ve nahiyelerden oluşacak.

10. Kürdistan'daki idareyi dikkate alarak, özel bölgeler için oradaki âdetlerle uyumlu hukuki bir organizasyon kurulacak. Kuruluş sırasında bu organizasyon yarısı Türk ve diğer yarısı Kürt olan yetenekli görevlilerden oluşacak. Türk görevlilerin görevden ayrılmaları halinde boşalan yer Kürtlerce doldurulacak.

11. Bu yasanın yürürlüğe girmesinden itibaren savaş vergisi veya başka biçim altında bir vergi konulmayacak. Şimdiye kadar ki mali yükümlülüklerle ilgili bütün çabalar yerel yönetimin inisiyatifine bırakılacak. Vergi yılda bir kez ödenecek. Ankara hükümetine ödenecek net gelir oranı, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi ve Kürt Millet Meclisi delegelerinden oluşan karma bir komisyon tarafından belirlenecek.

12. Doğu illerinde asayışı sağlamak için bir jandarma kuvveti oluşturulacak. Kürt Meclisi bu teşkilatı düzenleyecek olan yasa-yı özenle hazırlayacak. Ancak jandarma üst kademesi, sükunet sağlanıncaya ve bunlardan arzulayanlar kendi memleketlerine dönünceye dek yüksek Türk görevlilerin komutasında olacak.

13. Türk ordusu bünyesindeki Kürt subay ve askerler, barış aktedilinceye ve arzu edenler kendi memleketlerine dönünceye kadar şimdiki durumda buldukları görevde kalacaklar.

14. Barış anlaşması akabinde genel savaş esnasında ve sonrasında elkonulan bütün hayvan ve malzemenin değeri başlıca yükümlülük konusu olacak ve bu en geç on iki ay içerisinde ödenecek.

15. Türk dili, sadece Kürt Millet Meclisi'nde, Genel Valilik hizmetinde ve Hükümetle yazışmalarda kullanılacak. Bununla birlikte Kürt dili okullarda okutulabilecek ve Kürtçe'nin hükümetin resmi dili olarak kabulü yönünde ileride bir zorlamaya

expiration of that period the nomination of the new Governor-General shall be made by (Kurdish) National Assembly, unless the majority of the Kurdish nation should desire the maintenance of the former Governor-General.

- (5) Although the Great National Assembly may decide whether the Assistant Governor-General shall be a Turk or a Kurd, he shall, nevertheless, be elected directly by the Kurdish National Assembly. The nomination of the Governor-General, the Assistant Governor-General and the inspector must, however, be submitted for the approval of the Angora Government.
- (6) The Kurdish National Assembly shall be formed in the eastern provinces by elections based upon universal suffrage, and the mandate of each Assembly shall be for three years. The Assembly shall meet on the 1st March each year, and will sit for four months. If, during this period, the Assembly is unable to complete its labours, the period may be prolonged at the request of a clear majority of members and with the approval of the Governor-General.
- (7) The General Assembly shall have the right to examine the budget

of revenue and expenses of the administration of the eastern provinces and to enquire into injustices to which subordinate civil and administrative officials may be exposed. The Assembly may take definite decisions concerning the advancement and the prosperity of the country, and all these decisions shall be communicated to the Angora Government for the information of the Great National Assembly.

- (8) The Great National Assembly shall decide in all disputes between the Governor-General and the Kurdish Assembly, and both parties must submit to its decision.
- (9) Pending the settlement of boundaries by a mixed commission, the administrative area of Kurdistan shall consist of the provinces of Van, Bitlis, Diyarbakir and the sanjak of Dersim, together with certain casas [kazas] and nahies [nahiyes].
- (10) With regard to the administration of Kurdistan judicial organisation shall be created in harmony with local usages for special areas. For the time being this organisation shall consist of competent officials, half of whom shall be Turkish and other half Kurdish. Upon retirement of the Turkish officials they may be replaced by Kurds.
- (11) From the date of the application of this law no taxes shall be imposed either under the form of war contribution or any other form. All fiscal contribution hitherto in vigour shall be abandoned at the discretion of the local administration, and payments of taxes shall be made once a year only. The proportion of net revenue to be paid to the Angora Government shall be settled by a mixed commission consisting of Deputies of the Great National Assembly of Angora and the Kurdish National Assembly.
- (12) A corps of gendarmerie shall be formed to maintain order in the eastern provinces. The Kurdish Assembly shall elaborate the law governing this body, but the chief administration of the gendarmerie shall be in the hands of high Turkish officials until the conclusion of peace, when those who desire may return to their own country.
- (13) Turkish officers and soldiers in the Turkish army shall remain in their present service until the conclusion of peace, when those who desire may return to their own country.
- (14) After the conclusion of peace the value of all animals and materials requisitioned both during and after the general war shall be a first charge, and shall be paid within twelve months at the latest.
- (15) The Turkish language only shall be employed in the Kurdish National Assembly, the service of the Governorate and in the administration of the Government. The Kurdish language, however, may

temel edilmemesi koşuluyla yönetim, bu dilin kullanılmasını teşvik edebilecek.

16. Kürt Millet Meclisi'nin ilk görevi, hukuk ve tıp fakülteleri olan bir üniversite kurmak olacak.

17. Kürt Millet Meclisi, Genel Vali'nin onayı olmadan ve Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ni bilgilendirmeden herhangi bir vergi koyamaz.

18. Öncelikle Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin onayı garanti edilmeden hangi türden olursa olsun hiç bir ayrıcalık kabul edilmez.

Yukarıdaki yasa taslağına Kürt temsilcilerin neden bu denli muhalefet ettikleri bu özeten anlaşılacaktır.

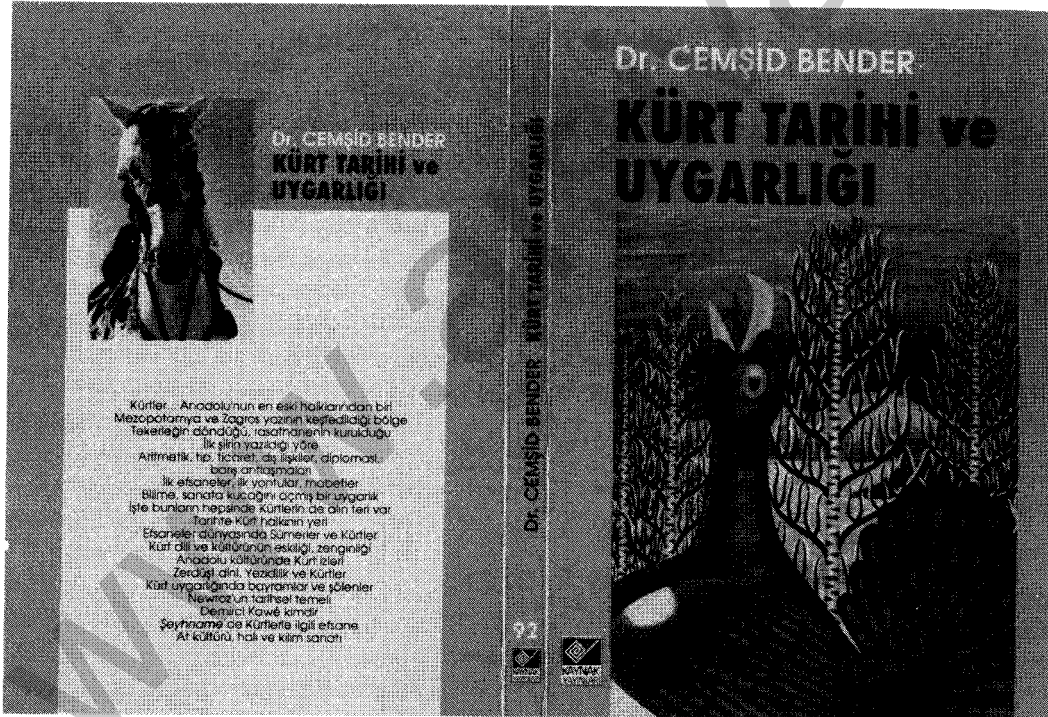
Horace Rumbold
Yüksek Komisyon Üyesi

be taught in the schools and the Governor may encourage its use provided that this shall not be made the basis of any future demand for the recognition of the Kurdish language as the official language of the government.

- (16) The primary duty of the Kurdish National Assembly shall be to found a university with a law and medical faculty.
- (17) No tax whatever may be imposed by the Kurdish National Assembly without the approval of the Governor-General and before the Great National Assembly of Angora shall be informed.
- (18) No concessions of any kind shall be granted without first consulting the Great National Assembly of Angora and securing its consent.

It will be understood from this summary why the draft law was opposed with such energy by the Kurdish Deputies as described above.

I have, &c.
Horace Rumbold
High Commissioner

İsteme Adresi:

Kaynak Yayınları
Nuruosmaniye Cad. 19/3
Cağaloğlu / İSTANBUL
TURKEY

HESEN EFENDÎ
YÊ
BASKOYÎYE

MUNZIR COMERD

No kokimo herdîse sipê *Hesen Efendî* yo. Kamî cawu de ebe namê *Hesen Efendî* yê *Baskoyîye* ya kî *Hesen Efendîyê Dewa Pîle* yeno nas kerdene. Ramefî be xo *Baskoyîye* (wertê safî de vanê *Dewa Pîle*) ra bî, coka ci ra nîya vatêne. Kirmancu zaferî ci ra vatêne *Efendî*.

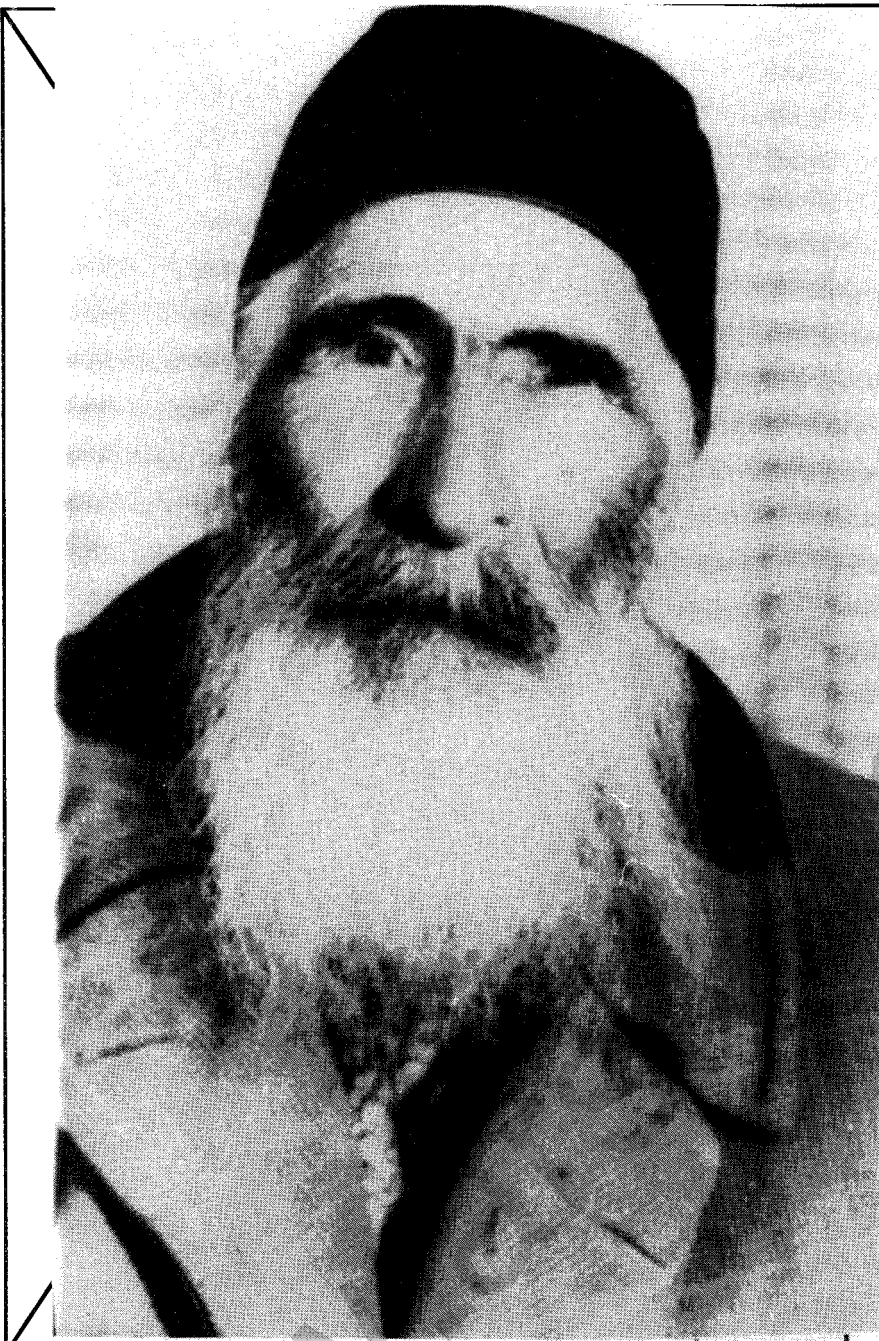
Hesen Efendî pêra Kudo ra wo. Kudo, Kuresu sero say kenê. Yanê *ucaxzade* yê. Vanê "*Dêrsim de pêro des u di aşîr ê. Her ju, ju xizmete rê kerdê wayîr.*" Qajîyu, Hesen, Gulu, Dewrês Gewru, Uşênu, Çinu, Şixu, Hemo, Silêmanu, Alîyu, Kalîyu, Kudo marenê. Axirê des u di pêrunê Kuresu kenê tamam.

Hesen Efendî, xêlê seru mudirê nahîya Baskoye beno. Rocê xorê hewnê vêneno. Na hewnê xora dime, cêno mudirênî ra birrîno ra. Îndî xo dano raa Heqîe.

Vanê "*Efendî zaf wendo. Pîrode zandox bîyo. Şîyo Kemerê Duzginî de ebe asmu, seru mendo. Xizmete kerda. Uca de xêlê waxt vêreno ra. Axirê Duzginî caverdano yeno.*" Vano "*Ez be Duzginî ra ginayme juvînî ro. Gerre der îme (gerrê dîne Heq vêneno!)*". Mavênê *Hesen Efendî* be *Duzginî* çira bîyo ra, kes nêzano.

Cawo ke *Efendî* dest nêesto ci, çîno! Urzeno ra qendê sono *Hec. Hec* şîyayîne nîna ra Kirmancîye. Hama no *Hesen Efendî* yo, gere *Hec* kî bicerebno. Tayîne vatêne "*Efendî Hec ra ebe zereweşîye nêcêro ra.*" Vato "*No Mihemed nîyo!*"

Hesen Efendî pîr bîyo, bava bîyo.

Hesen Efendîyê Baskoyîye

*Kamîlkame ke lêw nêne Hesen Efendî dest ra,
eyî kî lêw nêne eyîlaye dest ra.
Teyna Tirku dest ra nêne!*

Hama pîreniya ke yî kerda, qe ju bavay nêkerda! Kamî ke lêw noro Efendî dest ra, yî kî lew noro yî dest ra. Yî çim de *îqrar* u *xizmete*, nêna ra qicênî u pîlênî. Yî çim de her kes ju bî: Çi camêrd biyo, çi cenîye biya, çi doman biyo yî kes juvîni ra nêbirmêne ra. Qicênî u pîlênî nêkerda. Destê xo ke do, destê yînu kî gureto! **Teyna destê Tirkû nêşiyêne!** Tirkanê Erzinganî ke wo dîyene, şiyenê dest, kelê xo birmêne. Hama eyî boa Heqî de zu raye destê Tirkû paç nêkerdêne. Bavayîna eyî kî zovîna biya, qe ju bavayênî negureta.

Emrê *Hesen Efendî* teyna ebe bavayênî u xora raa Heqî de nêvêrdo ra. Eyî wasto, xirabiya ke wertê mîletê Kirmancî der a wedariyo, Kirmancî juvîni de hast bê, ebe rindênî raye ra şêrê, binê linganê keşî de nêmanê, binê destê keşî mekuyê, xorê wayîrê nune (nane) bê. Wo mordemê camatu biyo. Camatê ke eyî dîyê, eyî kerdê ninê mardene, karê hasavî niyê. Qal biyo, qîr biyo, mordem amo kistene, vaşî vês-nê, çênêkî remnê... Axirê her karê Kirmancîye de ca gureto, qorr de niştoro, qesa xo vata, mîlet ardohurê u kerme kerdê! Yanê camatê îne kerdo, gerrê îne dîyo, dismenayîne werte ra dardawe. Qerarê eyî rê keşî yîtiraz nêkerdo, kerm(ey)ê eyî nêskito. Wo zof pîrode namdar bî. Ne ju qese kemî ne ju qese zêde qesey kerdêne.

Zaftenu resmê *Hesen Efendî* çêanê xo de fişto dês ra. Welat de, ju kî ca be ca Almanyaya de dêsû ra dardekerde wo. Eke qese

beno ra, her ju basê kirametanê Efendî keno. Rozê welat ra ju mirê bî meyman. Mi be eyî ra tenê *Hesen Efendî* seo qesey kerd. Qayê meymanê mi se vano:

- *Ez eyî hunde rind nêzanu, hama mi wo dîyo. Tey qesey kerdo.*

- *Dîyo henu ke?*

- *Heya. Min u kewra to şîme Erzingan. Dukanê Bava Baqirî de kotîme zerre ke hawo ucika de ronîşîtyo. Bava Baqirî mi ra va ke "Hesen Efendîyê Baskoyê nawo îtkaro." Wo ame Qizilbêl. Birayê xo ra vacî, min u kewra to ra şîme lew na dest ra. Qe çare çîno, herdîsa xo amêne serê nakî, qa to resmê eyî dîyo!*

- *Hala hala!... Yanê ti vana ju ke lew nênê eyî dest ra, eyî kî nênê eyîlaye dest ra?*

- *Heya. Qe va talib bo, va hebê doman bo! To lew nênê eyî dest ra, eyî kî nênê to dest ra. Ti se vane vace, çare çîno... Kewrayê xo rê vacî, çimê kewra to tederê ke ci ra teberik biwazo. Tabî şexsê eyî ra mordem nêtawreno, şîya xo zof giran a. Zatode henêno ke! Aye şî pisna Bava Baqirî ra, va ke "Tenê teberik biwajî beno, nêbeno?" Wo desina hasarê ci bî. Va ke "Çi bawo vana?" Va ke "Çimê xo tederê ke ti teberik ci dê" Bava Baqirî va. Destê xo kerd na herdîsa xo ra... Na bêçika xo kî henî zayîf u henî tenike, di-hîrê têlî ci ra risnayî. Risnayî, î kerdî na lapika xo, tadayî, dayî ci. Aye şîye lew na ra eyî dest ra, eyî na aye dest ra. Qe yaxê aye nêverda ra, va ke*

"Vinde, meke!" Na muyê herdîsa î zatî, hona hawo tey rê! Eyî qesewo ke qesey kerdêne, qolay qolay serê mordemî nêkutêne. Sîyasî qesey kerdêne, peydo qesa xo veciyêne. Qesê eyî jê kemera qorrî bî, çenge de ca guretêne! Qesê dî keşî raye ser nêkerdêne.

Hesen Efendî naye ra vîşt serre ra avêr (1971) şî heqîya xo. Serê xo naro hardo dewrês. Gorma xo awa Baskoyîye der a, mîletî rê jîyar a. Namê xo kî sond o. Eke sondî wenê, vanê:

"Hesen Efendî bo! Nîsangê Hesen Efendî bo! Gorrna Hesen Efendî bo!"

Hesen Efendîyê Baskoye! To destê Tirkû eslen paç nêkerdêne! Nika tayê pañçikê Kirmancu ra kutê (biyê pèyda) ne ke destu, qina dewleta Tirkî lêsenê! Vanê "Öz Türk biziz! (Ma Tirkê zelafî me!" Resmê *Kemal Pasayî* darde kenê, nafa kî bine de nîsenêro Cem girêdanê. Heq qeubul nêkero!

Ez gegane vanu "Sola hard biqîlaşîyo ra, ez tede şêrî! Pîro herdîse sipê, ramefî be to ro bo! To reyna an ra tayîne vîrî, ke belka tenê nur u cemelê to ra serm kenê, rocê avêr na rîşiyayîne ra xeleşînê!

XELETNAYÊNÎ

HER WU TORNÊCENG!

(1)

Son çê terrenî terrene wen
Son çê merrî terrene wen.

(2)

Son çê tîrriye tîrriye wen
Son çê riye tîrriye wen.

(3)

Vejun tûye ser tûye wen
Vejun riye ser tûye wen.

(4)

Son çê eskize eskize wen
Son çê aspize eskize wen.

(5)

Ju çê de meske
Ju çê de tuske,

Son çê tuske tuske wen
Son çê meske tuske wen.

(6)

Ju çêver de şîr
Ju çêver de mîr,
Son çê şîrî şîr wen
Son çê mîrî şîr wen.

(7)

Ju çê de torax
Ju çê de sorax,
Son çê toraxî torax wen
Son çê soraxî torax wen.

ÇİBENOKÎ

1. Birayêde mi esto, kaleke ra mîjî keno. (YIVRIX)
2. Birayêde mi esto, son u sodir berveno. (HÊNÎ)
3. Bonêde mi esto, ekeke rijîya qe nêvirajîno. (HAK)
4. Bonêde mi esto; binê xo gol o, serê xo gul o. (ÇILA)
5. Çar wayê mi estê, kemera xo erzenê ju gol. (CIZIKÊ MANGA)
6. Çiyêde mi esto; ammonî cemedîno, zimistonî bijîno ra. (SOLE)
7. Çiyêde mi esto; gineno kemere nêşkîno, gineno awe şikîno. (KAXITE)
8. Çiyêde mi esto, hata ke bêçike qine mefiyê nêsono. (MEQES)
9. Çiyêde mi esto, loqlonê xo xo dima kas keno. (DERJÊNÎ)
10. Çiyêde mi esto; sewe ra yeno, sonde sono. (ROZ)
11. Çiyêde mi esto, sono dîna ra fetelîno yeno verê çêverê mi de bestîno. (SULANDÊR)
12. Çiyêde mi esto; dormê xo şîya wo milamet o, wertê xo sur o kiramet o. (ADIR)
13. Çiyêde mi esto; germ de kuno ra, şîlye de urzeno ra. (LOXE)
14. Dara min a qol e, bin de kerdo hole hole. (PÊTAGE)
15. Dêkade mi esta, her roz pol kenê. (SOJÎ/SACÎ)
16. Deva yena gimgimî; kêf kena Erebi, way liminê yarebi. (ARÊ)
17. Di mîlçik çar çimî, binê wore de hardo şîya, awo ke neyî nêzoneno hero şîya. (CUAV TEDERO)

18. Ez sonu a kî sona, ez vindenu a kî vindena, lewê mi ra durî nêkuna. (SÎYE/ŞÎYE)
19. Ga qora, dim pera. (TIFONG)
20. Gayêde mi esto, sarebimon sero bervon. (PÎYAZ)
21. Hên ke zaf o nê mireno. (PORÊ SARÎ)
22. Herade mi esta, eve bar sona zerre. (KOÇIKE)
23. Hîrê wayêde mi estê, herroz gizikê jumîn kas kenê. (SÊPÎ/ŞÎPÎ)
24. Ju çiyêde mi esto, sono binê hardî de gureyîno yeno, onca bereqîno. (SIRŞÎ)
25. Kalikê mino dere de, çualê korek o vêre de. (ARÊ)
26. Kalik o dere de, kulik o sare de. (GILGIL)
27. Kalik o naver ra, herdîsa xo ya bover ra. (PIRD)
28. Kelezê(ye)de mi esto; fek ra weno, mîyane ra keno. (RENDE)
29. Kilama pitiku, pîrrê nutiku. (HECÎRÎ)
30. Koyî ser ra asena, jê asm u rojî vêsena. (TÎJÎ)
31. Kuna beno derg, sona beno kilm. (RAYE)
32. Merde merde, fek rakerde. MESKE
33. Merekade mi esta, pîrrê simerî ya; adir kuno ci simer vêsena, a nêvêsena. (QILAWUN)
34. Pencerê Bakî, pîrrê hurakî. (FEK U DIDANÎ)
35. Ponc wayê mi estê, juye ke ci ra vişîye kar nêbeno. (TÎRÎ)
36. Ponc wayî, jumîn rê hewayî. (BÊÇIKÎ)
37. Qat qat mîşte, binê ondolî de ronîşte. (NUN/NAN)
38. Qayisê mino qerbelek o, binê hardî de felek o. (MOR/MAR)
39. Qutîya mina tolike, dîna tede kerda zerê ju holike. (RADÎO)
40. Sur o sur o çeqer o, usar ke ame reqeno. (BILISK/BULISK)
41. Tasa camî, pîrrê vamî. (ASMÊN RA ASTAREYÎ)
42. Tîre ver sona, gindêlike dima sona. (DERJÊNÎ)
43. Tora lerzena, wele erzena. (PIROZINE)
44. Waa bîna, mezela xo eve xo kinena. (DILAPA/DILOPE)
45. Waade mi esta; son de xemelîna, sodir texelîna. (LAMBACILA)
46. Xêma mi ko der a, ju ustine ver der a. (SUNG/KIFKARIK)

DI BÊYÎTÊ
DAVUD SULARÎ

XOVÎRA MEKE

Qaşqar Qaşqar(1), Duzgîn Duzgîn(2) ez to
ra vano

Her têla to ser hazar namê qesano

Qaşqar Qaşqar, Duzgîn Duzgîn ez to ra
vano

Sebeno bawo xovîra meke

Duzgîn Duzgîn Duzgîn Duzgîn xovîra
meke

Hasa çîna ma de dubara u deke

Dal u budaxê mi tî ya adirê mi weke

Sata tenge de bawo xo vîra meke

Pîrê xanekan(3) o bawo Şahqulî Baba(4)

O zaman, o zaman de to mara se va?

Ti bena derdê mi rê hem yîlac u hem derma
Yîlac bide yara mi ser, xo vîra meke

Duzgîn Duzgîn Duzgîn Duzgîn xovîra
meke

Hasa çîna ma de dubare u deke

Dal u budaxê ma tî ya adirê ma weke

Sata tenge de bawo xo vîra meke

Layîk çi zano bawo bawo pîro ti kama

Na dîna ocaxkore pîrê derdana

Destê xo tirake, hem yîlac a hem dermana

Yîlac bide yara mi ser, xovîra meke

Duzgîn Duzgîn Duzgîn Duzgîn xovîra
meke

Hasa çîna ma de dubara u deke

Dal u budaxê ma tî ya, adirê ma weke

Sata tenge de bawo xovîra meke

Beso beso beso beso layîkê sarî

Zerrê ma de estê bawo hazar jîyarî

Beso beso Davud, Davud Davud

Sularî

Zerrê mi de estê bawo hazar jîyarî

Ti ke kalikê ma wa, ma meverde sarî

Yîlac bide yara ma ser, xovîra meke

Duzgîn Duzgîn Duzgîn Duzgîn xovîra
meke

Hasa çîna bawo ma de dubara u deke

Dal u budaxê ma tî ya, adirê ma weke

Sata tenge de bawo xovîra meke

Xêrca to ra bawo kesê ma çîno

Se beno adirê ma weke

Îmîskar: Davud SULARÎ

Vatox: Bira ALÎ

Areker: Munzir COMERD

(1) Qaşqar: Namê astorê Xizirî yo. Helbet
namewode mîtolojik o.

(2) Duzgîn: Duzgîn, pîlê pîlanê jîyaranê Dêr-
simî yo. Ebe Kemerê Duzgînî kî namekenê.
Wertê sarî de tayê vanê "Duzgîn wayrê Kurê-
san o". Hama têde wayîr vecînê.

(3) Namê xowo derg Şahqulî Baba Tekeli yo.
Di serre 1511 de Dewleta Osmanî rê sere-
dardwe. Pîr o.

(4) Xaneka, naca de mane xanegahî der o.
Yanê Cayê Cemî.

NAZLÎYÊ MÎ REW BÊ!

Sodir vanê bira bira meydanê Heqî

Açilîr dîvani(1) bawo, vana nêvana?

Haqîqat şehrinde hey hey îqrarê to esto

Gerçeği rindarnena, vana nêvana?

Nazlîyê mi vana nêvana, rew bê!

Vana nêvana, nazlîyê mi rew bê!

Seyîd Silêman o bawo ejdadê canî

Amo verê dîyarî dîyarî, verê nîsanî

Hakîkî o zano bawo, zana nêzana?

Zana nêzana, nazlîyê mi rew bê!

Zana nêzana, nazlîyê mi rew bê!

Bavayê mi Duzgînê mi tersena hem qirê-
qijî(2)

Koyî, dağî, taşî biyê be dujî

Pîrê mi kî yeno yeno ez kî rawurjî

Demine dewranî bawo vana

nêvana?

Vana nêvana, nazlîyê mi rew bê!

Demine dewranî bawo vana

nêvana?

Vana nêvana nazlîyê mi rew bê!

Bavayê mi Duzgîn Bava(3) niştîo kimetî

Helbet mi de estê estê sima ra hîmmetî

Na ocaxkora dîna dîna derdî-mînneî

Derdê na qulî rê derman vana

nêvana?

Vana nêvana nazlîyê mi rew bê!

Derdê na qulî rê derman vana

nêvana?

Vana nêvana, nazlîyê mi rew bê!

Pîrê xanekan(4) o bawo hem Şah Qulî

Meydanê to der o hey hey pîrê na qulî

Zerrê mi de estê estê hem derd u kulî

Destê to derman o bawo dana

nêdana?

Dana nêdana nazlîyê mi rew bê!

Destê to derman o bawo dana

nêdana?

Dana nêdana nazlîyê mi rew bê!

O zanîyo ke saz de saz de, ez zanu ti ya

Menzîlê mi der a hey hey pîrê mi ti ku ya?

Rocê ke na dîna de bawo rîyê mi huya

O zaman ti halê mi zana nêzana?

Zana nêzana nazlîyê mi se vana?

O zaman ti halê mi zana nêzana?

Zana nêzana nazlîyê mi rew bê!

Sewe şikîya bawo bawo vanê astarî

Çağirmuş kenu, veng dan veng dan Hezret-î

Pîrî

Ti ke kalikê ma wa ma wa mekuye dîrî

Kamcî sate yena yena vana nêvana?

Vana nêvana nazlîyê mi rew bê!

Ti ke ejdadê ma wa ma wa mekuye dîrî

Vana nêvana nazlîyê mi rew bê!

Nawo ke vano vano ewladê Kurêşî(5)

Qizilbel persena verê na hewşî

Qizilbel persena verê na hewşî

Davud Sularî yo vano ewladê Kurêşî

Ti ke kalikê ma wa ma wa ma meverde keşî

Ez sata ke veng to dî yena yan nîna?

Yena yan nîna nazlîyê mi se vana?

Ti ke pîrê mîn a mîn a mi meverde keşî

Ez sata ke tenge kunîne yena yan nîna?

Yena yan nîna nazlîyê mi se vana?

Ez xorê şêrî!

Îmîskarê beyîte: Davud SULARÎ

Vatox: Bira ALÎ

Areker: Munzir COMERD

(1) Qesade Tirkî ya. Yanê Dîwan beno ra.

(2) Qirê-qijî: Astorê Xizirî ra vanê.

(3) Duzgîn Bava pîrê Kurêsan o.

(4) Namê xowo derg Şahqulî Baba Tekeli yo.
Di serre 1511 de Dewleta Osmanî rê seredard-
we. Pîr o.

5. Ewladê Kurêşî: Keso ke neslê Kurêşî ra wo.
Davud Sularî naca de cedê xo namekeno.

KASETÊ KE MARÊ
AMÊ

DA DA ALI

SERDAR

KASETÊN HATÎ

A

DA DA ALÎ
FEQÎR KEKO
GOVENDA PÊŞMERGA
HESEN O
FADIKE
WELAT (Lawika Sey Qajî)

B

TEW VEYVIKE
DE VAVO VAVO
MEXYOY VERA
BILBIL O
HORA DOYÊ MI
ÇÊNÊ ÇÊNÊ

A

DUZANE DÊMDE
NEWROZA ME HAT
XORÎ HEREDANA
DELALA MIN
SEYÎD RIZA
SA NÊBE
EZ DIBÎNIM

A

AZADÎXWAZIM
SERÎHILDAN
DILÊM LOY LOY
TU KURMANCÎ NIZANÎ
ŞÎRÎNA MIN
ZERÎYÊ

B

APO HESE
XANÊ
ÇENÊ-LAWO
QAMIŞLIYE
EY FERAT DAKILE

B

TEW VEYVIKE
ÇÊNÊ ÇÊNÊ
BAVA (Lacê Seyd Rizayî)
FADIKE
LORÎ LORÎ
SEYRANA SEYRANIMÊ

BİR KİTAP

ANTİK KÜRDİSTAN'DA
DİNSEL YAPILANMA
**ZERDÜŞT
VE
ÖĞRETİSİ**

Yazan: Dr. A. MEDYALI

İsteme Adresi:

BERHEM

Kotkagatan 15, 6 tr.

164 75 Kista / SWEDEN

Tel: 08 - 750 48 28

Kitabın konu ve içeriğinin anlaşıl -
ması amacıyla BİRKAÇ SÖZ başlığı
altında bu kitaba konulan bölümü
olduğu gibi aktarıyoruz:

Bu çalışma ilkin BERHEM dergi-
sinde yayımlandı. Okuyuculardan, ko-
nuyla ilgilenen çevrelerden sıcak bir ilgi
gördü, beğeniyle karşılandı. Bundan ce-
saret alarak, yazardan konuyu genişletip
bir kitap haline getirmesi ricasında bu-
lunuldu. Dostumuz MEDYALI dileği -
mi zi geriçevirmede ve bu değerli yapıtı
size sunma olanağını tanıdı bize.

Batı bibliotekleri Zerdüşst ve öğretisi
ne ilişkin kitaplarla dolu. Konu çeşitli
yönleriyle ele alınmış, Avesta tekstleri
Batı dillerine çevirilmiş ve bilim çevre -
lerinde canlı tutulan araştırma alan-
larından biri olmuştur. İslam ülkelerin
de ise Zerdüşst ve öğretisine ilgisiz kalın-
mış, unutulup gitmesine çalışılmış-

tır. Mecusilik olarak adlandırılan
Zerdüştlük, tüm diğer İslam-öncesi
inanç ve öğretiler gibi yadsınmış, batıl
inançlardan biri sayılarak taraftarları
kâfirlikle suçlanmış, Cizye ödeyenler
kategorisinde görülmüştür. Oluşturu -
lan korku ve kuşku ortamında bilim
ve düşün çevreleri genel olarak konu-
dan uzak durmayı, geçerli ve güzel
olan her şeyin İslam'la dünyaya indiği
savını adeta onaylamayı yeğlemişler.

Sözgelimi Türkiye'de, İslam-öncesi
dinsel ve kültürel değer lerin kaynağı
sözkonusu olduğunda, Şamanizm derde
deva olarak öne çıkarılmış; yalnız Türk
kültürü değil, Kürt kültürü de Şamaniz-
me bağlanmak istenmiştir. Oysa Şama-
nizm özgün bir sistemi olan bir din
değil; insanların doğa güçlerine tapın -
dığı, büyü ve düşten medet umduğu
bir evrenin adıdır. Yani Türklere özgü
bir din değil bu. Ama onlar da tıpkı
diğer -leri gibi doğal olarak sözkonusu
bu evreyi yaşamışlar. Ve o dönemden
kalan bazı öğeleri -yine tüm diğer halk-
lar gibi- kültürlerinde hala koruyup
yaşatı -yorlar.

Yapılan araştırmalar İrani halklar ve
Kürtlerin yanısıra Türkmenlerin de
Zerdüşst öğretisinin etkisinde kaldıkları -
nı, bunun Alevilik ve Bektaşiliğin uzan-
dığı başlıca gözelerden biri olduğunu
açıkça gösteriyor. Peki Türk araştırma -
cılar neden Zerdüşst adından özenle kaçı -
nıp her şeyi Orta Asya Türklerinin dini
olarak niteledikleri Şamanizme bağlıyor-
lar? Zerdüşst Türk kökenli olmadığı için
mi? Yoksa ulusal kültürümüzün bes -
lendiği kaynakları bize unutturmak için
mi?.. Din önderlerinin hangi ulus ya
da kabileye mensup oldukları okadar
önemli mi?

Dr.A.MEDYALI bu kısa ve özlü
araştırmasıyla, gözlerimizi kültür kay-
naklarımızdan birine, inanç, adet, töre,

Dr. A. MEDYALI

ANTİK KÜRDİSTAN'DA
DİNSEL YAPILANMA

ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ

düşünce ve davranış dünyamızın özgün
bir kaynağına çeviri yor.

Bu araştırmanın Müslümanlığı ya da
bir başka dini benimseyen insanların
inançlarına yönelik herhangi bir amacı
yok. Yazarı ve biz yayınevi çalışanları,
ne kimseye herhangi bir dine bağlan -
mayı ne de inançlarından vazgeçmeyi
öneriyoruz. Bu bilimin işi değil ve bi-
zim de böyle bir niyetimiz yok. Sorun
ulusal kültürümüzün dayandığı kaynak-
ları araştırıp aydınlı- ğa çıkarmak, eski
ve köklü bir uygarlığın sahipleri olarak
kültürümüzün izlediği tarihsel süreçleri
kesintisiz bir biçimde birbirine
bağlamayı sağlamaktır.

Bu çalışmanın geniş kapsamlı
araştırmalara duyulan özlemi daha da
kamçılacağı, kültür tarihimiz
bakımından önemli bir kazanım olacağı
kanısını paylaşıyoruz.

YAYINEVİNİN NOTU

Kürt ulusal giysileri içinde bu tür giyimin ayrı bir güzelliği var.Kadınların giyindikleri önü kapalı olanı Taqî (taki), erkeklerin giyindikleri önü açık olanı da Salte (Şalte) diye adlandırılır.

Resimde üstünde Taqî'siyle Diyarbakır yöresinden bir Kürt hanımı görüntülenmiş

BERHEM

Kotkagatan 15, 6 tr. 164 75 Kista / SWEDEN